

Basiskennis kernenergie en radioactief afval in 20 argumenten

Herman Damveld, zelfstandig onderzoeker en publicist te Groningen

30-9-2015

Aanleiding: kernafvalbeleid regering klopt niet

De discussie over berging van radioactief afval in zoutkoepels of kleilagen komt weer op gang. Niet omdat de Nederlandse regering dat wil, maar omdat de Europese Commissie (EC) dat eist. Minister Schultz van Haegen heeft op 30 september 2015 het Nationaal Programma radioactief afval gepubliceerd.¹ Daarmee is duidelijk geworden dat het kernafvalbeleid van de regering niet klopt.

De EC heeft in 2011 in een richtlijn bepaald dat elke lidstaat uiterlijk 23 augustus 2015 een Nationaal Programma voor eindberging van radioactief afval moet maken; daarbij is inspraak van de burgers een vereiste.^{2 3 4 5} Daardoor komt de PvdA/VVD-regering in de problemen. Immers, in de woorden van de regering: “Eén van de doelstellingen van de richtlijn is het voorkomen of tegengaan van zogenaamd “wait and see”-beleid. De verantwoordelijkheid voor het beheer van radioactief afval en de daarmee samenhangende lasten zullen moeten worden neergelegd bij de generatie die ook profiteert van de technologieën waarbij het radioactief afval wordt gegenereerd. Er mogen geen onnodige lasten doorschuiven naar toekomstige generaties.”⁶

In 1976 stelde de regering dat de berging van radioactief afval in zoutkoepels in Noord-Nederland rond het jaar 2000 zou beginnen.⁷ Door verzet op basis van argumenten ging dit plan niet door. De regering besloot vervolgens de berging door te schuiven naar de volgende eeuw. Maar de argumentatie klopt niet en er is ook niet genoeg geld opzij gelegd om de berging te kunnen betalen.

De afgelopen jaren had de regering het over bovengrondse opslag tot het jaar 2130 en verwees daarbij naar de Nota Radioactief Afval uit 1984. In deze nota gaat het echter om enkele tientallen jaren bovengrondse opslag van hoograadioactief afval, gevolgd door ondergrondse berging.⁸ Volgens de nota had de berging in bijvoorbeeld zoutkoepels nu gepland of al in werking moeten zijn. Dat is echter niet het geval. De regering schuift het probleem meer dan honderd jaar vooruit door *onjuist te citeren uit de Nota Radioactief Afval*. Dit onjuiste citaat werd recentelijk herhaald door bijvoorbeeld Jan Prij kernafval-onderzoeker bij NRG (Nuclear Research and consultancy Group te Petten), Ewoud Verhoef, adjunct-directeur van de COVRA (Centrale Organisatie Voor Radioactief Afval), en de onderzoeksinstituten Rathenau Instituut.^{9 10 11} Ook in het door de overheid gefinancierde Meerjarenplan van het onderzoeksprogramma eindberging radioactief afval (OPERA) staat onder verwijzing naar de Nota Radioactief Afval: “Het radioactief afval wordt in Nederland tenminste 100 jaar bovengronds door COVRA opgeslagen.”¹²

Men zou de indruk kunnen krijgen dat de termijn van tenminste 100 jaar voor hoograadioactief afval daadwerkelijk in de Nota Radioactief Afval staat. Deze termijn wordt immers door allerlei organisaties vermeld. Maar ook al herhaalt men een onjuiste bewering nog zo vaak, daardoor wordt die bewering nog niet juist.

Een tweede kwestie betreft de terughaalbaarheid van het kernafval, het idee dat men later weer bij het afval kan om het te kunnen hergebruiken. Terughaalbaarheid kwam plotseling naar voren in 1993 onder toenmalig milieuminister Hans Alders (PvdA). In 1991 noemde hij terughaalbaarheid nog een onbeantwoorde vraag. In 1993 wilde Alders proefboringen in zoutkoepels, maar zijn PvdA-achterban in Noord-Nederland was daar zeer tegen gekant. Daarom verzong Alders een list in de vorm van terughaalbaarheid. Het ging dus om *politieke*

terughaalbaarheid die los staat van ideeën over hergebruik van het afval. Er zat geen visie achter over het omgaan met kernafval, het was een manier om een politiek probleem van de PvdA op te lossen.¹³

Ook is *terughaalbaarheid uit een zoutkoepel een illusie*. Zout is plastisch, beweegt volgens ervaringen met de Amerikaanse opslagplaats voor militair kernafval 7,5 tot 15 centimeter per jaar en sluit zo als het ware vanzelf de vaten af van de omgeving.¹⁴ Vaten met kernafval in de Duitse zoutkoepel Asse zijn naar beneden gezakt en moeilijk op te sporen.¹⁵

Een derde kwestie gaat over geld. De kerncentrale Dodewaard was in bedrijf van 1969-1996, terwijl de kerncentrale Borssele in 1973 de eerste stroom opwekte. De afspraak was dat er jaarlijks geld gereserveerd zou worden om de opslag van het radioactieve afval te kunnen betalen. Dat geld gaat naar het Waarborgfonds Eindberging. De vooronderstelling van de regering is dat er jaar op jaar rendement wordt behaald op dit fonds.¹⁶ En na 100 jaar is het veel meer waard dan na 50 jaar. Hoe langer je wacht, hoe minder geld je nu opzij hoeft te leggen, dus hoe minder geld bijvoorbeeld de kerncentrale Borssele nu op hoeft te brengen. In feite komt langdurige bovengrondse opslag neer op *subsidie voor de kerncentrale Borssele*. Er is echter een probleem. Minister Schultz van Haegen van Infrastructuur en Milieu heeft op 18 september 2015 voor het eerst inzage gegeven in de omvang van dit fonds. Op 31 december 2014 ging het om 68 miljoen euro.¹⁷ Blijkbaar is er in de afgelopen 46 jaar door de exploitanten van de kerncentrales Dodewaard en Borssele niet veel opzij gelegd voor de eindberging. De minister stelde: “Momenteel belegt COVRA een groot deel van haar gelden bij de Staat door middel van schatkistbankieren. Iedere vijf jaar wordt opnieuw bekeken of het benodigde doelvermogen gehaald wordt en of er maatregelen moeten worden genomen. De afgelopen jaren blijft het behaalde rendement achter bij de gestelde doelen.”¹⁸ En dat is lastig. Immers, deelt de minister mee: De kosten voor het voorbereiden, aanleggen, exploiteren en sluiten van een geologische eindberging worden op circa 2 miljard euro geschat.¹⁹ Twee derde van dit bedrag is nodig voor de opslag van hoogradioactief afval van de kerncentrales Dodewaard en Borssele.²⁰

Het is de bedoeling dat het bedrag van 68 miljoen euro groeit naar 2 miljard euro. Uit de hier geschetste situatie kunnen we concluderen dat er over 100 jaar te weinig geld is. In feite zou de exploitant van de kerncentrale Borssele dit tekort moeten aanvullen, maar daarover heeft de regering nog geen besluit genomen.²¹

Volgens de Europese Commissie moet de *bevolking inspraak* krijgen bij het Nationaal Programma voor eindberging van radioactief afval. Daarom heeft de regering in augustus 2013 een zogeheten startdocument uitgebracht waarover de bevolking haar mening kon geven.²² Verschillende organisaties, waaronder de Groninger Stichting Co2ntramine, WISE en Laka, hebben in 10 punten uiteengezet waarom dit rapport niet geschikt is als startdocument. Ze stelden de regering voor het rapport in te trekken en het huiswerk over te doen.^{23 24} Daar heeft de regering tot nu toe niet op gereageerd. Wel deelde minister Kamp van Economische Zaken op 1 mei 2015 mee: “Het ontwerpprogramma zal naar de Tweede Kamer worden gestuurd nog voordat het naar de Europese Commissie wordt verzonden.”²⁵ Volgens minister Schultz van Haegen wordt “Het ontwerp programma dit najaar ter inzage gelegd voor burgers voor inspraak. Na verwerking van de inspraakreacties wordt het ontwerp nationale programma voorgelegd aan de Ministerraad. Hierna wordt het ontwerp nationale programma aan de Tweede Kamer toegezonden. De Minister zal het programma vaststellen voordat het naar de Europese Commissie gaat. De Europese Commissie is op de hoogte gesteld van de vertraging zodat ook voldoende tijd kan worden genomen voor de inspraak.”²⁶

Twee jaar nadat vele organisaties vonden dat het startdocument ingetrokken zou moeten worden, kwam de regering op 30 september 2015 met een nieuw plan, dat veel lijkt op eerdere plannen.²⁷ Ook nu gaat de minister echte discussies uit de weg. De minister wil de komende 100 jaar niets besluiten en daarom is publieksparticipatie niet nodig, want de bevolking vindt het geen urgent probleem. In de woorden van de minister “Het lijkt op dit moment echter niet zinvol om publieksparticipatie rondom eindberging te starten: uit onderzoek ter ondersteuning van dit nationale programma blijkt dat door het ontbreken van concrete besluitvorming op dit moment voor veel burgers de urgentie tot participeren ontbreekt.”²⁸ Kortom, eerst stelt de minister dat ze niets wil besluiten en omdat ze niets besluit hoeft ze de bevolking ook niet te raadplegen. Dat is vermijdingsgedrag.

In Nederland gaan stemmen op om minder aardgas naar boven te halen als reactie op de toenemende aardbevingen door de aardgaswinning uit het Groningen-veld. Het verleden heeft geleerd dat de bouw van nieuwe kerncentrales in Nederland dan weer op de agenda komt, ook al is onder meer het kernafvalprobleem niet opgelost. Dat zijn goede redenen om 20 argumenten over kernenergie te bespreken.

Inleiding

De afgelopen jaren steekt regelmatig het nieuws de kop weer op dat kernenergie de toekomst heeft. De opleving van kernenergie is echter een illusie, een wensdroom van voorstanders van kernenergie. Het ongeluk met de Japanse kerncentrale bij Fukushima op 11 maart 2011 prikte deze wensdroom definitief door en betekent eerder een neer- dan een opgang van kernenergie.^{29 30} De kosten van dit ongeluk werden medio 2015 op 100 miljard dollar geschat.³¹

Kernenergie kent verschillende problemen, zoals de opslag van het radioactief afval³²; de risico's van uraniumwinning^{33 34}; de beperkte voorraad uranium³⁵; de onveiligheid van kerncentrales met ongelukken als in Tsjernobyl in 1986^{36 37 38 39}; de hoge bouwkosten⁴⁰; de beperkte productiecapaciteit van de kernindustrie.⁴¹ Kernenergie is niet broeikasgasvrij.⁴² Ook deelde Nikolaus von Bomhard, directeur van Munich Re, één van de grootste verzekeraars ter wereld, op 20 maart 2011 mee dat kernenergie een niet te verzekeren risico is.⁴³

In Nederland bestaan al vanaf de jaren 70 plannen om meer kerncentrales te bouwen. Het energiebedrijf Delta begon in juni 2009 met de procedure voor een tweede kerncentrale bij Borssele, maar stopte er om economische redenen voorlopig mee in januari 2012.^{44 45}

Nu de afgelopen periode de aardgaswinning uit het Groningen-veld heftiger aardbevingen veroorzaakt, leidt dit tot veel discussie, acties en tot de roep om minder aardgas en andere energiebronnen te gebruiken.^{46 47 48} Deze roep wordt nog eens versterkt door de politieke spanningen tussen de Europese Unie en Rusland: 27% van het aardgas, 36% van de olie en 18% van het uranium dat de Europese Unie gebruikt komt immers uit Rusland.⁴⁹ Het verleden heeft geleerd dat kernenergie dan weer op de agenda komt, ook al zijn de problemen met kernenergie niet opgelost.

In december 2015 wil de regering het Energierapport 2015 publiceren. Minister Kamp schreef hierover op 13 juli 2015 aan de Tweede Kamer: “In het Energierapport 2015 geeft het kabinet een integrale visie op de energievoorziening in Nederland, waarbij ook ingegaan wordt op specifieke thema's en dilemma's die relevant zijn richting een volledig duurzame energievoorziening in 2050. (...) Gegeven de complexiteit van het energievraagstuk hecht het kabinet sterk aan externe inbreng. Burgers, bedrijven, andere overheden en maatschappelijke organisaties worden uitgenodigd deel te nemen aan de dialoog over de in het Energierapport genoemde thema's en dilemma's en hun kennis en kunde in te brengen voor de verdere energietransitie. De Energiedialoog start in 2016 en de uitkomsten hiervan zijn een essentiële

inbreng voor de Beleidsagenda die ik in het najaar van 2016 zal uitbrengen.”⁵⁰ Kortom, het kan zo maar zijn dat de discussie over kernenergie weer opblaait.

SAMENVATTING

Beperkte rol kernenergie

1. Kernenergie heeft maar een klein aandeel in de energievoorziening. In Nederland gaat het om 1,1% en wereldwijd om 4,4% van de gebruikte energie.
2. We horen vaak dat we hypocriet zijn omdat we geen kerncentrales willen, maar wel kernstroom uit Frankrijk importeren. Maar Nederland exporteert veel meer energie in de vorm van aardgas dan we importeren in de vorm van atoomstroom.
3. De industriële capaciteit en de beschikbaarheid van personeel zullen een belemmering vormen voor de bouw van nieuwe kerncentrales, zelfs al zouden bedrijven veel nieuwe kerncentrales willen bouwen.
4. De voorraad uranium is beperkt en ook daardoor is kernenergie geen oplossing voor het broeikas-effect. Als de verwachting van het Internationaal Atoom Energie Agentschap (IAEA) te Wenen voor kernenergie in het jaar 2000 zou zijn uitgekomen, zouden de bewezen en geschatte voorraden uranium nu al op zijn.
5. Niet alle uranium komt uit politiek stabiele gebieden, zoals we vaak horen beweren. Nederland haalt uranium voor de kerncentrale Borssele uit Kazachstan. Daar heerst een dictatuur en dat lijkt ons geen politiek stabiel land.

Geen oplossing kernafval

6. Zeven zoutkoepels kunnen in aanmerking komen voor opberging van radioactief afval: Ternaard in Friesland, Pieterburen en Onstwedde in de provincie Groningen, Schoonlo en Gasselte-Drouwen in Drenthe, gevolgd door de minder zekere zoutkoepels Hooghalen en Anloo in Drenthe. Op 11 juli 2014 bleek uit een rapport van TNO dat van alle Nederlandse kleilagen die in Zuid-Friesland het meest geschikt zijn: het gaat om gebieden rond Terwispeel, Steggerda, Sneek en Bantega.
7. De Europese Unie wil dat er in 2015 een plan is voor opslag van kernafval. De regering bereidt zo'n plan voor maar zoekt geen draagvlak bij betrokkenen. Daardoor komt op indirecte manier de definitieve berging in de Noordelijke zoutkoepels en kleilagen weer in beeld. De Centrale Organisatie Voor Radioactief Afval (COVRA) is eigendom van de staat en verantwoordelijk voor de opslag van kernafval in Nederland. De COVRA wil opslag in de ondergrond vanaf 2130 en vraagt zich niet af of het verantwoord is om door te gaan met kernenergie. Maar het enige verstandige besluit is geen kernafval te maken, zolang er geen oplossing voor het kernafvalprobleem is.
8. Er is niet genoeg geld opzij gelegd om de opslag van radioactief afval te kunnen betalen uit het zogeheten Waarborgfonds Eindberging. In dit fonds zit 68 miljoen euro terwijl 2 miljard euro nodig is. Daarmee is opslag van radioactief afval niet alleen een veiligheidsrisico, maar ook een financieel risico geworden. De regering wil dit risico doorschuiven naar toekomstige

generaties. Om daarvoor draagvlak te vinden komt er een inspraakronde. Het Rathenau Instituut heeft in opdracht van de regering een plan gemaakt voor deze publieksparticipatie.

9. In Nederland horen we regelmatig dat het kernafvalprobleem in het buitenland wel is opgelost. Maar dat blijkt niet zo te zijn. Nergens ter wereld is een ondergrondse opslagplaats voor warmte-producerend hoogradioactief afval in bedrijf.

10. De veiligheid van de opslag valt niet te bewijzen. Er worden rekenmodellen gebruikt om de veiligheid op lange termijn uit te rekenen. Maar dergelijke rekenmodellen zijn onbetrouwbaar. De uitkomsten hangen af van het gebruikte model en van de persoonlijke inzichten van de makers van het model, terwijl fundamentele kennis veelal ontbreekt.

11. Regelmatig benadrukken voorstanders van kernenergie dat het maar om kleine hoeveelheden radioactief afval gaat. Maar bij het ongeluk in Tsjernobyl in 1986 kwam slechts 50 kilo van de radioactieve stoffen cesium, strontium en plutonium vrij. Toch betekent die 50 kilo dat er omvangrijke gebieden 300 jaar lang onbewoonbaar zijn. Een kleine hoeveelheid kernafval kan dus grote gevolgen hebben en is geen argument om net te doen of dit afval een te verwaarlozen probleem is.

12. Wereldwijd zijn er drie plaatsen waar in zoutmijnen radioactief afval is opgeborgen. Bij alle drie zijn er grote problemen. Bij de Duitse zoutkoepels te Asse en Morsleben lekken de vaten en kost het de belastingbetaler 7,4 miljard euro om er wat aan te doen. Bij de opslagmijn in een zoutlaag in de Verenigde Staten is plutonium ontsnapt. De geplande opslag in de Duitse zoutkoepel te Gorleben, waarvoor al 1,5 miljard euro is uitgegeven, gaat zeer waarschijnlijk niet door.

13. Al vanaf de jaren 70 doen voorstanders van kernenergie het voorkomen of de techniek van verkorting van de gevaarperiode van kernafval (ook wel 'levensduurverkorting' genoemd) al bestaat of binnenkort verkrijgbaar zal zijn. Maar niets is minder waar. En als deze technologie ooit toepasbaar wordt, gaat die niet op voor het kernafval van de kerncentrale Borssele, dus voor het probleem dat er nu al is.

14. We lezen regelmatig dat snelle kweekreactoren de hoeveelheid kernafval zouden verminderen. Dat is echter een illusie, temeer daar er wereldwijd nauwelijks kweekreactoren in bedrijf zijn. Ook zijn er dan speciale opwerkingsfabrieken nodig, die niet gebouwd worden. De bestaande opwerkingsfabrieken sluiten en hebben te kampen met onregelmatigheden.

15. Toekomstige generaties kunnen te maken krijgen met de gevaren van definitieve berging van radioactief afval in de diepe ondergrond. Het is onze verantwoordelijkheid om ook in de toekomst mensen van de bergingsplaatsen weg te houden. Men moet voorkomen dat kennis wordt vergeten of vernietigd. Men moet toekomstige generaties waarschuwen, maar hoe dat moet is onbekend.

Onveilige kerncentrales

16. In de kerncentrale Borssele zijn 424 bedrijfsstoringen geweest. In deze kerncentrale zijn steeds opnieuw problemen met noodstroomvoorzieningen en dieselaggregaten: in 1981, 1984, 1986, 1987, 1989, 2006, 2010, 2011, 2013, 2014 en 2015. Dat de noodstroomvoorziening en de dieselaggregaten niet werkten, kwam niet alleen in Fukushima, maar ook in Borssele voor.

17. Kerncentrales blijven een risico. In Finland en Frankrijk wordt nu de European Pressurizedwater Reactor (EPR) gebouwd, hét voorbeeld voor een moderne kerncentrale. Bij

een ernstig ongeval met de EPR moet echter een gebied van 5600 vierkante kilometer geëvacueerd worden. De Nederlandse regering hanteert het zogeheten waarborgingsbeleid voor de vestiging van een nieuwe kerncentrale bij de Eemshaven, de Maasvlakte en Borssele. Dit komt erop neer dat de regering wil voorkomen dat vooral binnen een straal van vijf kilometer nieuwe fabrieken met veel werknemers of grote wooncomplexen (bijvoorbeeld seniorenflats) of recreatiegebieden worden aangelegd.

18. Wie de kleine lettertjes van de schadeverzekering bestudeert, leest dat schade door kernenergie niet gedekt wordt. Dit is niet toevallig. De verzekeringsmaatschappijen weigeren namelijk de schade te dekken die mensen kunnen oplopen door een ongeluk met een kerncentrale. Blijkbaar vinden ze kernenergie een te groot risico en te onveilig.

Dure kerncentrales

19. Kerncentrales zijn duurder dan gedacht. In de Verenigde Staten zouden zonder subsidies van de overheid de meeste van de 100 kerncentrales in het land, niet gebouwd zijn; de nieuwe kerncentrales in aanbouw krijgen overheidssubsidie. Finland bouwt de EPR-kerncentrale Olkiluoto-3. De bouwer, het Franse bedrijf Areva, heeft de centrale voor 3 miljard verkocht. Maar Areva leidt er een verlies op van minstens 3,9 miljard euro, omdat de bouw 8,5 miljard euro kost.

Kerncentrale op thorium en kernfusie geen oplossing

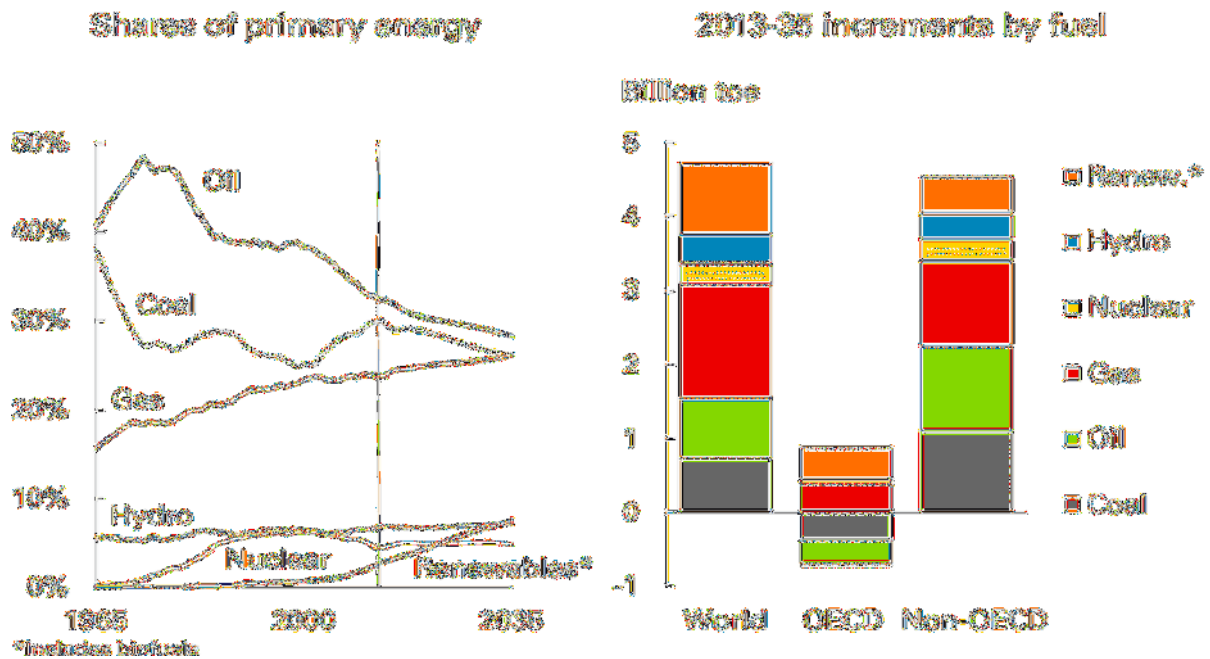
20. Het duurt nog lange tijd (als het al ooit gebeurt) voordat zowel de thorium- als de kernfusiereactor op de markt te koop zijn en – zo Nederland dat zou willen – een alternatief kunnen zijn voor aardgas. Maar er zijn nu al alternatieven beschikbaar als zonne- en windenergie. Die moeten we benutten in plaats van jaren te wachten op thoriumcentrales of kernfusiereactoren. Daarom bespreken we deze verder niet.

DE ARGUMENTEN TOEGELICHT

1. Kernenergie 1,1% energiegebruik

Kernenergie zorgde in 2014 wereldwijd voor 10,8% van het elektriciteitsgebruik, dat is 4,4% van het totale energiegebruik.⁵¹ Er zijn nu niet veel meer kerncentrales dan 25 jaar geleden. Eind 1988 waren er wereldwijd 429 kerncentrales in bedrijf, in januari 1998 waren het er 428; het aantal kerncentrales nam toe tot 444 in 2002 om daarna af te nemen naar 440 in mei 2011.⁵²⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ In Duitsland werden in juni 2011 acht kerncentrales stilgelegd.⁵⁷ ⁵⁸ Eind 2013 waren er volgens het IAEA 436 kerncentrales in bedrijf.⁵⁹ Begin 2015 gaat het om hetzelfde aantal van 436 kerncentrales⁶⁰ De 48 Japanse kerncentrales die voor het merendeel al drie jaar geen stroom produceren na het ongeluk te Fukushima vallen overigens onder de definitie van “in bedrijf” en tellen mee bij de 436 kerncentrales.⁶¹

Het Internationale Atoom Energie Agentschap (IAEA) heeft in september 2015 een rapport uitgebracht over de vooruitzichten tot 2050. Het IAEA verwacht dat kernenergie in 2030 zal zorgen voor 4,1-5,3% van het wereldwijde energiegebruik en “suggereert” dat dit in 2050 kan uiteenlopen van 4,2-10,8% van het energiegebruik.⁶²

Bron: <https://theconversation.com/where-will-nuclear-power-plants-of-the-future-be-built-41874>, mei 2015.

De hoeveelheid in Nederland geproduceerde en uit het buitenland geïmporteerde kernenergie kwam in 2012 uit op 1,1% van het energieverbruik. In 2012 was duurzame energie goed voor 4,4% van het energiegebruik en fossiele brandstoffen leverden 94,5%.^{63 64} Kernenergie zorgt sinds 1998 tot heden voor een kleine 4% van het elektriciteitsgebruik.⁶⁵

Duurzame energie in Nederland is mogelijk. Immers, we krijgen in Nederland van de zon gemiddeld per jaar 35 keer zoveel energie als we nodig hebben voor verwarming, industrie, auto's en de opwekking van elektriciteit.⁶⁶ Er is niet zozeer een energieprobleem in de betekenis dat er onvoldoende voorraden zijn. Het gaat om een omzettingsprobleem, het nuttig gebruiken van de zonne-energie.

2. Meer gasexport dan kernenergie-import

We horen vaak dat we hypocriet zijn, omdat we geen kerncentrales willen, maar wel kernstroom uit Frankrijk importeren. Daarbij wordt vergeten dat Nederland veel gas exporteert, jaarlijks zo'n 33 miljard kubieke meter.⁶⁷ Stel dat van dat gas elektriciteit gemaakt wordt. Een rekensom leert dat we daar 120 miljard kilowattuur (kWh) stroom van kunnen maken.⁶⁸ De import van stroom in 2014 was ongeveer 33 miljard kWh, bij een export van 18 miljard kWh.⁶⁹ Met het aardgas dat we exporteren kunnen we dus 3,6 keer zoveel stroom maken als we netto importeren.

3. Beperkte productiecapaciteit kerncentrales

Het Nucleair Energie Agentschap (NEA) heeft de Technology Roadmap Nuclear Energy uitgebracht.⁷⁰ Eén van de hoofdauteurs van dit rapport, Martin Taylor, zegt hierover: "Het is een ambitieus plan. We kunnen in het algemeen stellen dat de wereldwijde productiecapaciteit om kerncentrales te bouwen tussen nu en het jaar 2020 zal moeten verdubbelen om de doelen in ons rapport te halen."

Taylor wijst erop dat "in de jaren 90 en ook de afgelopen tien jaar een aantal ondernemingen de nucleaire business min of meer heeft verlaten. Andere ondernemingen hebben hun capaciteit ingekrompen. Tegelijk steeg de gemiddelde leeftijd van het gekwalificeerde personeel. Velen zijn met pensioen gegaan of beginnen daar binnenkort aan. We concluderen

daarom in onze roadmap dat beperking in de industriële capaciteit en in de beschikbaarheid van personeel een belemmering zal vormen voor de bouw van het aantal nieuwe kerncentrales. Dat geldt in ieder geval voor de komende jaren.”

Taylor verwijst naar het rapport waarin staat dat de productie van de meeste reactorcomponenten binnen een paar jaar kan toenemen. Maar het wordt lastig voor de grootste componenten zoals het reactorvat. Japan Steel Works is nu de enige fabriek die reactorvaten uit één stuk kan gieten. Het duurt zeker vijf jaar om zo'n fabriek te bouwen en er zijn maar weinig firma's die over de benodigde technologie en financiering beschikken, concluderen de auteurs van de roadmap.⁷¹ In Engeland was er een plan om een fabriek voor reactorvaten te bouwen. De Engelse regering heeft medio juni 2010 echter besloten om daar geen lening aan te verstrekken, zodat de bouw niet doorgaat.⁷²

Het International Energy Agency (IEA) stelde in november 2014 dat de maximale wereldwijde productiecapaciteit zo'n 15.000 Megawatt (MW) per jaar bedraagt, wat overeenkomt met 15 kerncentrales van elk 1000 MW of 10 kerncentrales zoals nu in Frankrijk en Finland in aanbouw zijn.⁷³ De productiecapaciteit is derhalve beperkt.

Country	Units	MWe (net)	Construction Start	Grid Connection
China	28	27,756	2008-2013	2014-2018
Russia	9	7,273	1983-2019	2014-2019
India	6	3,907	2002-2011	2014-2016
South Korea	5	6,320	2008-2013	2014-2018
USA	5	5,633	1972-2013	2015-2019
Belarus	2	2,218	2013-2014	2019-2020
Pakistan	2	630	2011	2016-2017
Slovakia	2	880	1985	2014-2015
UAE	2	2,690	2012-2013	2017-2018
Ukraine	2	1,900	1986-1987	2015-2016
Argentina	1	25	2014	2018
Brazil	1	1,245	2010	2016
Finland	1	1,600	2005	2016
France	1	1,600	2007	2016
Total	67	63,677	1972-2014	2014-2020

Bron: <https://theconversation.com/where-will-nuclear-power-plants-of-the-future-be-built-41874>, mei 2015.

4. Broeikaseffect en uranium

Kernenergie draagt ook bij aan het broeikaseffect. Het gaat hier om CO₂ dat vrijkomt bij winning en bewerking van uraniumerts, bij de bouw van de kerncentrale, het transport van kernbrandstof, de afbraak van de centrale, enzovoort. Bij al deze werkzaamheden zijn machines nodig die benzine of diesel gebruiken en zo CO₂-uitstoot veroorzaken. Dit heet de indirecte CO₂-uitstoot.

Op het ogenblik worden uraniumertsen gewonnen met gemiddeld zo'n 0,1% uranium; in 1000 kilo gesteente zit dan een kilo uranium. In deze situatie is de indirecte CO₂-uitstoot van een kerncentrale 10 tot 50% van de totale CO₂-uitstoot van een gas-gestookte centrale en 15% tot

85% van een warmtekracht-installatie op aardgas, blijkt uit de schaarse beschikbare openbare gegevens.^{74 75 76}

Er is echter slechts een beperkte hoeveelheid van dit erts met 0,1% uranium. Wanneer vanwege het broeikas-effect meer kerncentrales gebouwd worden, zal men over tien tot vijftien jaar moeten overgaan op ertsen met een lager gehalte aan uranium. Dan moet veel meer gesteente afgegraven en verwerkt worden voor eenzelfde hoeveelheid uranium. Daardoor stijgt de indirecte CO₂-uitstoot. Bij een ertsgehalte van 0,02% is de indirecte CO₂-uitstoot door een kerncentrale gemiddeld 60% van die van een gascentrale. Bij nog armere ertsen van 0,01% is een kerncentrale verantwoordelijk voor meer CO₂-emissie dan wanneer dezelfde hoeveelheid elektriciteit verkregen zou zijn door meteen fossiele brandstoffen te verbranden.⁷⁷

^{78 79}

70 keer Borssele

In 1976 schatte het Internationaal Atoom Energie Agentschap (IAEA) dat in het jaar 2000 kerncentrales wereldwijd een vermogen van 2.300.000 Megawatt (MW) zouden hebben.⁸⁰ Voor Nederland was die schatting ook heel groot: in 1972 ging de Kernenergienota van Minister van Economische Zaken Langman ervan uit dat er in Nederland in het jaar 2000 maar liefst 35.000 MW geïnstalleerd kernenergievermogen zou staan.⁸¹ Dit is 70 keer het vermogen van de kerncentrale Borssele van 500 MW.

Als die IAEA-verwachting was uitgekomen, zou er vanaf 2000 jaarlijks 430.000 ton uranium nodig zijn geweest als brandstof voor die kerncentrales. Dat zou echter wel betekend hebben dat de bewezen en redelijk zeker geschatte voorraad uranium in het jaar 2003 al op zou zijn geweest.⁸²

Uraniumvoorraad en -productie

Alle kerncentrales wereldwijd gebruiken in 2014 bijna 60.000 ton uranium. Volgens een rapport uit 2014 van het NEA, een instituut dat vóór kernenergie is, zijn de bewezen en geschatte voorraden 4,6 miljoen ton. Daar komt nog eens 3,0 miljoen ton bij op grond van redelijk betrouwbare gegevens die nog nader getoetst moeten worden. Samen gaat het dan om 7,7 miljoen ton, die het NEA de “geïdentificeerde voorraad” noemt. Daarnaast schat het NEA de niet-ontdekte en speculatieve voorraden uranium op 7,6 miljoen ton.⁸³

Hoelang die bewezen en geschatte voorraad van 4,6 miljoen ton uranium meegaat is natuurlijk afhankelijk van de vraag. Bij het huidige gebruik van uranium is die voorraad over 76 jaar op (76 maal huidig jaarlijks verbruik van 60.000 ton). Als we daar de 3 miljoen ton nader aan te tonen voorraad bij optellen, komen we op 126 jaar.

Het International Energy Agency (IEA) heeft in de World Energy Outlook 2014 (WEO-2014) van november 2014 een toekomstverwachting voor kernenergie geschetst. De 436 kerncentrales die nu wereldwijd in bedrijf zijn hebben een opgesteld vermogen van 392.000 Megawatt (MW). Dit zal volgens het IEA in 2040 zijn gestegen naar 624.000 MW. In het jaar 2040 is er 106.000 ton uranium nodig en vanaf nu tot en met 2040 in totaal 2,3 miljoen ton uranium.⁸⁴ Dat is minder dan de 4,6 miljoen ton bewezen en geschatte voorraad.

Er is dus genoeg uranium in de grond, maar de vraag is of het tijdig uit de grond gehaald zal worden. Het IEA geeft namelijk aan dat de uraniumproductie van de bestaande en geplande mijnen daalt. In 2014 is de productie nog net gelijk aan de vraag maar daarna nemen de tekorten toe. De productie in het jaar 2040 zal ongeveer 61.000 ton zijn. Nodig is 106.000 ton, zodat er een tekort dreigt van 45.000 ton. Over tien jaar moeten er nieuwe uraniummijnen in bedrijf komen, wat betekent dat al over een paar jaar investeringsbesluiten genomen moeten worden om een tekort aan uranium te voorkomen, stelt het IEA.⁸⁵

Uranium snel op

Als de vraag nog sneller stijgt, zijn we natuurlijk eerder door de voorraad heen. Dat kunnen we zien aan de hand van het volgende, uiteraard niet realistische, rekenvoorbeeld. Stel dat alle landen het voorbeeld van Frankrijk zouden volgen en besluiten dat kernenergie in 2030 zo'n 70% van alle elektriciteit moet leveren. Kernenergie zorgt in dit voorbeeld voor 27% van het wereldwijde energiegebruik, de rest komt uit fossiele brandstoffen en duurzame energie. We kunnen dan bij benadering uitrekenen dat tot eind 2030 zo'n 6 miljoen ton uranium nodig is.⁸⁶ Dat is bijna de totale geïdentificeerde voorraad van 7,7 miljoen ton. In plaats van over 126 jaar is in dit voorbeeld de geïdentificeerde voorraad uranium al over 21 jaar (in 2035) op en dan is men afhankelijk van onzekere speculatieve voorraden. Als er wereldwijd veel kerncentrales gebouwd worden om bijvoorbeeld het broeikas effect te bestrijden (wat ook verder noch de beste, noch de meest kosteneffectieve methode is), stuiten we al over enkele decennia op uraniumtekorten.⁸⁷

Overigens is volgens het Weense Internationale Atoom Energie Agentschap (IAEA) kernenergie in 2050 goed voor hooguit 2,2 tot 5,6% van de energievoorziening in de wereld, nu is dat 4,1%.⁸⁸

Meer Fukushima's

Stel dat we aan de problemen met kernenergie voorbijgaan, net doen of het ongeluk bij Fukushima niet is gebeurd en het Nucleair Energie Agentschap (NEA) te Parijs volgen. Het NEA heeft een scenario bedacht voor een forse toename van het aantal kerncentrales.⁸⁹ Dat vergt op korte termijn een onwaarschijnlijke toename van de productiecapaciteit en van gekwalificeerd personeel. Tot 2050 moet elke twee weken begonnen worden met de bouw van een nieuwe kerncentrale. Het aandeel kernenergie in de totale energievoorziening neemt dan toe van 6% nu naar 15% in 2050. De rol van kernenergie blijft dus hoe dan ook beperkt. Echter, hoe meer kerncentrales, hoe groter de kans op een kernsmelting. De kans dat er tot het jaar 2050 weer een kernsmelting plaatsvindt met ernstige gevolgen voor de omgeving is 40%, kunnen we uitrekenen op basis van de vooronderstellingen van de kernindustrie.^{90 91} En dat zal opnieuw een tegenslag voor de kernenergie betekenen. Dat er dus vanaf nu elke twee weken begonnen zal worden met de bouw van een kerncentrale is zeer onwaarschijnlijk. Daarmee is de nucleaire wederopstanding een illusie.

5. Politiek instabiel uranium

Komt alle uranium uit politiek stabiele gebieden, zoals we vaak horen beweren? Nederland haalt uranium voor de kerncentrale Borssele uit Kazachstan, een land dat zorgt voor 21% van de wereldwijde productie van uranium.^{92 93} Daar heerst een dictatuur en dat lijkt ons geen politiek stabiel land.

Uranium wordt ook in Afrika gedolven. WISE deed onderzoek naar de gevolgen van uraniummijnbouw in Zuid-Afrika, Namibië en de Centraal-Afrikaanse Republiek. Fleur Scheele, onderzoeker bij WISE en auteur van het rapport: "De sociale en milieuproblemen rond deze Afrikaanse uraniummijnen zijn zo ernstig dat je je niet voor kunt stellen dat een energiebedrijf daar zijn grondstoffen vandaan wil halen".⁹⁴

6. Radioactieve wetenswaardigheden: wat, hoeveel, zoutkoepels en klei

Wat is radioactief afval

Kerncentrales draaien op uranium. Dit uranium wordt gewonnen uit erts en ondergaat daarna verschillende bewerkingen voordat het geschikt is voor toepassing in een kerncentrale. Bij elk van deze stappen ontstaat radioactief afval. Dit afval gaat naar bovengrondse opslagloodsen van de Centrale Organisatie Voor Radioactief Afval (COVRA) bij Vlissingen, die

verantwoordelijk is voor de opslag van alle soorten kernafval in Nederland. De COVRA is een NV waarvan alle aandelen sinds 2002 in handen zijn van de Staat.⁹⁵

Verarmd uranium ontstaat bij het verrijken van uranium. Het gasvormige uraniumhexafluoride, waarvoor niet voorzien is dat het op termijn opnieuw gebruikt kan worden, wordt in Pierrelatte (Frankrijk) omgezet naar een stabiel uraniumoxide in vaste vorm. Dat wordt bij COVRA als radioactief afval opgeslagen.⁹⁶ Bij de kerncentrale zelf hebben we te maken met bedrijfsafval (filters, besmette kleding e.d.) dat behoort tot de categorieën laag- en middelradioactief afval. De kerncentrale moet na het verstrijken van de levensduur afgebroken (ontmanteld) worden. Ook dat geeft radioactief afval.

De brandstofelementen vormen veruit de belangrijkste bron van radioactiviteit. Ze blijven een jaar of vier in de kerncentrale. Na gebruik komen ze in een opslagbassin in de kerncentrale. Nadat ze voldoende zijn afgekoeld gaan de gebruikte brandstofelementen van de kerncentrale Borssele naar de opwerkingsfabriek in La Hague in Frankrijk (bij de gesloten kerncentrale Dodewaard ging het om Sellafield in Engeland). Dit is in feite een chemische fabriek waar het in de kerncentrale ontstane plutonium en het niet gebruikte uranium uit de brandstofelementen wordt gehaald. De restproducten van de opwerking heten radioactief afval. Een deel daarvan is het hoograadioactieve, warmte afgevend en giftige kernsplijtingsafval. Alle stoffen die vrijkomen bij de opwerking – inclusief plutonium en uranium – zijn eigendom van de kerncentrales.

Volgens het ministerie van Economische Zaken is tot 2006 zo'n 88 ton teruggewonnen uranium van Borssele in Rusland verwerkt tot nieuwe kernbrandstof. Daarvan is 22 ton weer in Borssele geladen en de rest in andere - niet met name genoemde - kerncentrales.⁹⁷ Over latere jaren zijn geen gegevens bekend.

Tot nu toe kwam bij de opwerking 2800 kilo plutonium vrij. Daarvan is volgens de regering 2500 kilo verwerkt in brandstof voor andere kerncentrales, terwijl de overige 300 kilo, hoewel nog niet geschonken of verkocht, op dezelfde manier verwerkt zal worden.⁹⁸ Het is niet bekend om welke kerncentrales het gaat.

Een nieuw contract van 20 april 2012 voor Borssele zet de bestaande praktijk voor radioactief afval, uranium en plutonium voort.⁹⁹ Het radioactieve afval komt naar Nederland terug.^{100 101}

1000 kubieke meter radioactief afval per jaar

Jaarlijks wordt in Nederland ongeveer 1000 kubieke meter (m^3) radioactief afval geproduceerd. Naast het afval van de kerncentrale Borssele hebben we te maken met verarmd uranium, radioactief afval van de Hoge Flux Reactor in Petten, laboratoria, onderzoeksinstellingen, industrie en ziekenhuizen.

Bij de COVRA stonden eind 2014 zo'n 41.500 vaten laag- en middelradioactief afval en 2800 containers met verarmd uranium opgeslagen (samen $29.612 m^3$) evenals 501 vaten met hoograadioactief afval ($98 m^3$).^{102 103 104 105}

Het bedrijfsafval van de kerncentrale Borssele bestaat jaarlijks uit $32-33 m^3$.¹⁰⁶ Jaarlijks ontstaat er volgens de regering bij Borssele gemiddeld een hoeveelheid van ca. $4 m^3$ aan bestraalde splijtstofelementen. Na opwerking ontstaat hieruit ca. $3 m^3$ hoograadioactief kernsplijtingsafval en naar schatting $11 m^3$ overig radioactief afval.^{107 108}

Het volume van het kernafval van Borssele is een gering deel van het totale volume dat jaarlijks geproduceerd wordt. Bij radioactief afval gaat het echter niet om het volume, maar om de radioactiviteit ervan. De COVRA stelt dat de kerncentrale Borssele en de gesloten

kerncentrale Dodewaard zorgen voor ruim 90% van de totale radioactiviteit die geproduceerd wordt en opgeborgen moet worden.¹⁰⁹

Opbergplaatsen in zout en klei

In 1976 kwam de Nederlandse regering met het plan om radioactief afval op te slaan in de noordelijke zoutkoepels. De regering dacht dat de berging rond het jaar 2000 zou kunnen beginnen.¹¹⁰ Maar door het massale protest zijn de plannen tot nu toe niet doorgegaan.¹¹¹

Volgens J. Hamstra, destijds de belangrijkste regeringsadviseur, was de berging in de zoutkoepel in het Duitse Asse een belangrijk argument om ook in Nederland zoutkoepels te onderzoeken.¹¹²

De regering heeft in de jaren 80 en 90 twee commissies ingesteld die rapporten over berging van radioactief afval -- aanvankelijk alleen in zoutkoepels, maar later ook in kleilagen -- hebben gemaakt. Volgens die commissies komen zeven zoutkoepels in aanmerking kunnen komen voor opberging van radioactief afval: Ternaard in Friesland, Pieterburen en Onstwedde in de provincie Groningen, Schoonlo en Gasselte-Drouwen in Drenthe, gevolgd door de minder zekere zoutkoepels Hooghalen en Anloo in Drenthe.^{113 114 115}

Uit een onderzoek in opdracht van Greenpeace komt naar voren dat er vier gebieden zouden zijn waar de zogeheten Klei van Boom aan de randvoorwaarden voor dikte en diepte voldoet: Noord-Brabant en westelijk Gelderland, centraal Gelderland, het zuidwesten van Friesland, delen van de Noordoostpolder en het IJsselmeer en de regio Enkhuizen, het noorden van Friesland en Groningen en aangrenzende delen van de Waddenzee.¹¹⁶ Greenpeace heeft 108 gemeenten in deze vier gebieden opgeroepen zich uit te spreken tegen de opberging. Dat hebben 81 gemeenten gedaan, terwijl er in de overige 27 veel vragen zijn gesteld door de bevolking.^{117 118} Op 11 juli 2014 bleek uit een rapport van TNO dat de klei in het zuiden van Friesland het meest geschikt zou zijn: het gaat om gebieden rond Terwispel, Steggerda, Sneek en Bantega.¹¹⁹

Explosief zout

Het feit dat zout onder invloed van radioactiviteit een explosieve stof wordt, krijgt systematisch weinig aandacht in rapporten van de overheid. "Als we bestraald zout opwarmen doen zich explosieve reacties voor. Soms is bij onze experimenten waargenomen dat een vrij zwaar platina dekseltje weg werd geblazen." Dat stelt professor H.W. den Hartog van het Laboratorium voor Vaste Stof Fysica van de Rijksuniversiteit Groningen. De in oktober 2009 overleden Den Hartog studeerde de afgelopen 20 jaar op de invloed van radioactieve straling op zout.¹²⁰

Eén van de wetenschappelijke meningsverschillen bij de opslag van atoombafval in zout betreft de stralingsschade. Het radioactieve afval zendt straling uit dat in het zout terecht komt. Daardoor wordt zout gedeeltelijk omgezet in de bestanddelen waaruit het is opgebouwd, namelijk natrium en chloor. Den Hartog ging hier onderzoek naar verrichten, omdat bij stijging van de temperatuur van het zout, er omvorming in omgekeerde richting plaats vindt: natrium en chloor gaan dan weer samen tot zout. Daarbij komt veel energie vrij met als gevolg dat vaten met kernafval smelten en verdampen. Dit geeft mogelijk een ondergrondse explosie. "De zoutkoepel zal niet uit elkaar spatten", benadrukte Den Hartog, "maar de explosieve kracht die ik heb berekend is niet gering en er kan flinke schade van komen."

7. Europese Unie voor berging in zoutkoepels of kleilagen....

De Europese Raad van ministers heeft op 19 juli 2011 een richtlijn over opslag van kernafval vastgesteld. Deze heeft kracht van wet en daardoor komt de opslag van kernafval in Noord-

Nederland weer in beeld. Die richtlijn is opgesteld door de Europese Commissie en besproken in het Europees Parlement.¹²¹

Voor eind augustus 2015 moeten er nationale programma's komen waarin staat:

- welke doelen men wil bereiken;
- welke belangrijke mijlpalen en tijdsplanningen er zijn;
- om hoeveel kernafval het gaat;
- welke plannen en technische oplossingen er zijn voor het kernafval vanaf de productie van kernafval in de kerncentrale tot en met de eindopslag;
- op welke manier de bevolking betrokken wordt bij de plannen;
- de plannen voor de opslag als de opslagplaats gesloten is, inclusief de tijd dat de opslagplaats gecontroleerd moet worden;
- de middelen om de kennis van de opslagplaats te bewaren tot in lengte van dagen;
- onderzoek, ontwikkeling en demonstratie-activiteiten die nodig zijn om de gekozen oplossing voor het kernafval daadwerkelijk tot stand te brengen;
- overzicht van de kosten van de opslag en van de financiering van die kosten.^{122 123}

....geen eindberging voor 2130

Op 5 juli 2011 begon de COVRA met het OnderzoeksProgramma Eindberging Radioactief Afval (OPERA): "Naar de huidige stand van de wetenschap en techniek is alleen geologische berging van hoogradioactief afval een veilige oplossing, die verzekert dat het afval ook op de lange termijn buiten de levensruimte (biosfeer) van de mens blijft." En: "De besluitvorming over een eindbergingsfaciliteit voor het Nederlandse radioactieve afval is een proces met een zeer lange tijdshorizon (volgens het huidige beleid tenminste 100 jaar) dat stapsgewijs zal worden uitgevoerd." (...) "Internationale ervaringen leren dat dit een proces is van tenminste 20-25 jaar. De uiteindelijke bouw van de faciliteiten zal naar verwachting nog eens 5-10 jaar in beslag nemen. Dit betekent dat een eindberging in Nederland niet voor 2130 in bedrijf zal zijn."^{124 125}

De COVRA verwijst hierbij naar het regeringsbeleid zoals dat zou staan in de Nota Radioactief Afval uit 1984. In deze nota gaat het om enkele tientallen jaren tussenopslag van het hoogradioactieve afval. Het getal van 100 jaar wordt wel genoemd als het gaat om een deel van het laag- en middelradioactieve afval dat snel vervalst: "Na deze periode, "men moet daarbij denken aan opslagtermijnen in de orde van 100 jaar", kan een deel van het afval "dat voldoende vervallen is (..) als niet radioactief afval worden afgevoerd".¹²⁶ Bij 100 jaar gaat het derhalve niet over hoogradioactief afval, hoewel de regering en met haar de COVRA nu wel doen alsof. Dat is een onjuiste uitleg van de Nota Radioactief Afval: volgens die nota had men immers nu al moeten werken aan de eindberging.

De COVRA gaat niet alleen mee met een onjuiste uitleg van het regeringsbeleid, maar vraagt zich bovendien niet af of het verantwoord is om door te gaan met kernenergie. De stilzwijgende vooronderstelling is dat we het probleem rustig kunnen doorschuiven naar de toekomst, wellicht om de weerstand van de bevolking te ontlopen. Maar rond 2130 moet alle energie uit duurzame bronnen komen en is er geen kernenergie meer. Of er dan nog kennis over kernafval aanwezig is, is zeer de vraag.

Volgens genoemde richtlijn van de Europese Commissie moet elke lidstaat uiterlijk 23 augustus 2015 een Nationaal Programma voor eindberging van radioactief afval indienen.¹²⁷

¹²⁸ Het ministerie van Economische Zaken heeft er vervolgens een wetsontwerp over ingediend op 14 december 2012 waarin staat: "Burgers, bedrijven en overheden zullen worden betrokken bij de vormgeving van het beleid voor het beheer van verbruikte

splijtstoffen en radioactief afval.”¹²⁹ De regering heeft op 13 augustus 2013 het Nationaal Programma Radioactief Afval aangekondigd en vroeg op 8 oktober 2013 onze mening over opslagmethodes van radioactief afval.¹³⁰ Tot 21 november 2013 kon er gereageerd worden op het zogeheten startdocument. Dit is een rapport over kernafval dat in opdracht van de regering gemaakt is door Arcadis.¹³¹ Verschillende organisaties, waaronder WISE en de Groninger Stichting Co2ntramine, hebben in 10 punten uiteengezet waarom dit rapport niet geschikt is als startdocument. Ze stelden voor dat de regering het rapport intrekt en het huiswerk overdoet.^{132 133}

In april 2014 heeft de Commissie MER (milieueffectrapportage) een zogeheten “Advies Reikwijdte en Detailniveau” gepubliceerd, waarin onder meer wordt gesteld dat draagvlak en deelname van de bevolking belangrijk zijn. Onderzoek naar hoe je de bevolking bij het Nationaal Programma kunt betrekken, moet worden afgerond voor eind augustus 2015.¹³⁴ Daar heeft de regering tot nu toe niet op gereageerd. Wel deelde de regering in april 2014 mee dat het concept Nationaal Programma eind 2014 ter inzage zou worden gelegd.¹³⁵ Op 23 december 2014 werd dit uitgesteld naar het eerste kwartaal van 2015.¹³⁶ Op 1 mei 2015 deelde minister Kamp van Economische Zaken mee: “Het ontwerpprogramma zal naar de Tweede Kamer worden gestuurd nog voordat het naar de Europese Commissie wordt verzonden.”¹³⁷

In juli 2014 verscheen een TNO-rapport waarin staat dat van de Nederlandse kleilagen die in Zuidwest-Friesland het meest geschikt voor de eindberging van kernafval. Als vervolgstap zijn proefboringen nodig. Dat duidt op de keuze van een regio voor de eindopslag.^{138 139} Aan de andere kant stelt de regering dat onderzoek, gericht op de keuze van een locatie of een regio, niet aan de orde is. Dan lijkt het of het TNO-rapport niet gemaakt had mogen worden, ook al heeft de regering het betaald. Het Nederlandse beleid gaat volgens de regering immers uit van tenminste 100 jaar bovengrondse opslag, gevolgd door eindberging in zoutkoepels of kleilagen.

Minister Schultz van Haegen heeft op 30 september 2015 het Nationaal Programma radioactief afval gepubliceerd.¹⁴⁰ Twee jaar nadat vele organisaties vonden dat het startdocument ingetrokken zou moeten worden, kwam de regering op 30 september 2015 met een nieuw plan, dat veel lijkt op eerdere plannen.¹⁴¹ Ook nu gaat de minister echte discussies uit de weg. De minister wil de komende 100 jaar niets besluiten en daarom is publieksparticipatie niet nodig, want de bevolking vindt het geen urgent probleem. Dat is vermijdingsgedrag. In de woorden van de minister “Het lijkt op dit moment echter niet zinvol om publieksparticipatie rondom eindberging te starten: uit onderzoek ter ondersteuning van dit nationale programma blijkt dat door het ontbreken van concrete besluitvorming op dit moment voor veel burgers de urgentie tot participeren ontbreekt.”¹⁴²

De nu levende volwassenen zullen als het aan de regering ligt het begin van de eindberging niet meemaken, omdat ze over 100 jaar niet meer in leven zijn. We beschouwen de discussie die nu start over het Nationaal Programma dan ook als onwerkelijk en verwarrend.

8. Niet genoeg geld voor opslag radioactief afval

Er is niet genoeg geld opzij gelegd om de opslag van radioactief afval te kunnen betalen uit het zogeheten Waarborgfonds Eindberging. In dit fonds zit 68 miljoen euro terwijl 2 miljard euro nodig is. Daarmee is opslag van radioactief afval een financieel risico geworden. De regering wil dit risico doorschuiven naar toekomstige generaties. Om daarvoor draagvlak te vinden komt er een inspraakronde. Het Rathenau Instituut heeft in opdracht van de regering een plan gemaakt voor deze publieksparticipatie.

2 miljard euro nodig, 68 miljoen in kas

De kerncentrale Dodewaard was in bedrijf van 1969-1996, terwijl de kerncentrale Borssele in 1973 de eerste stroom opwekte. De afspraak was dat er jaarlijks geld gereserveerd zou worden om de opslag van het radioactieve afval te kunnen betalen. Dat geld gaat naar het Waarborgfonds Eindberging.

Minister Schultz van Haegen van Infrastructuur en Milieu heeft op 18 september jl. voor het eerst inzage gegeven in de omvang van dit fonds. Op 31 december 2014 ging het om 68 miljoen euro.¹⁴³ Blijkbaar is er in de afgelopen 46 jaar door de exploitanten van de kerncentrales Dodewaard en Borssele niet veel opzij gelegd voor de eindberging. De minister stelde: “De kosten voor het voorbereiden, aanleggen, exploiteren en sluiten van een geologische eindberging worden op circa 2 miljard euro geschat.”¹⁴⁴ Twee derde van dit bedrag is nodig voor de opslag van hoogradioactief afval van de kerncentrales Dodewaard en Borssele.¹⁴⁵

Geld moet groeien...

Hoe moet het gat tussen 68 miljoen en 2 miljard euro worden overbrugd? Volgens de regering is er in Nederland te weinig radioactief afval om een ondergrondse berging van het afval economisch aantrekkelijk te maken.¹⁴⁶ In feite geeft de regering hiermee aan dat er te weinig kerncentrales zijn. Er zijn in Nederland echter geen nieuwe kerncentrales gepland, het plan voor een tweede kerncentrale bij Borssele is in januari 2012 geschrapt.¹⁴⁷ Om toch voldoende geld te hebben voor de eindopslag zijn er drie mogelijkheden. Ten eerste moet met name de exploitant van de kerncentrale Borssele het tekort dekken. De regering noemt een tweede mogelijkheid, namelijk wachten met de opslag, opdat er rendement behaald wordt over het geld dat opzij gelegd is. Daarbij gaat het in haar visie om meer dan honderd jaar bovengrondse opslag bij de Centrale Organisatie Voor Radioactief Afval (COVRA) bij Vlissingen.¹⁴⁸ Het idee hierbij is dat er jaar op jaar rendement wordt behaald op het geld dat opzij is gelegd. Minister Dijsselbloem van Financiën zei hierover op 26 maart 2015, dat de COVRA jaarlijks een renteopbrengst moet realiseren van 4,3% (inclusief inflatie) om de eindberging in 2130 te kunnen betalen.¹⁴⁹ Maar dat rendement wordt niet gehaald, blijkt onder meer uit documenten die de Stichting Laka, het documentatie- en onderzoekscentrum kernenergie te Amsterdam, via de Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB) in handen heeft gekregen.¹⁵⁰ Minister Schultz van Haegen stelde hierover op 18 september eveneens: “De afgelopen jaren blijft het behaalde rendement achter bij de gestelde doelen.”¹⁵¹ De derde mogelijkheid is samen met andere landen radioactief afval opslaan, hetgeen dan ook in Nederland zou kunnen plaatsvinden. De regering houdt beide opties open, maar gaat er in haar plannen van uit dat pas veel later deze eeuw de beslissing genomen hoeft te worden, ook over de mogelijkheid van internationale opslag.¹⁵²

...maar doet dat niet

Dat het vereiste rendement niet wordt behaald veroorzaakt een groot probleem, zoals blijkt uit de volgende korte uitleg. De regering wil kernafval over 100 jaar ondergronds opslaan en legt nu geld opzij. Hoeveel is dat geld van nu over 100 jaar waard?

Stel: ik heb 1 euro en zet dit bedrag op de bank tegen 3,5% rente. Hoeveel euro heb ik dan na 100 jaar? Een sommetje leert me dat het bedrag elke 20 jaar verdubbelt. Na 20 jaar heb ik 2 euro, na 40 jaar 4 euro en na 60 jaar 8 euro. Na 100 jaar heb ik dan 32 euro.

Als ik de eerste 20 jaar geen rendement behaal over 1 euro en dan nog maar 0,8 euro heb, kom ik na 100 jaar uit op 12,8 euro. En dat is veel minder dan 32 euro.

Dit rekenvoorbeeld geeft het probleem aan. Het fonds waarin geld voor opslag van kernafval is gestort, haalt niet genoeg rendement: “Door de dalende beleggingsresultaten blijft de groei van het eindbergingsfonds achter bij de gestelde doelen en veroorzaakt negatieve resultaten”.¹⁵³

Zo komt het bedrag dat over 100 jaar nodig is bij lange na niet beschikbaar. De regering heeft daarom met de COVRA de afspraak gemaakt, dat de COVRA het tekort aanvult in het geval de rente niet gerealiseerd wordt. Daardoor leed de COVRA in 2013 een verlies van 2,9 miljoen euro en in 2014 van 1,5 miljoen euro. Haar eigen vermogen daalde van 9,9 miljoen in 2012 naar 5,5 miljoen euro in 2014.^{154 155} De COVRA kan niet blijven interen op haar eigen vermogen, dan gaat het bedrijf failliet. Dat is de reden dat de opslag een financieel risico is.

Naar de toekomst

Toch schuift de regering het probleem meer dan honderd jaar vooruit. De kerncentrale Borssele kwam in oktober 1973 in bedrijf zonder dat er een eindoplossing was voor het radioactieve afval.¹⁵⁶ Op 20 maart 2013 besloot de regering dat de kerncentrale tot en met 2033 in bedrijf mocht blijven.¹⁵⁷ Bezwaren dat er geen oplossing was voor het radioactieve afval, wees zij af met als argument dat het kernafval “voor minstens 100 jaar bovengronds wordt opgeslagen. Daarna kan ondergrondse opslag plaatsvinden (zogenoeten eindberging).¹⁵⁸ In feite schuift de regering het probleem van kernafval door naar toekomstige generaties.

Het Nederlandse beleid gaat, via een onjuiste uitleg van eerder genoemde Nota Radioactief Afval, uit van tenminste 100 jaar bovengrondse opslag, gevolgd door eindberging.¹⁵⁹ Dit beleid werd op 14 augustus 2014 nog eens bevestigd door minister Kamp van Economische Zaken.¹⁶⁰ Aanvankelijk ging het om eindberging in zoutkoepels, maar vanaf 1993 werd ook de zogeheten Boomse klei als gastgesteente genoemd. Eveneens in 1993 werd voor het eerst terugneembaarheid een eis voor de eindberging.¹⁶¹ De COVRA gaat ervan uit dat de aanleg van een opbergmijn een jaar of 20 duurt. “Dit betekent dat een eindberging in Nederland niet voor 2130 in bedrijf zal zijn.”¹⁶²

Schimmige financiën

De Stichting Laka, het documentatie- en onderzoekscentrum kernenergie te Amsterdam, heeft met een beroep op de Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB) documenten opgevraagd bij het ministerie van Financiën over het Waarborgfonds Eindberging. Laka kreeg op 18 april 2015 39 documenten waarvan 80% onleesbaar was gemaakt. Uit de wel leesbare stukken komt het volgende naar voren.¹⁶³ Het ministerie van Financiën geeft in de notitie “Eindbergingsfonds” van 15 september 2011 aan wat de betekenis is van het Waarborgfonds Eindberging: “COVRA is belast met de eindberging van radioactief afval. Ter financiering hiervan draagt COVRA sinds haar oprichting financiële middelen af aan een apart gezet fonds dat “verplicht” belegt in staatspapier. Er is veel onzekerheid over het benodigde kapitaal voor een adequate eindberging, maar op basis van ramingen in andere Europese landen wordt uitgegaan van 1,5 à 2,5 miljard euro over tenminste 100 jaar.” En: “Het fonds (...) is gestart in 2002 met een kapitaal van 55 miljoen euro. Omstreeks 2130 moet dit gegroeid zijn naar een kapitaal van 2 miljard euro,” staat in een e-mail van dit ministerie van 11 april 2014: “Het fonds (...) groeit door afdrachten en door rentedotaties.”

Rentedotaties zijn de jaarlijkse opbrengsten uit de rente over het geld dat in het fonds zit. Maar die renteopbrengsten vallen tegen. In de notulen van de AVA (Algemene Vergadering van Aandeelhouders) van juni 2011 staat zelfs: “Sinds 2003 blijkt het gemiddelde rendement op de belegde middelen achter te blijven op het beoogde rendement, 2,3% gemiddeld in plaats van 3% (gecorrigeerd voor inflatie).”

Een belangrijke conclusie van het ministerie van Financiën is dat tegenvallers van de afgelopen periode zwaarder wegen dan tegenvallers over bijvoorbeeld 50 of 100 jaar. In de notitie “COVRA Beleggingsmandaat” van dit ministerie van januari 2013 staat hierover: “Dit klemmt te meer omdat een lage opbouw in het begin van de fondsvorming (meer, h.d.) doorwerkt, vanwege het rente-op-rente-effect, dan bijvoorbeeld een lage opbouw aan het einde van de looptijd.”

Hoe serieus de tegenvallers zijn wordt ook duidelijk uit een notitie van het ministerie van Financiën voor een vergadering in april 2014: "Doordat de inflatie groter is dan de geboden rente, is de reële rente soms zelfs negatief. Dat betekent dat het eindbergingsfonds krimpt in plaats van groeit." En: "COVRA heeft onvoldoende mogelijkheden om het tekort ten opzichte van de verwachting uit eigen middelen aan te vullen." Tot zover wat we weten via de WOB.

Minister Dijsselbloem van Financiën omschreef de situatie op 26 maart 2015 als volgt: "Het is op de (middel)lange termijn niet wenselijk als COVRA verliezen blijft lijden door tegenvallende renteresultaten. Deze situatie en mogelijke oplossingsrichtingen worden momenteel onderzocht in samenwerking met COVRA." ¹⁶⁴

Een soortgelijk probleem doet zich voor bij de kerncentrale Dodewaard. De eigenaar van de kerncentrale Dodewaard GKN (Gemeenschappelijke Kernenergiecentrale Nederland) heeft vanaf de sluiting van de centrale in 1997 een fonds dat door een jaarlijks rendement moet groeien tot het bedrag dat noodzakelijk is voor de ontmanteling van de kerncentrale in 2045. De ministers van Financiën en Economische Zaken hebben op 30 april 2015 aan de Tweede Kamer laten weten: "GKN heeft tot op heden niet voldaan aan de verplichting uit de Kernenergiewet om financiële zekerheid te stellen aan de Staat voor de kosten van ontmanteling van de kerncentrale Dodewaard. Het niet kunnen stellen van deze financiële zekerheid betekent dat GKN op dit moment niet kan aantonen dat zij voldoende financiële middelen heeft om de ontmanteling van de kerncentrale Dodewaard, die is voorzien vanaf 2045, te kunnen betalen." ¹⁶⁵

Conclusie

Kortom, er is tot nu toe onvoldoende geld opzij gelegd om de eindbergiging te kunnen betalen. De echte prijs voor de berging van radioactief afval is niet doorberekend aan de producenten. In de verwachting dat het geld zou groeien is de eindbergiging uitgesteld en doorgeschoven naar volgende generaties. Maar de afgelopen jaren blijkt het geld niet te groeien. Daarom kwam de VVD-PvdA-regering op 13 augustus 2013 met een ander plan: internationale opslag. "Eindbergiging is voor een land met een klein kernenergieprogramma de duurste stap in het beheer van radioactief afval. Het realiseren van een eindbergiging met andere landen kan aantrekkelijk zijn vanwege onder meer schaalvoordelen." ¹⁶⁶ Het buitenland moet dan zorgen dat er wél genoeg geld komt voor die opslag. Er moet daarom rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat kernafval van andere landen in de Noord-Nederlandse kleilagen of zoutkoepels opgeslagen zal worden.

9. Nergens opslag hoogradioactief afval

De kerncentrale Borssele maakt kernafval dat zeker een miljoen jaar gevaarlijk blijft. ¹⁶⁷ In Nederland horen we regelmatig dat het kernafvalprobleem in het buitenland wel is opgelost. Maar dat blijkt niet zo te zijn. Nergens ter wereld is een ondergrondse opslagplaats voor warmte-producerend hoogradioactief afval in bedrijf.

Tabel 1:

Vroegste tijdstip eindopslag hoogradioactief afval

Land	verwachting in 1989 ¹⁶⁸	verwachting in 1996 ¹⁶⁹	verwachting in 2010 ¹⁷⁰	verwachting in 2015 ¹⁷¹
Nederland	2000	??	??	2130
België	2030	2035	2070/80	2070/80
Duitsland	2005/10	2010	2035	2050
Finland	2020	2020	2020	2022
Frankrijk	2010	2020	2025	2025/30
Groot-Brittannië	??	2030	2040	2075
Zweden	2020	2020	2023	2030

Zwitserland	2025	2020	2040	2060
Canada	2015/25	2025	2035	2035
V.S.	2010	2013	??	2048

Als deze verwachting zou uitkomen, zou Finland het eerste land met een eindopslag zijn. In mei 1999 vroeg Posiva Oy, die twee kerncentrales exploiteert in Finland, een vergunning aan voor opslag bij Olkiluoto in de gemeente Eurajoki. Maar er zijn twijfels bij de veiligheid van deze opslag. In juni 2014 was de uiteindelijke bouwvergunning echter nog niet verstrekt en bleek er meer tijd nodig te zijn.¹⁷² Als de opslagmijn is aangelegd, moet er nog een bedrijfsvergunning afgegeven worden voor de opslag kan beginnen.¹⁷³ Vandaar dat opslagbegin in 2020 niet gehaald wordt en het op z'n vroegst 2022 wordt.

De Zweedse geoloog Nils-Axel Mörner zegt hierover: "Posiva Oy vindt het voldoende dat vaten met kernafval op 50 tot 100 meter van breukzones opgeslagen worden, maar het zou vijf tot tien kilometer moeten zijn. Olkiluoto zit verticaal en horizontaal vol met dergelijke breuken. Daarom ben ik er niet van overtuigd dat de opslag daar veilig is."¹⁷⁴ Bovendien wordt elk van de 5000 vaten omsloten door 7 ton koper en het is de vraag hoe men kan voorkomen dat toekomstige generaties dat gaan delven.¹⁷⁵

10. Veiligheid opslag niet te bewijzen

Met rekenmodellen probeert men na te bootsen hoe het opgeborgen kernafval zich in de periode van de komende honderdduizenden jaren in de ondergrond zal verplaatsen. Deze periode noemt men ook wel de simulatieperiode.

De rekenmodellen voor de veiligheid op lange termijn zijn onbetrouwbaar. De door de overheid ingestelde commissie voor opberging van kernafval (OPLA) stelde in het eindrapport van 1993 dat berekeningen over de risico's van de ondergrondse opslag van kernafval op lange termijn onbetrouwbaar zijn: de resultaten van modelberekeningen hangen af van het gebruikte model en van de persoonlijke inzichten van de makers van het model, terwijl fundamentele kennis veelal ontbreekt.¹⁷⁶ De OPLA ging in haar eindrapport ook in op de vraag wanneer bewezen is dat een model klopt, ofwel 'gevalideerd' is en komt tot de conclusie dat dit alleen bereikt kan worden door vergelijking van de modelvoorspellingen met veldwaarnemingen: "Dit proces zal gedurende een lange periode moeten plaatsvinden (bijvoorbeeld 30-50% van de simulatieperiode) voordat het model als gevalideerd beschouwd kan worden. Dit is echter wel een 'ideaal validatieproces'. In de praktijk, en zeker in het kader van veiligheidsanalysestudies waar de geohydrologische modellen gebruikt worden om voorspellingen te doen voor periodes van een tiental duizenden jaren, kan dit type validatie niet uitgevoerd worden."¹⁷⁷ Men zou dus duizenden jaren onderzoek moeten doen voordat men een uitspraak over de betrouwbaarheid van de modellen kan doen. Aan deze conclusies is sindsdien in feite niets veranderd: berekeningen over de veiligheid van opslag van kernafval blijven onbetrouwbaar.^{178 179 180 181 182}

11. Kleine hoeveelheid, langdurig gevaar

Regelmatig benadrukken voorstanders van kernenergie dat het maar om kleine hoeveelheden radioactief afval gaat. Maar bij kernafval gaat het niet alleen om het volume, maar vooral om het gevaar van zelfs een minieme hoeveelheid radioactiviteit. Dat kan duidelijk gemaakt worden aan de hand van het volgende. Door het ongeluk in april 1986 met de kerncentrale te Tsjernobyl werd een groot deel van Europa besmet. Een berekening aan de hand van rapporten van het Nucleaire Energie Agentschap laat zien dat er slechts 50 kilo langdurig gevaarlijke stoffen als cesium, strontium en plutonium verspreid werd.¹⁸³ Toch betekent die 50 kilo dat er omvangrijke gebieden in Wit-Rusland, Rusland en de Oekraïne langdurig

besmet zijn. Een kleine hoeveelheid kernafval kan dus grote gevolgen hebben en is geen argument om net te doen of dit afval een te verwaarlozen probleem is.

In de discussie wordt overigens vaak verzwegen dat er in het buitenland veel afval vrijkomt vanwege de Nederlandse kerncentrales. Dit geldt speciaal voor het radioactief afval afkomstig van de uraniumwinning: alleen al voor de kerncentrale Borssele gaat het om ongeveer 11.000 ton ertsafval per jaar. Het ertsafval bestaat uit een mengsel van zouten, zuren, zware metalen, fijn gemalen gesteente en radioactieve stoffen zoals radon, radium en thorium. Daarom is het wel degelijk radioactief afval.¹⁸⁴

12. Kernafval in zout: lekkende vaten en ontsnapt plutonium

Wereldwijd zijn er drie plaatsen waar in zoutmijnen radioactief afval is opgeborgen. Bij alle drie zijn er grote problemen. Bij de Duitse zoutkoepels te Asse en Morsleben lekken de vaten en kost het de belastingbetaler 7,4 miljard euro om er wat aan te doen, 5 miljard voor Asse en 2,4 miljard euro voor Morsleben.¹⁸⁵ Bij de opslagmijn in een zoutlaag in de Verenigde Staten is plutonium ontsnapt. De geplande opslag in de Duitse zoutkoepel te Gorleben, waar al 1,5 miljard euro voor is uitgegeven, gaat zeer waarschijnlijk niet door.

In de Duitse zoutkoepels te Asse en Morsleben liggen vaten met radioactief afval. Beide zoutkoepels hebben te kampen met grondwater dat naar binnen stroomt. De vaten uit Asse worden weer opgegraven, die in Morsleben blijven erin omdat de zoutkoepel wordt afgesloten.^{186 187}

Opraven 126.300 vaten kernafval uit Asse

In de Duitse deelstaat Nedersaksen ligt de zoutkoepel Asse, waarin tot 1978 - toen de vergunning afliep - zo'n 125.000 vaten laag- en 1.300 vaten middelradioactief afval zijn opgeslagen. Het laagradioactief afval ligt in twaalf opslagruimtes op 725 tot 750 meter diepte, het middelradioactief afval in één opslagruimte op 511 meter diepte.^{188 189}

Rond 1970 was het de bedoeling dat er ook hoogradioactief afval in zou komen. Dit Duitse plan was een belangrijke reden voor de Nederlandse overheid om te kiezen voor opslag in zoutkoepels. Het liep echter anders. Hoogradioactief afval is er nooit opgeslagen. In Asse is op 700 meter diepte het radioactieve cesium-137 vastgesteld. In 2008 werd bekend dat dit cesium al vanaf begin jaren 90 vrijkomt.¹⁹⁰ Er stroomt namelijk dagelijks 12.000 liter water de zoutkoepel in. Het gevormde pekkel heeft de vaten aangetast, waardoor er radioactiviteit uit de vaten lekt. Begin jaren 70 werd beweerd dat de opslag in Asse duizenden jaren veilig zou zijn.^{191 192} Nu blijkt er al na 40 jaar radioactiviteit te lekken.^{193 194}

Het Bundesamt für Strahlenschutz (BfS) liet op 3 september 2009 weten dat het onduidelijk is hoelang het duurt voordat de schachten onder water komen te staan en dat daarom alle vaten voor 2020 opgegraven moeten worden.^{195 196 197 198} Dit kost volgens de vorige Duitse milieuminister Norbert Röttgen (CDU) 3,7 miljard euro, waar nog eens 200 miljoen euro bijkomt voor de berging van middelradioactief afval.^{199 200} De huidige milieuminister Barbara Hendricks noemde op 12 augustus 2015 een bedrag van 5 miljard euro.²⁰¹ Op 31 mei 2011 bracht het BfS een aflevering van het blad "Asse Einblicke" uit.²⁰² Daarin stelden de milieuminister van de Duitse regering en de minister-president van de deelstaat Nedersaksen dat er een vergunning is verleend aan BfS voor het terughalen van het kernafval.^{203 204}

Om de vaten weer naar boven te halen wordt een nieuwe schacht gepland, die in het jaar 2028 gereed is. Daardoor kan het terughalen veiliger en sneller uitgevoerd worden. De bestaande schacht is voor het terughalen niet geschikt vanwege de geringe capaciteit.²⁰⁵

De huidige milieuminister Barbara Hendricks zei op 4 maart 2014, dat niet voor 2033 (dus over 19 jaar) begonnen kan worden met het opgraven van de vaten.²⁰⁶ De opgegraven vaten worden tijdelijk bovengronds opgeslagen in een gebouw, maar er is nog geen besluit genomen over de plek waar dat opslaggebouw moet komen. Daarna moeten de vaten ergens definitief opgeslagen worden. Maar de eindbestemming is ook in 2014 nog onbekend.^{207 208 209 210 211}

Intussen kost het steeds meer om het gangenstelsel in stand te houden, deelde het BfS op 6 oktober 2014 mee: in 2013 ging het om 110 miljoen euro en in 2014 is 190 miljoen nodig, onder meer omdat er meer mensen nodig zijn om al dat werk uit te voeren.²¹²

Ook al is er nog veel onduidelijk, alle betrokkenen zijn ervan overtuigd dat ze met iets unieks bezig zijn. Het terughalen van vaten met kernafval is immers nog nergens ter wereld gebeurd.²¹³

Morsleben: dreigend water

In de Duitse zoutkoepel Morsleben in de deelstaat Saksen-Anhalt is 38.000 m³ licht- en middelradioactief afval opgeslagen. Jaarlijks stroomt 11.000 m³ water de zoutmijn in, dat grotendeels wordt opgevangen en naar boven gepompt. Omdat de zoutkoepel vol water dreigt te lopen en in te storten, is tot nu toe 950.000 m³ opslagruimte gevuld met een mengsel van zout, steenkoolfilteras, cement en water: zoutbeton geheten.²¹⁴ Om het radioactieve afval voorgoed veilig af te sluiten van milieu-invloeden, moet in totaal 4 miljoen m³ opgevuld worden. Het Bundesamt für Strahlenschutz (BfS) heeft hiervoor een vergunning aangevraagd en verwacht 15 tot 20 jaar nodig te hebben voor de klus geklaard is.

Om de situatie in de opslagmijn in de gaten te houden vinden er talloze metingen plaats. De holle ruimtes in de zoutkoepel vloeien heel langzaam dicht. Dat kan een bodemdaling tot gevolg hebben. En op 850 plaatsen wordt een eventuele bodemdaling gemeten, de afgelopen 20 jaar ging het om 1 millimeter per jaar. Daarnaast is het belangrijk te weten of het zout beweegt, de zogeheten convergentie: op 330 punten worden horizontale en verticale veranderingen in het gangenstelsel gemeten. De ontwikkelingen van scheuren in het zout wordt bij 30 plaatsen bijgehouden.²¹⁵ In totaal zijn er dus 1200 meetpunten.

De huidige milieuminister Barbara Hendricks begrootte op 12 augustus 2015 de kosten op 2,4 miljard euro.²¹⁶

Plutonium ontsnapte uit zoutlaag met radioactief afval Verenigde Staten

Al in 1957 zei de Amerikaanse Academie van Wetenschappen dat het kernafval het beste in zout opgeborgen kon worden.²¹⁷ De Atoom Energie Commissie ontwikkelde plannen in die richting. In 1963 werd begonnen met proefboringen in zout bij Lyons in de staat Kansas. Dat leverde ongunstige resultaten op, waarop men op andere plaatsen in zout ging boren.²¹⁸ Ook zonder succes.

Vervolgens viel het oog op zout bij Carlsbad in New Mexico. Niet alle kernafval mag daar opgeslagen worden. De Amerikaanse overheid maakt een onderscheid tussen kernafval dat ontstaat bij de productie van kernwapens en kernafval dat ontstaat bij de productie van elektriciteit uit kerncentrales. Bij Carlsbad is de opslag van laag- en hoogradioactief afval uit kerncentrales voor de elektriciteitsproductie nadrukkelijk verboden door de overheid.²¹⁹ Wel mocht een deel van het radioactieve afval van de kernwapenproductie daarnaartoe.²²⁰ De aanleg van de opslagmijn op 655 meter diepte heeft de naam WIPP (Waste Isolation Pilot Plant) gekregen en kostte 2 miljard dollar (1,4 miljard euro).²²¹ De opslag zou aanvankelijk beginnen in 1988, maar omdat er water in de mijn lekte, kon de exploitant, het ministerie van Energie (DOE), de opslag eerst in maart 1999 starten.^{222 223 224 225 226 227}

Er ligt nu zo'n 91.000 m³ afval, zoals kleren en apparatuur die besmet zijn met plutonium, verpakt in stalen vaten met beton eromheen.²²⁸ De maximaal toegestane hoeveelheid is 175.600 m³.²²⁹ WIPP is wereldwijd de enige ondergrondse mijn in zout waar daadwerkelijk radioactief afval opgeborgen wordt. Zout is plastisch en beweegt bij WIPP 7,5 tot 15 centimeter per jaar en sluit zo als het ware vanzelf de vaten af van de omgeving.²³⁰ Terughalen van de vaten is dan vrijwel onmogelijk. En dat hoeft ook niet, stelde bijvoorbeeld het overheidsorgaan Environmental Protection Agency: er zou de komende 10.000 jaar geen radioactiviteit vrijkomen uit WIPP.²³¹ Deze stelling was vanaf het begin omstreden, maar kritiek werd door de overheid terzijde geschoven.²³²

WIPP is in de ogen van voorstanders van kernenergie al een tijd een voorbeeld van een succesvolle opberging. Maar WIPP is deze voorbeeldfunctie nu kwijt. Op 14 februari 2014 is er namelijk een kleine dosis van de gevaarlijke radioactieve stoffen plutonium en americium gemeten in de omgeving van de opslagmijn. Maar wat is er precies gebeurd? Hoe kon er radioactiviteit vrijkomen en zich verspreiden tot in de buitenlucht? Dat is tot nu toe voor iedereen een raadsel. Er is nu wel een aantal mensen opnieuw de mijn ingegaan naar een deel waar geen kernafval ligt opgeborgen.²³³ ²³⁴ De volgende stap is onderzoek in de buurt van de mogelijke radioactieve bron. Dat moet uiterst zorgvuldig gebeuren.

Het Amerikaanse ministerie van Energie stelde eind september 2014 dat waarschijnlijk een vat met plutonium-houdende nitraatzouten en organisch materiaal is ontploft. Het ontsmetten van het gangenstelsel in de opslagmijn, de aanleg van een nieuw ventilatiesysteem, een extra schacht en overige veiligheidsmaatregelen kosten omgerekend 250 miljoen euro. De uitvoering hiervan duurt tot begin 2016.²³⁵ ²³⁶ In februari 2015 werd bekend dat één vat de bron van de besmetting was en dat het nog verder onderzocht zou worden.²³⁷ Eind maart 2015 publiceerde het ministerie van Energie een rapport met een analyse van de oorzaak. Elk vat kernafval bevat 26 kilo kattenbakvulling van het merk *Sweet Scoop*. Kattenbakvulling absorbeert vocht en neutraliseert de nitraatzouten die in het radioactieve afval zitten. Het vulmateriaal van *Sweet Scoop* is gemaakt van tarweproducten die chemisch reageren met nitraatzouten, waarbij gassen ontstaan. Het is een exotherme reactie. De warmte en de gevormde gassen verhoogden de druk in het vat, totdat het deksel eraf knalde en er radioactieve stoffen vrijkwamen.²³⁸ Begin mei 2015 zegde de exploitant DOE toe 73 miljoen dollar te zullen besteden aan verbetering van wegen en de waterinfrastructuur. Dit in plaats van de boete die de staat New Mexico wilde opleggen aan het DOE.²³⁹ Op 31 juli 2015 deelde DOE mee dat de geplande herstart in maart 2016 niet gehaald zou worden. Het daadwerkelijk toepassen van verschillende aanbevelingen voor verbetering van de veiligheid kost namelijk meer tijd dan aanvankelijk gedacht.²⁴⁰

Als reactie op deze gebeurtenis besloot de regering van de Staat New Mexico op 21 maart 2014 een geplande uitbreiding van de opslag niet toe te staan.²⁴¹ Daarmee komt de berging van radioactief afval in de VS weer op de agenda.²⁴²

Gorleben

Volgens een wet van 1976 liep de vergunning voor de berging van kernafval in Asse tot 1978. Daarom ging de Duitse overheid op zoek naar een andere zoutkoepel. Dit leidde in 1977 tot de keuze van de zoutkoepel Gorleben voor de eindberging van alle soorten radioactief afval. In een studie van 100 pagina's van de historicus Anselm Tiggemann van mei 2010 komt naar voren dat Gorleben in 1975/76 boven aan de lijst van 20 mogelijke locaties stond. De keuze viel in 1976 echter op de zoutkoepels Wahn, Lutterloh en Lichtenhorst. Bij deze zoutkoepels kreeg de overheid te maken met veel verzet tegen onderzoek. Daarop viel de keuze op Gorleben, echter zonder dat gegevens voor een vergelijking met andere zoutkoepels

verzameld waren.^{243 244} In juli 2014 werd duidelijk dat Gorleben vooral een economische impuls voor de regio zou moeten betekenen: de plaats lag destijds in een uithoek van de Bondsrepubliek tegen de grens met de DDR, zodat er economische achteruitgang was.²⁴⁵

In het grootschalige onderzoek vanaf 1977, dat 1,5 miljard euro heeft gekost, ontdekte men onder meer dat de zoutkoepel Gorleben in contact staat met grondwater.^{246 247} De toenmalige Duitse minister van Milieu en huidige minister van Economische Zaken Sigmar Gabriel stelde in augustus 2009 dat Gorleben vanwege de veiligheidsrisico's ongeschikt is voor opslag van radioactief afval.²⁴⁸ Daarop begon een discussie voor een nieuw begin, die in 2013 leidde tot een wet waarin staat dat er in 2015 criteria moeten komen voor de eindberging, gevolgd door de keuze van locaties en een uiteindelijke berging vanaf 2050.²⁴⁹ Volgens deze wet moet Gorleben openblijven voor het geval deze zoutkoepel bij het zoeken naar een opslagplaats toch weer op de lijst komt te staan. Het openhouden is mogelijk bij een minimum aan bedrijvigheid, deelden de Bondsregering en de regering van Nedersaksen op 29 juli en 29 september 2014 mee. De twee bestaande, de verbindingswegen daartussen en de minimaal noodzakelijke infrastructuur moeten in stand blijven. Een groot deel van het uitgebreide gangenstelsel van de opslagmijn zal niet meer gebruikt en onderhouden worden. Het onderzoek ter plekke stopt en de boorgaten met meetapparatuur worden dichtgemaakt. De technische infrastructuur voor onder meer licht en voldoende frisse lucht wordt ontmanteld. Bezoekersgroepen zijn ook niet meer welkom om voor de buitenwereld niet langer de indruk te wekken dat er aan een opbergplaats gewerkt wordt.^{250 251 252}

Als gevolg van dit besluit zal het niet gebruikte gangenstelsel op den duur instorten. Het zout vervormt, de gangen storten in of slibben dicht. Daarmee wordt een groot deel van de opslagmijn op korte termijn onbruikbaar. Dat er nog eens radioactief afval in wordt opgeborgen is daarmee onwaarschijnlijk.

13. Verkorting gevaarperiode kernafval illusie

In een kerncentrale ontstaan door het kernsplijtingsproces veel verschillende radioactieve stoffen. Sommige verliezen na korte tijd hun radioactiviteit, maar bij andere duurt dat honderdduizenden jaren. Deze langlevende stoffen zijn bepalend voor het risico op lange termijn. Als het nu mogelijk zou zijn de langlevende radioactieve stoffen om te zetten in kortlevende, zou het kernafval nog maar bijvoorbeeld 700 tot 1500 jaar gevaarlijk blijven. Dan zou dus ergens tussen het jaar 2710 en 3510 onze zorg voor het kernafval kunnen ophouden.

Al vanaf de jaren 70 doen voorstanders van kernenergie het voorkomen of de techniek van verkorting van de gevaarperiode van kernafval (ook wel 'levensduurverkorting' genoemd) al bestaat of binnenkort verkrijgbaar zal zijn.^{253 254} De werkelijkheid is echter geheel anders. Volgens het hoofd van de afdeling Nucleaire Ontwikkeling van het Nucleair Energie Agentschap (NEA) te Parijs in april 2009 duurt het "nog minstens dertig jaar voor de technologie voor de verkorting van de gevaarperiode van het kernafval op enige schaal praktisch toegepast kan worden. Voor het zover is, moet nog veel onderzoek gebeuren."²⁵⁵ We zijn dan op z'n vroegst in 2040. Het proces zelf, de daadwerkelijke verkorting van de gevaarperiode, vergt minstens 40 jaar. In het gunstigste geval zijn we dan in het jaar 2080. Volgens Duitse onderzoekers duurt het nog langer en moeten we in de Duitse situatie eerder rekening houden met het eind van deze eeuw.²⁵⁶

14. Snelle kweekreactoren verminderen hoeveelheid kernafval niet

Deze omzetting kan met name in snelle kweekreactoren, een type reactor zoals gepland was in Kalkar. Die kweekreactor is in de jaren 90 na een investering van enkele miljarden euro's omgebouwd tot pretpark omdat het kweekproces onrijp en te duur was.²⁵⁷ We krijgen dan de absurde situatie dat er ergens een Kalkar-centrale gebouwd moet worden om de langlevende

radioactieve stoffen van de kerncentrales Borssele en Dodewaard te behandelen. Verkorting van de levensduur van kernafval gaat dus gepaard met de bouw van nieuwe kerncentrales. Bovendien moeten er opwerkingsfabrieken gebouwd worden die veel geavanceerder zijn dan de huidige. In de huidige fabrieken worden uranium en plutonium uit de gebruikte brandstof gehaald, maar voor levensduurverkorting moeten alle radioactieve stoffen met een lange halfwaardetijd afzonderlijk worden afgescheiden van de rest. Dergelijke fabrieken bestaan niet, terwijl bestaande fabrieken problemen kennen. De Engelse THORP gaat in 2018 dicht, werd begin maart 2014 bekendgemaakt.²⁵⁸ THORP begon in 1994 en had veel problemen, zodat de fabriek vaak stillag, omgerekend 6 van de 21 jaar die sindsdien verstreken zijn.²⁵⁹

De Tokai opwerkingsfabriek in Japan, die in 1981 in bedrijf is gekomen, sluit binnen een paar maanden, werd eind september 2014 bekend.²⁶⁰ De bouw van de Rokkasho opwerkingsfabriek, ook in Japan, begon in 1993, waarop de fabriek in 1997 in bedrijf zou komen. Deze fabriek heeft dezelfde technologie als die in La Hague in Frankrijk. De exploitant Japan Nuclear Fuel Limited (JNFL) heeft eind oktober 2014 meegedeeld dat de fabriek in maart 2016 in bedrijf zal komen en in 2019 op vol vermogen kan draaien (800 ton per jaar).²⁶¹

Behalve al deze problemen die eerst nog maar eens opgelost moeten worden, gaat deze technologie sowieso niet op voor al het tot nu toe geproduceerde hoogradioactieve kernafval van de kerncentrales Borssele en Dodewaard, omdat dat na opwerking in glas is ingesmolten. De toenmalig minister van Economische Zaken Verhagen omschreef dit op 11 mei 2011 als volgt in een brief aan de Tweede Kamer: “Daarnaast is het zo dat het al bestaande en bij de COVRA opgeslagen hoogradioactieve verglaasde afval niet meer voor levensduurbekorting in aanmerking komt. Voor dit afval zal eindberging noodzakelijk blijven.”²⁶² Kortom, deze technologie geeft geen oplossing voor het probleem dat er nu al is.

Snelle kweekreactoren zijn er wereldwijd overigens nauwelijks, hoewel kweekreactoren al tientallen jaren worden geprezen als de reactoren van de toekomst.²⁶³ Het Internationaal Atoom Energie Agentschap (IAEA) te Wenen publiceerde in 1980 uitgebreide documentatie over de toekomst van kernenergie. Het gaat om het INFCE-rapport (International Nuclear Fuel Cycle Evaluation).²⁶⁴ Kweekreactoren hebben volgens dit rapport een grote toekomst. In 1980 bedroeg het opgesteld vermogen van kweekreactoren wereldwijd 1.170 Megawatt en dat zou toenemen naar 24.000 tot 42.000 Megawatt in het jaar 2000, terwijl 200.000 Megawatt-kweekreactoren in 2005 genoemd worden. De werkelijkheid laat een ander beeld zien. De Amerikaanse Experimental Breeder Reactor-II (EBR-II) met een vermogen van 62 Megawatt was in bedrijf van 1961 tot 1994. De EBR leverde elektriciteit en werd in de jaren 80 gebruikt voor onderzoek naar de Integral Fast Reactor, die in de VS werd beschouwd als het toekomstige type reactor. In 1994 besloot president Clinton zowel te stoppen met de EBR-II als de ontwikkeling van de Integral Fast Reactor. De EBR-II is niet afgebroken maar via beton van de buitenwereld afgesloten (entombment), een proces dat in juni 2015 werd voltooid en 730 miljoen dollar heeft gekost.²⁶⁵

In Schotland was de DFR (Dounreay Fast Reactor) met een vermogen van 14 Megawatt in bedrijf van 1959 tot 1977. In mei 2015 werd kweekmateriaal vanuit de reactor vervoerd naar Sellafield en het laatste transport is gepland eind 2017. Wanneer de reactor afgebroken zal worden is onbekend.²⁶⁶

In Frankrijk was de Phenix met een vermogen van 250 Megawatt van 1973 tot 2010 in bedrijf en de Superphenix (1200 Megawatt) van 1986 tot eind 1999. De Japanse snelle kweekreactor Monju (250 Megawatt) heeft in 1995 een paar maanden gedraaid en stopt nu definitief. De Russische BN-600 (Beloyarsk-eenheid 3; 600 Megawatt, begon in 1980) was

daarmee lange tijd de enige kweekreactor in bedrijf wereldwijd, maar daar kwam op 27 juni 2014 de BN-800 (Beloyarsk-eenheid 4; 800 Megawatt) bij.^{267 268 269} De BN-800 is een proefreactor en verschilt van de vorige kweekreactoren; het doel is niet om economisch rendabele stroom op te wekken maar om ervaring op te doen voor een vervolgreactor, de BN-1200, zo bleek in april 2015.²⁷⁰ Rusland had aanvankelijk gepland om in 2025 de BN-1200 in bedrijf te nemen, maar heeft in april 2015 besloten om de bouw voor onbetaalde tijd uit te stellen en eerst de economische levensvatbaarheid van deze kweekreactor te verbeteren.^{271 272}

273

15. Waarschuwen voor gevaar radioactief afval

Toekomstige generaties kunnen te maken krijgen met de gevaren van definitieve opslag van kernafval in de diepe ondergrond. Het radioactieve afval blijft immers een miljoen jaar gevaarlijk. Ook in Nederland is opslag op lange termijn niet uitgesloten. Wanneer we het beginsel 'rechtvaardigheid' in acht nemen, dan is het onze verantwoordelijkheid de mensen in de toekomst van de opslagplaatsen weg te houden.

Bij het doorgeven van kennis aan toekomstige generaties moeten we ervoor zorgen dat er geen belangrijke feiten of gegevens verloren gaan. Het kennisniveau moet stabiel blijven. Men moet voorkomen dat kennis wordt vergeten of vernietigd of in een andere context een andere betekenis krijgt. Dit is een onderwerp waarvoor nauwelijks aandacht bestaat. Neem als voorbeeld de eerste generaties computers, met grote floppy's om de tekst op te bewaren. Op die floppy's staan teksten, maar er zijn geen computers meer waar men die floppy's in kan stoppen. En daarmee wordt in feite veel informatie ontoegankelijk gemaakt.

Bij opslag van kernafval zullen we met de noodzaak van het bewaren van kennis rekening moeten houden. In de Verenigde Staten wordt vanaf begin jaren 80 op dit onderwerp gestudeerd. De Amerikaanse overheidsinstelling Environmental Protection Agency (EPA) stelde in 1998 aan de hand van die studies dat extra maatregelen nodig zijn: permanente markering van de opslagplaats, het bewaren van gegevens in openbare archieven en andere methoden om de kennis te kunnen behouden over plaats, ontwerp en inhoud van een opslagsysteem van kernafval. Hoe dit moet is sindsdien wereldwijd voorwerp van studie, bijvoorbeeld door het Radioactive Waste Management Committee van het Nuclear Energy Agency. Tot nu toe zijn geen conclusies getrokken over of en hoe we kunnen communiceren met toekomstige generaties.^{274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288}

16. Kerncentrale Borssele: 424 bedrijfsstoringen

De overheid brengt vanaf 1980 jaarlijkse overzichten uit van storingen en ongevallen in de kerncentrales. Uit de overzichten blijkt dat zich tot mei 2015 in de kerncentrale Borssele 424 bedrijfsstoringen hebben voorgedaan.²⁸⁹ Daarbij vielen regelmatig belangrijke veiligheidsvoorzieningen uit. In 1981, 1984, 1986, 1987, 1989, 2006, 2010, 2011, 2013 en 2014 zijn er problemen geweest met de noodstroomvoorziening en de dieselaggregaten. In mei 2015 bleek dat verschillende accu's niet voldoen aan de eis dat ze in noodsituaties minstens een uur lang stroom kunnen leveren voor de bediening van de centrale.²⁹⁰ Dat de noodstroomvoorziening en de dieselaggregaten niet werken, kwam dus niet alleen in Fukushima, maar ook in Borssele voor.²⁹¹

Gelukkig is het tot nu toe niet echt fout gegaan in Borssele, maar een aantal keren zijn stappen op weg naar een ernstig ongeluk gezet. In antwoord op Kamervragen stelde de toenmalige minister Verhagen hierover op 19 april 2011 dat Borssele "geen bijzonder gevaar" liep bij deze storingen. Maar in feite erkent de minister dat er terdege gevaar is geweest, want:

in 1986 is de noodstroomvoorziening aangepast; in 1991 is een extra voorziening aangelegd die ervoor zorgt dat de kerncentrale na afschakeling gedurende 45 minuten zonder externe voeding of noodstroom nog vervalwarmte kan afvoeren; in 1997 zijn er dieselgeneratoren vervangen; ook wordt er in de noodprocedures sinds 2006 rekening mee gehouden dat de stroomtoevoer van buitenaf langere tijd niet beschikbaar is.^{292 293 294}

Al deze maatregelen zouden niet nodig zijn geweest als de hier genoemde storingen niet ernstig waren geweest.

17. Kerncentrales blijven een risico

De Nederlandse regering stelde in 2008 in het Derde Structuurschema Elektriciteitsvoorziening (SEV III) dat bij een ernstig ongeval binnen een straal van 5 kilometer met een snelle evacuatie rekening gehouden moet worden. Dit in tegenstelling tot SEV II waar een afstand van 20 kilometer genoemd werd voor evacuatie. Maar omdat de moderne kerncentrales veiliger zijn dan kerncentrales als bijvoorbeeld die te Borssele, noemt de regering nu vijf kilometer.

Het is de vraag of die nieuwe kerncentrales daadwerkelijk veiliger zijn. Dit laten we zien aan de hand van de European Pressurizedwater Reactor (EPR), die hét voorbeeld moet zijn van de nieuwe generatie kerncentrales. Over de EPR heeft het onderzoeksbureau Large and Associates in maart 2007 een rapport uitgebracht.²⁹⁵ Daarin staat dat bij een ernstig ongeval een gebied van 5600 vierkante kilometer (km²) geëvacueerd zou moeten worden. De ontwerper van de EPR, Areva, laat het bij een te evacueren gebied van 123 km², omdat Areva ervan uitgaat dat allerlei – niet eerder toegepaste en daarom in de praktijk onbewezen – technische maatregelen perfect zullen werken. Ook sluit Areva veel ernstige ongelukken die mogelijk zijn van tevoren uit. In deze beperkte visie van Areva komen we uit op een afstand van ruim 5 kilometer van de centrale waar geëvacueerd moet worden. Large and Associates komen uit op een te evacueren gebied tot op tientallen kilometers van de kerncentrale.

Minister Kamp van Economische Zaken heeft op 2 juli 2014 aangegeven dat de gevolgen van een kernongeval in Nederland ernstiger zijn dan tot nu toe werd aangenomen. Bij een kernongeval met de kerncentrale Borssele gaat het om:

“Binnen 10 km: evacuatie (binnenste 5 km met voorrang), schuilen en jodium-predistributie voor iedereen t/m 40 jaar; de preparatiezone “jodiumprofylaxe voor kinderen tot 18 jaar en zwangere vrouwen” wordt voor kernenergiecentrales uitgebreid tot 100 km. Consequentie hiervan is dat onder meer Rotterdam, Eindhoven en Den Bosch binnen deze preparatiezone voor de kerncentrales in Borssele en Doel komen te liggen; binnen 20 km: jodium-predistributie voor iedereen t/m 40 jaar; binnen 100 km: jodium-distributieplan opstellen, d.w.z. zorgen voor tijdige beschikbaarheid van voldoende jodiumtabletten voor kinderen tot 18 jaar en zwangere vrouwen; tevens opstellen van een meetstrategie om bodembesmetting vast te stellen; in geheel Nederland: voorbereiding van indirecte maatregelen ter bescherming van de voedselketen, zoals landbouwmaatregelen.”²⁹⁶ Deze visie van de regering roept de vraag op waarom zij kernenergie toelaatbaar acht.

Net over de grens bij Emmen ligt bij Lingen de kerncentrale Emsland. Het Rampbestrijdingsplan voor de regio Groningen was begin april 2015 nog in ontwikkeling, stelde de Veiligheidsregio Groningen, het samenwerkingsverband van de hulpdiensten.²⁹⁷ Wel geeft de Veiligheidsregio de volgende adviezen bij een kernongeval: “Kom je van buiten, doe je kleding dan in een aparte vuilniszak (de gevaarlijke stoffen zijn mogelijk in je kleren getrokken). Spoel jezelf daarna goed af. Laat andere mensen en huisdieren zich ook eerst afspoelen wanneer zij van buiten komen. Raak ze tot zij zijn afgespoeld niet aan. Drink geen kraanwater of regenwater (ook hier kunnen gevaarlijke stoffen in terecht zijn gekomen).

Bedek alle etenswaren om te voorkomen dat er stof op komt. Schil fruit en groente voor het eten of maak het goed schoon. Haal geen bladgroenten en fruit uit de tuin.²⁹⁸

Vragen bij veiligheid ontwerp

Daar komen nog principiële problemen in het ontwerp bij. Areva wil kerncentrales bouwen in de VS. De Amerikaanse overheidscommissie voor Nucleaire Regelgeving (NRC) heeft vragen bij het ontwerp van de EPR, bleek op 26 juli 2010. Het gaat vooral om het goed functioneren van de veiligheidssystemen. Ook moeten de veiligheidssystemen onafhankelijk van elkaar werken. En dat is nu niet het geval. Daarom wil Areva veranderingen aanbrengen in deze systemen, zodat ze minder ingewikkeld worden en onafhankelijk van elkaar.²⁹⁹ In maart 2011 zou Areva hiervoor concrete voorstellen doen, maar of dat is gebeurd, is onbekend.^{300 301} En of die veranderingen nog toegepast kunnen worden in de kerncentrales die Areva nu al bouwt in Finland en Frankrijk is onduidelijk. Al met al is de EPR in grote economische en technische problemen gekomen.³⁰²

Ook bleek in juli 2011 dat de EPR minder noodstroomvoorzieningen heeft dan de Konvooykerncentrale, de Duitse centrale waar de EPR op heeft voortgebouwd. Een voorbeeld: het ontwerp van de EPR gaat ervan uit dat na een ongeluk altijd binnen 24 uur de stroomvoorziening hersteld is. Maar bij Fukushima duurde dat 11 dagen.³⁰³

Er zijn ook vragen bij de veiligheid van de Amerikaanse reactor AP 1000 van Westinghouse. Bij een ongeval kan 1000 keer meer radioactiviteit vrijkomen dan toegestaan is, zei Arnold Gunderson, van Fairewinds Associates op 10 januari 2011 bij de publicatie van een rapport over de AP 1000.³⁰⁴

Met de nieuwe kerncentrales wordt een groot ongeluk dus niet uitgesloten, kunnen we concluderen. Daarmee blijft kernenergie een groot risico.

Eemshaven blijft op lijst kerncentrales

De Eemshaven komt nog steeds in aanmerking voor de bouw van kerncentrales. Dat heeft minister Kamp van Economische Zaken op 16 april 2013 aan Gedeputeerde Staten laten weten.³⁰⁵ Hij herhaalde dat op 29 april 2015 in antwoord op vragen van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer.³⁰⁶

Op 7 november 2012 stemden de meeste partijen van Provinciale Staten van Groningen in met een motie van D66, PvdA, Groenlinks en de VVD, waarin Gedeputeerde Staten wordt gevraagd om bij de minister van Economische Zaken aan te dringen op het schrappen van de Eemshaven als mogelijke locatie voor een kerncentrale.³⁰⁷ De regering wil dit niet. Een korte terugblik op deze al jaren slepende kwestie.

Begin jaren tachtig hadden we de brede maatschappelijke discussie over kernenergie. Resultaat: de meerderheid van de bevolking wilde geen nieuwe kerncentrales. De regering zag het anders en besloot in januari 1985 tot de start van de Planologische Kernbeslissing (PKB) Vestigingsplaatsen voor kerncentrales³⁰⁸. Dat leverde rumoerige inspraakbijeenkomsten op. In januari 1986 volgde het regeringsbesluit, de PKB Vestigingsplaatsen voor kerncentrales deel d.³⁰⁹

Hierin lezen we: "Gewaarborgd moet worden dat bovenbedoelde locaties ook later nog zoveel mogelijk voldoen aan de belangrijkste criteria van de selectie van de vestigingsplaatsen" (...) "In het gebied van 0 tot 5 kilometer rond een (geplande) kerncentrale is het beleid gericht op het handhaven van gunstige lage bevolkingsdichtheden en op het vermijden van de vestiging van voorzieningen die tot aanwezigheid van grote aantallen moeilijk te verplaatsen mensen kunnen leiden" (...) "In een gebied van 5 tot 20 kilometer rond een (geplande) kerncentrale is een ontwikkeling volgens de ruimtelijke doelstellingen voor dat gebied in beginsel toegestaan.

Dit beleid wordt gevoerd door toetsing van streek-, structuur- en bestemmingsplannen voor het betreffende gebied" (PKB, deel d, pagina 8). Ook zijn explosiegevaarlijke inrichtingen binnen 3 kilometer verboden. Dit alles betekent dat toekomstige, "nu nog niet bekende ontwikkelingen met betrekking tot woningbouw, bevolking, recreatie, voorzieningen en/of industriële bedrijvigheid, enige praktische consequenties zullen ondervinden van het waarborgingsbeleid." (PKB, deel d, p 64)

Op 13 maart 2009 verscheen het Derde Structuurschema Elektriciteitsvoorziening (SEV III) onder verantwoordelijkheid van de minister Van der Hoeven (CDA) en Cramer (PvdA). In het SEV III gaat het ook om het 'waarborgingsbeleid kernenergie' waarin de 5 locaties zijn opgenomen voor een mogelijke kerncentrale: Moerdijk, Westelijke Noordoostpolderdijk, Maasvlakte, Eemshaven en Borssele. De regering stelde: Alleen op de Maasvlakte kan een kerncentrale aangelegd en gebouwd worden "zonder risico's voor significante gevolgen" voor de omgeving. Bij de andere locaties (Eemshaven, Westelijke Noordoostpolderdijk, Borssele en Moerdijk) zijn er kleine kansen op ongelukken met grote gevolgen.

Na inspraak kwam de regering in 2010 tot een beslissing. Vanwege de bovengenoemde zone van vijf kilometer, valt de Moerdijk af omdat er teveel mensen wonen; de Westelijke Noordoostpolderdijk valt af omdat bij een ernstig ongeluk "de strategische drinkwatervoorraad in het IJsselmeer radioactief kan worden verontreinigd". Blijven dus over: Eemshaven, Maasvlakte en Borssele.³¹⁰

Het waarborgingsbeleid komt er dus op neer dat de regering wil voorkomen dat vooral binnen een straal van vijf kilometer nieuwe fabrieken met veel werknemers of grote wooncomplexen (bijvoorbeeld seniorenflats) of recreatiegebieden worden aangelegd. En dit beleid is nog steeds van kracht. De regering houdt de mogelijkheid van kernenergie aan de Eemshaven nog altijd open.

18. Kernenergie een onverzekerbaar risico

Verzekeringsmaatschappijen weigeren de schade te dekken die mensen kunnen oplopen door een ongeluk met een kerncentrale. Blijkbaar vinden ze kernenergie een te groot risico en te onveilig.

Wie de kleine lettertjes van de schadeverzekering bestudeert, komt ook een paragraaf tegen over schade die niet gedekt wordt. Behalve oorlog wordt ook schade "veroorzaakt door of samenhangend met atoomkernreacties" niet gedekt. Deze uitsluiting is niet toevallig. Er is namelijk een afspraak tussen de verzekeringsmaatschappijen dat zij niemand individueel zullen verzekeren tegen de risico's van kernenergie.³¹¹

Om schade door kernenergie vergoed te krijgen moet je je wenden tot de eigenaren van de kerninstallaties. Maar bij grote ongelukken zul je daar bot vangen. De exploitanten van kerninstallaties hoeven zich maar beperkt te verzekeren tegen de schade die anderen ervan ondervinden. Dat is geregeld in internationale verdragen.

De wettelijke aansprakelijkheid van de exploitanten van kerncentrales is beperkt bij de Verdragen van Parijs (1960) en Brussel (1963). Deze verdragen liggen ten grondslag aan de Nederlandse Wet Aansprakelijkheid Kernongevallen (WAKO).

Waarom is de aansprakelijkheid beperkt? In het gemeenschappelijk commentaar bij het Verdrag van Parijs lezen we: "In de eerste plaats omdat volgens het geldende recht de exploitanten van kerninstallaties onbeperkt aansprakelijk zouden zijn, terwijl het duidelijk is dat onbeperkte financiële dekking onmogelijk kan worden verkregen." Ook lezen we: "De zeer zware financiële lasten, die het gevolg zouden kunnen zijn van onbeperkte aansprakelijkheid, zouden de ontwikkeling van de kernindustrie ernstig in gevaar kunnen brengen." In maart 2003 stelde Juhani Santaholma van de Finse Energie-industrie Commissie

dat onbeperkte aansprakelijkheid zal leiden tot het faillissement van de exploitant van de kerncentrale, wanneer zich een ongeluk voordoet. Hij zei dit vanwege de plannen om in Finland een nieuwe kerncentrale te bouwen.³¹²

De wet aansprakelijkheid kernongevallen beschermt dus vooral de kernindustrie. De kernindustrie is voor de Europese Commissie en de Nederlandse regering een belangrijker waarde dan de bevolking en het milieu.

Beperkte dekking

Nederland heeft in 1989 de wet aansprakelijkheid kernongevallen herzien. De maximale aansprakelijkheid voor de exploitant van een nucleaire installatie bedroeg toen 400 miljoen gulden (zo'n 180 miljoen euro) en de staat zorgt voor een aanvullende dekking tot 2 miljard gulden (ruim 900 miljoen euro). Dat bedrag voor de exploitant is later opgehoogd naar 340 miljoen.³¹³

In het nieuwste voorstel tot wijziging van de WAKO van juli 2007 is het schadebedrag waarvoor de exploitant van een kerncentrale zich maximaal moet verzekeren opgehoogd van 340 miljoen tot 750 miljoen euro. Het bedrag van de schade die boven deze 750 miljoen uitgaat (en dat de staat zal betalen) is verhoogd naar 3,2 miljard euro per kerncentrale. Uit de Memorie van Toelichting blijkt dat het ministerie van Financiën een reservering van ruim 14 miljard euro op de balans heeft staan voor de zeven installaties die onder WAKO vallen. In de Memorie wordt bij artikel 18 opgemerkt "dat hiermee uitdrukkelijk niet bedoeld is de indruk te wekken dat met het gekozen bedrag (3,2 miljard euro per installatie, H.D.) alle financiële gevolgen van een ernstig kernongeval kunnen worden vergoed. Een dergelijke schade zal immers vele malen groter kunnen zijn."³¹⁴ Op 31 augustus 2012 is het maximale door de exploitant te vergoeden bedrag verhoogd naar 1,2 miljard euro. De rest komt nog steeds voor rekening van de overheid.³¹⁵

Ter vergelijking. De schade van het ongeluk te Tsjernobyl in 1986 is zeker 300 miljard dollar (210 miljard euro, afhankelijk van de gebruikte wisselkoers).³¹⁶ Analisten van Bank of America Merrill Lynch hebben op 31 maart 2011 een voorlopige berekening gepubliceerd van de schade van het ongeluk met de kerncentrales te Fukushima: 133 miljard dollar (94 miljard euro).³¹⁷ In 2012 werd een bedrag genoemd van 186 miljard euro.³¹⁸ Dat werd aangepast tot 11 triljoen yen (76 miljard euro) in augustus 2014.³¹⁹

Een ongeluk met een nieuw te bouwen kerncentrale in Nederland waarbij een tiende vrijkomt van de radioactieve stoffen die bij het Tsjernobyl-ongeluk zijn geloosd, geeft volgens de Nederlandse regering een schade van 17 tot 30 miljard gulden (7,2 tot 13,6 miljard euro).³²⁰ Hieruit volgt dat een groot deel van de schade niet gedekt is.

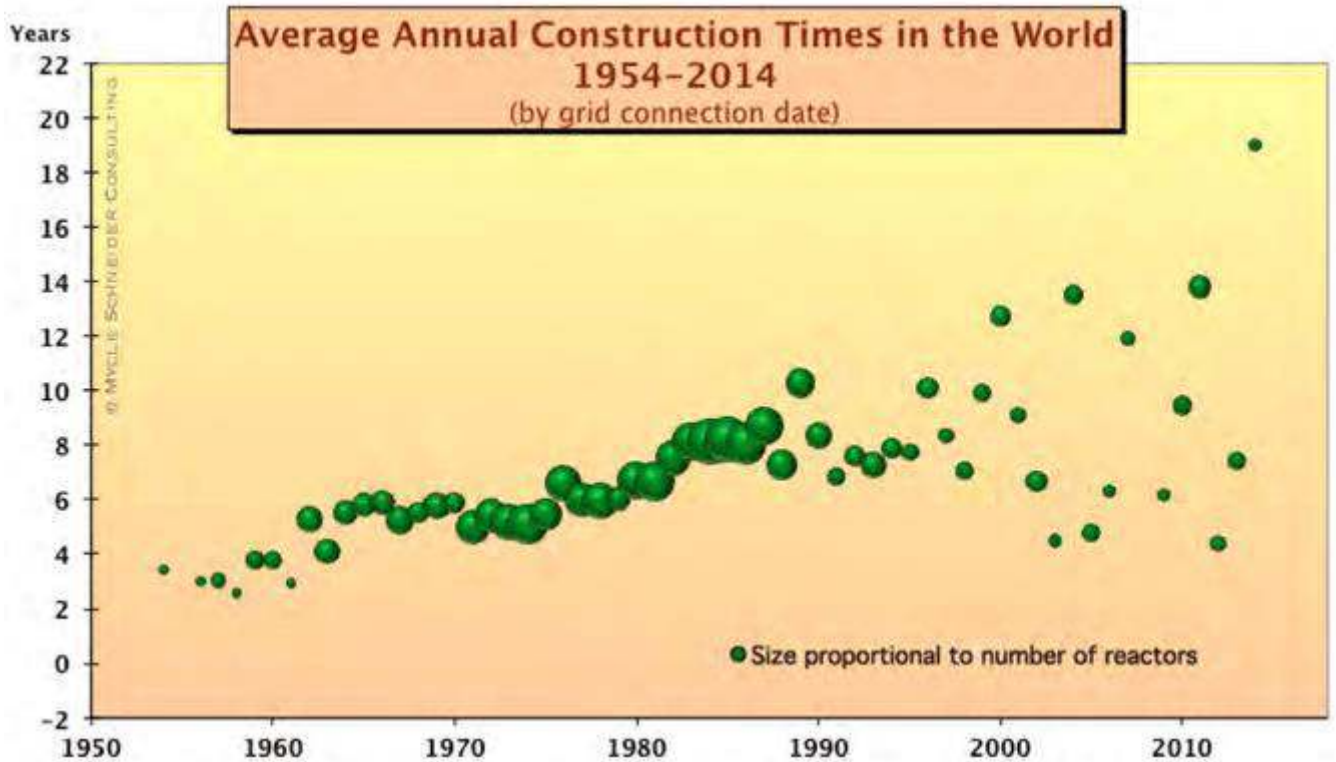
Maar als kerncentrales veilig zijn, zoals de voorstanders van kernenergie graag zeggen, waarom moet de aansprakelijkheid dan beperkt worden? Dus óf de kerncentrales zijn veilig en de aansprakelijkheid is onbeperkt, óf ze zijn onveilig en dan moeten we die kerncentrales niet bouwen.

19. Kernenergie is duur

Inleiding

Met kernenergie is iets merkwaardigs aan de hand. Bij veel producten (radio, tv, computer) zien we dat de prijs naar beneden gaat in de loop van de tijd. Bij kernenergie is dat niet het geval. Sinds 1970 zijn de investeringskosten per kilowatt in de Verenigde Staten met een factor vijf en in Frankrijk met een factor drie gestegen.^{321 322} Kernenergie wordt dus niet goedkoper, maar juist duurder. Ook na veertig jaar ervaring met bouw en bedrijf kunnen kerncentrales in de Europese Unie nog niet zonder overheidssubsidie gebouwd worden, bleek uit een rapport van 14 februari 2014 van Foratom, de stem van de Europese kernindustrie.³²³ Op 12 november 2014 publiceerde het International Energy Agency (IEA) de World Energy

Outlook 2014. Daarin staat dat de groei van kernenergie zich beperkt tot markten waar de elektriciteitsvoorziening gaat via gereguleerde prijzen en waar elektriciteitsbedrijven garanties krijgen van de overheid of waar regeringen private investeringen mogelijk maken; China, India, Zuid-Korea en Rusland zorgen samen voor 75% van de toename van het aantal kerncentrales tot 2040.³²⁴ Zo heeft de Russische regering tussen 2011 en 2013 voor de bouw van kerncentrales een subsidie gegeven van 184,8 miljard roebel (2,85 miljard dollar).³²⁵ Het Zweedse elektriciteitsbedrijf Vattenfall heeft eind april 2015 besloten om de kerncentrales Ringhals 1 en 2 te sluiten in 2018 en 2020 in plaats van in 2025. De redenen zijn de afnemende winstgevendheid en de stijgende kosten.³²⁶

Bron: <https://theconversation.com/where-will-nuclear-power-plants-of-the-future-be-built-41874>, mei 2015.

In *Nederland* is de bouw van een tweede kerncentrale bij Borssele geschrapt. Interim-directeur Frank Verhagen van het energiebedrijf Delta stelde op 12 april 2012: “De in januari 2012 in de ijskast gezette plannen voor Borssele 2 komen er waarschijnlijk de komende jaren niet meer uit. De Nederlandse energiemarkt kampt met flinke overcapaciteit. En die neemt nog toe. Een miljardeninvestering als een kerncentrale is dus niet verantwoord, zeker niet voor een relatief klein bedrijf als Delta.”^{327 328}

In de *Verenigde Staten* was het plan dat er in het jaar 2000 zo’n 1200 kerncentrales in bedrijf zouden zijn. Maar het zijn er nu 104. De Union of Concerned Scientists (UCS) heeft in februari 2011 het rapport “Nuclear Power: Still Not Viable Without Subsidies” uitgebracht. Daarin staat dat de overheid al 50 jaar lang allerlei omvangrijke subsidies verstrekt aan de kernindustrie. “Zonder die subsidies zouden de meeste van die 104 kerncentrales niet gebouwd zijn.”³²⁹ De regering Obama heeft herhaaldelijk een miljardensteun voor de bouw van kerncentrales aangekondigd.³³⁰ Volgens Ellen Vancko, manager van het Nuclear Energy and Climate Change Project van UCS, is dit geldverspilling. Dat blijkt ook uit het rapport “Updated Capital Cost Estimates for Electricity Generation Plants,” van november 2010. Dit rapport is

gemaakt in opdracht van de Amerikaanse overheidsinstantie Energy Information Agency (EIA). In dit rapport staat dat de bouwkosten van kerncentrales alleen al in het jaar 2010 met 37% gestegen zijn, die van gascentrales gelijk zijn gebleven en van zonne-energie met 25% gedaald zijn.³³¹

In 2007 vroegen de energiebedrijven Constellation Energy en het Franse EDF een vergunning aan voor Calvert Cliffs-3, een EPR-kerncentrale (European Pressurized Water Reactor) die gebouwd zou worden door de Franse reactorbouwer Areva. Dat was het eerste bouwplan in de VS in 30 jaar. Calvert Cliffs-3 werd het vlaggenschip van de nucleaire renaissance in de VS genoemd. In oktober 2010 stapte Constellation Energy uit de bouw van de kerncentrale Calvert Cliffs-3, waardoor EDF als enige partner overbleef in de onderneming die de naam Unistar Nuclear Energy kreeg.³³² EDF heeft begin maart 2011 de staat Maryland om financiële steun gevraagd, omdat de bouw van Calvert Cliffs-3 op dit moment niet winstgevend (“unprofitable”) is.³³³ Unistar Nuclear Energy en Areva hebben de US Nuclear Regulatory Commission (NRC) op 25 februari 2015 gevraagd om de bouwplannen en de vergunningprocedure op te schorten omdat de markt voor nieuwe kerncentrales in de VS zich niet zo snel ontwikkelt als aanvankelijk gedacht. Vanaf 2007 werden vier locaties genoemd voor de bouw van een EPR, maar de bouwplannen zijn nu overal opgeschort.³³⁴

Op 15 augustus 2011 noemde John Rowe, directeur van Exelon, de vooruitzichten voor de bouw van nieuwe kerncentrales om economische redenen “miserabel slecht”. De komende tien tot twintig jaar is kernenergie volgens Rowe duurder dan elektriciteit uit gas. Exelon heeft in de VS 17 kerncentrales in bedrijf en is daarmee de grootste producent van kernstroom.³³⁵ In mei 2014 bleken de kerncentrales Byron (twee eenheden), Quad Cities (twee eenheden) en Oyster Creek niet in aanmerking te komen voor een vergoeding voor stroomlevering aan het net, zodat Exelon vreest dat ze moeten sluiten.³³⁶

In mei 2013 sloot de kerncentrale Dominion’s Kewaunee (574 Megawatt) om economische redenen en Chris Crane, de nieuwe CEO van Exelon, waarschuwde in februari 2014 dat enkele kerncentrales gesloten zouden moeten worden omdat ze niet winstgevend zijn.³³⁷ Eind 2014 ging Vermont Yankee dicht en Marvin Fertel, president van het Amerikaanse Nuclear Energy Institute, stelde op 14 februari 2014 dat het daar niet bij zou blijven.³³⁸ Van de 31 geplande nieuwe kerncentrales waarvan in 2009 sprake was, worden er nu vier gebouwd met subsidie van de overheid.³³⁹ De Amerikaanse regering heeft in februari 2014 een garantie afgegeven van 6,5 miljard dollar (4,7 miljard euro) voor de bouw van de AP1000 kerncentrales Vogtle 3 en 4 in Georgia.³⁴⁰ In januari 2015 deelden de exploitanten Georgia Power en Southern Company mee dat de bouw 18 maanden vertraging oploopt; Vogtle 3 komt nu medio 2019 in bedrijf en eenheid 4 medio 2020.³⁴¹ De financiële gevolgen zijn niet openbaar.

De bouw van de kerncentrales Summer 2 en 3 in de Verenigde Staten loopt minstens een jaar vertraging op. Het gaat om twee kerncentrales van elk 1117 Megawatt naar een ontwerp van Westinghouse, de AP 1000. Het bedrijf Chicago Bridge & Iron (CB&I) in Lake Charles in de staat Louisiana zorgt voor de meeste componenten van de centrale en heeft meegedeeld dat 46 van de 146 belangrijkste onderdelen niet op tijd klaar zijn. De bouw begon in 2012 en de verwachting was toen dat de twee kerncentrales in 2016 respectievelijk 2019 in bedrijf zouden komen. De exploitant South Carolina Electric & Gas (SCE&G) ging er in 2014 van uit dat eenheid 2 eind 2018 of begin 2019 gereed is en eenheid 3 een jaar later. De economische gevolgen daarvan waren een kostenstijging van 9,8 miljard dollar naar 11 miljard dollar, een toename met 1,2 miljard dollar.³⁴² South Carolina Electric & Gas (SCE&G) verwachtte op 16

maart 2015 dat de centrales in 2019 en in 2020 gereed zullen zijn, terwijl de bouwkosten nog eens stijgen met 1160 miljoen dollar.³⁴³

Westinghouse/CB&I bouwt ook twee AP1000 kerncentrales bij Vogtle in Georgia.³⁴⁴ Om de bouw van een kerncentrale te financieren leent een elektriciteitsbedrijf geld waarover rente betaald moet worden. Om die rentekosten te omzeilen willen elektriciteitsbedrijven dat hun klanten tijdens de bouw een opslag op hun rekening betalen. Dan hoeft het elektriciteitsbedrijf geen geld meer te lenen en spaart aldus rentekosten uit.³⁴⁵

De bouw in *Finland* van de EPR-kerncentrale (European Pressurizedwater Reactor) van 1600 Megawatt, Olkiluoto-3, begon in 2005 en zou 3,2 miljard euro kosten. De centrale had in 2009 in bedrijf moeten komen, maar in 2011 schoof deze datum op naar 2016.³⁴⁶ Er werkten in 2014 mensen uit 57 landen, terwijl de handboeken slechts in 8 talen beschikbaar zijn.³⁴⁷ De reactorbouwer, het Franse Areva, vindt dat Finland de oorzaak is van de vertragingen. Daarom heeft Areva in oktober 2013 een claim ingediend van 2,7 miljard euro tegen de toekomstige eigenaar van de centrale, het Finse elektriciteitsbedrijf TVO. Omgekeerd eiste TVO toen 1,8 miljard euro van Areva omdat onderdelen te laat waren afgeleverd.³⁴⁸ Op 22 oktober 2014 heeft TVO die schadeclaim verhoogd naar 2,3 miljard euro.³⁴⁹ Areva bleef niet achter en verhoogde op 27 oktober 2014 de claim tegen TVO naar 3,5 miljard euro.³⁵⁰ Op 3 augustus 2015 verhoogde TVO de claim naar 2,6 miljard euro.³⁵¹ Op 12 februari 2014 bracht TVO een persbericht uit. Daarin stelde TVO niet te kunnen aangeven wanneer de kerncentrale kan opstarten. TVO had hiervoor aan Areva een tijdschema gevraagd, maar Areva had niet geantwoord volgens TVO.³⁵² Luc Oursel, op dat moment de topman van Areva, stelde op 28 februari 2014 dat de centrale nu voor 86% gereed is en dat Areva er een verlies op lijdt van 3,85 miljard euro, terwijl de bouw van de centrale 8,5 miljard euro kost.³⁵³ Areva heeft op 1 september 2014 meegedeeld dat de bouw medio 2016 gereed is en de kerncentrale in 2018 in bedrijf zal komen, terwijl het bedrijf er 3,9 miljard euro verlies op zal lijden.³⁵⁴ Op 4 maart 2015 bleek dat Areva in het jaar 2014 een verlies van 720 miljoen euro heeft geleden op deze kerncentrale.³⁵⁵ Op 30 juli 2015 verwachtte Areva dat de reactor in december 2018 in bedrijf zou zijn.³⁵⁶

Frankrijk bouwt een EPR-centrale bij Flamanville, die volgens de aanvankelijke plannen in 2012 in bedrijf zou komen, maar dat is niet gelukt, het wordt nu eind 2018, een vertraging van zes jaar.

De bouw begon in december 2007 en de kosten werden geschat op 4 miljard euro.³⁵⁷ In juli 2010 bleek dat de centrale in 2014 gereed zou zijn en dat de kosten stegen naar 5 miljard euro.^{358 359 360} Op 21 juli 2011 herzag de exploitant Electricité de France (EDF) de organisatie voor de bouw van de centrale. Er zijn twee niet met name genoemde ongelukken geweest, waardoor de bouw in 2011 langere tijd heeft stilgelegen. De bouwkosten stegen naar 6 miljard euro.^{361 362} Eind december 2012 gingen de kosten met nog eens 2 miljard euro omhoog naar 8 miljard euro.³⁶³ In februari 2014 stegen de kosten naar 8,5 miljard euro; daarbij moeten we er rekening mee houden dat EDF staatseigendom is en daarom goedkoper geld kan lenen dan bedrijven die van de kapitaalmarkt afhankelijk zijn.³⁶⁴ Terwijl EDF begin 2014 nog verwachtte dat de kerncentrale in 2016 gereed zou zijn, werd dit in november 2014 opgeschoven naar 2017.^{365 366} Begin september 2015 deelde EDF mee dat de centrale eind 2018 in bedrijf zal komen en 10,5 miljard euro zal kosten.³⁶⁷

De EPR in Finland verschilt overigens van die in Frankrijk: de kerncentrale in Finland is 1600 MW en Flamanville 1650 MW. Dit samen met verschillende eisen van de verschillende landen, maakt dat het centrale deel van deze EPR-kerncentrales (nuclear island in het Engels) maar voor 50% hetzelfde is.³⁶⁸ De EPR is dus geen standaard-kerncentrale.

Door de vertragingen met de bouw in zowel Finland als Frankrijk droegen ertoe bij dat Areva (voor 87% in handen van de overheid) in 2014 een verlies heeft geleden van 4,83 miljard euro. Als gevolg daarvan heeft de regering in juni 2015 besloten dat EDF een meerderheidsaandeel krijgt in Areva. Er komt een apart bedrijf Areva NP voor de bouw van kerncentrales.³⁶⁹

De regering van *Groot-Brittannië* heeft in 2008 plannen aangekondigd voor de bouw van zo'n tien kerncentrales. Charles Hendry, de minister van Energie en Klimaat van de huidige Conservatieve-Liberale regering, heeft op 13 juli 2010 laten weten geen overheidssubsidie voor kernenergie beschikbaar te stellen.³⁷⁰ Daarop stelden de Duitse bedrijven RWE en E.ON dat ze voor de geplande bouw van kerncentrales in Engeland wel subsidie nodig hebben.³⁷¹ Op 6 juli 2011 stelde Peter Atherton, hoofd van de afdeling van Citigroup die investeringen in elektriciteit beoordeelt, dat de marktpartijen niet zullen investeren in kernenergie in Groot-Brittannië, tenzij de regering een aanzienlijk deel van het investeringsrisico wil dragen: "Zoals het nu is, is investeren in kerncentrales geen optie. De kapitaalkosten zijn gewoon te hoog om je een aanvaardbare elektriciteitsprijs te geven."³⁷² Daarop ging de regering in onderhandeling met het Franse elektriciteitsbedrijf EDF. In oktober 2013 leidde dit tot een garantieregeling voor de elektriciteit uit de nieuw te bouwen kerncentrale Hinkley Point C (twee EPR-centrales van elk 1600 Megawatt), die per stuk 8 miljard pond (9,7 miljard euro) kosten.³⁷³ EDF krijgt gedurende 35 jaar de garantie voor een bepaald minimumbedrag voor de elektriciteit die de kerncentrale levert. De Europese Commissie onderzoekt of hierbij sprake is van oneerlijke subsidie en heeft daarover in december 2013 een voor Engeland kritisch rapport geschreven, namelijk dat er waarschijnlijk sprake is van ongeoorloofde staatssteun.^{374 375 376 377 378} In oktober 2014 stemde de Europese Commissie toch in met de miljardensubsidie voor Hinkley Point C.³⁷⁹ Van de 28 leden van de Commissie waren er 16 voor, 5 tegen, bij één onthouding, terwijl er 6 leden afwezig waren.

Volgens vertrekkend commissaris Almunia is er sprake van marktfalen in de energiesector en kan de kerncentrale niet zonder staatssteun worden gebouwd. Volgens Almunia kost één kerncentrale inclusief bouwrente en inflatie niet 8 miljard maar 17 miljard pond, in totaal dus 34 miljard pond (29,1 miljard euro).^{380 381}

De garantie geldt voor 35 jaar en het gaat om een bedrag dat twee keer zo hoog is als de Engelse huishoudens nu betalen. Deze prijs wordt volledig gecorrigeerd voor inflatie. Als de overheid via wetgeving bijvoorbeeld zou besluiten de kerncentrales vroegtijdig te sluiten, moet er een schadevergoeding betaald worden aan EDF.^{382 383} Volgens Greenpeace kan de subsidie oplopen tot 20 miljard euro, temeer daar het onduidelijk is of en hoeveel er betaald wordt voor de berging van radioactief afval.³⁸⁴

In oktober 2013 besloten China General Nuclear Power Corp en China National Nuclear Corp deel te nemen aan deze centrale. In februari 2015 bleek dat deze Chinese ondernemingen een garantie wilden van de Franse regering dat ze geen verlies zouden lijden op Hinkley Point C en dat de Franse regering zou garanderen dat ze het geïnvesteerde geld terug zouden krijgen als Areva failliet zou gaan. Daarom wordt het besluit om te gaan bouwen uitgesteld tot de herfst van 2015.³⁸⁵

EDF Energy kondigde begin april 2015 aan te stoppen met voorbereidend werk en 400 mensen te ontslaan. Het werk gaat weer door als er een investeringsbeslissing is genomen. Het tijdstip daarvan is nog onbekend.³⁸⁶ In juni 2015 kwam het bericht dat er in oktober 2015 een beslissing genomen zou worden en schoof de verwachte datum dat de kerncentrale gereed

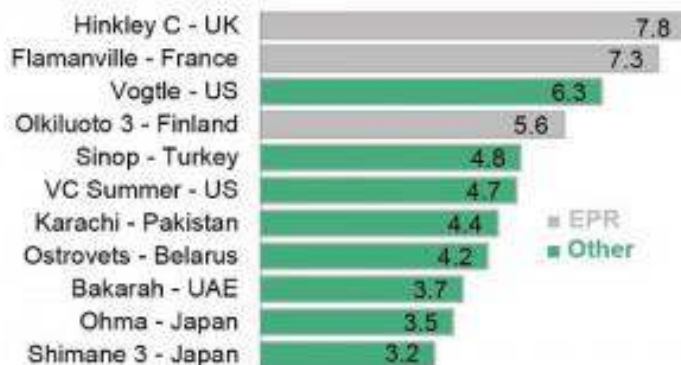

zou zijn op van 2019 naar 2023.³⁸⁷ In augustus 2015 verschoof deze datum naar 2025 en noemde Paul Massara, de directeur van RWE Npower, kernenergie een dure vergissing.^{388 389}

Hinkley Point C is duurder dan de EPR-kerncentrales in aanbouw in Finland en Frankrijk. Het idee vanuit de kernindustrie dat een kerncentrale goedkoper wordt naarmate er meer gebouwd worden, geldt niet voor Hinkley Point C, stelde Henri Proglio, de directeur van EDF, in 2014.³⁹⁰

Figuur

Kosten kerncentrales in aanbouw of gepland in miljard dollar met Gigawatt

Bron: IAEA, WNA, Bloomberg New Energy Finance (bnef) in: <http://about.bnef.com/landing-pages/five-reasons-build-hinkley/>, september 2015

20. Andere kernenergiecentrales: thorium en kernfusie

Thorium

Met enige regelmaat komt er een pleidooi om over te stappen op kerncentrales die draaien op thorium in plaats van uranium.³⁹¹ De bewering is dat thorium overvloedig aanwezig is en hele goedkope elektriciteit levert.

Thorium is zelf niet splijtbaar, maar kan via het invangen van langzame neutronen omgezet worden in uranium-233 dat wel splijtbaar is. die neutronen komen van verrijkt uranium. Om de omzetting van thorium in splijtbaar uranium in gang te zetten, heeft men daarom al uranium nodig. Deze omzetting gebeurt in een paar technisch ingewikkelde stappen.^{392 393} thorium is dus een kweekmateriaal, niet de splijtstof zelf; dat is uranium. Daarom kunnen we net zo goed spreken van een uraniumkerncentrale.

De afgelopen 50 jaar is er in verschillende landen onderzoek geweest naar kerncentrales op basis van thorium en zijn er verschillende proefcentrales een aantal jaren in bedrijf geweest.³⁹⁴

In 1980 stelde het IAEA dat kort na het jaar 2000 een thoriumcentrale op de markt te koop zou zijn.³⁹⁵ Dat is echter niet het geval. Nog steeds is er veel onderzoek en ontwikkeling nodig en het is onduidelijk of en wanneer een thoriumcentrale te koop is terwijl er ook vraagtekens bij de veiligheid van thoriumreactoren gezet kunnen worden.^{396 397 398 399}

Minister Kamp van Economische Zaken schreef op 12 juni 2014 aan de Tweede Kamer dat er “tot op heden geen infrastructuur is voor het op grote schaal produceren van thorium als brandstof. Er is al vele jaren ervaring met de hele cyclus voor het gebruik van uraniumsplijtstof, van mijnbouw tot afvalverwerking. Bij een overstap naar thorium zou deze cyclus anders moeten worden ingericht. Zo komt er bij het opwerken (het chemisch scheiden van de nog bruikbare splijtstof van het radioactieve afval) meer straling vrij dan bij de cyclus voor uraniumsplijtstof. Gezien deze nadelen acht ik het onwaarschijnlijk dat thorium op korte

termijn ingezet kan worden voor energieproductie.”⁴⁰⁰ Op 13 juli 2015 voegde deze minister in een brief aan de Tweede Kamer daar nog een nadeel aan toe, namelijk “het feit dat thorium alleen zinvol gebruikt kan worden in combinatie met verrijkt uranium.” Toch is hij voor onderzoek en hij noemde het SAMOFAR-project (Safety Assessment of the Molten Salt Fast Reactor) dat tot doel heeft “om een theoretische reactor te ontwikkelen, als opmaat naar een demonstratiereactor, waarin de veiligheidsaspecten goed worden onderzocht. De Technische Universiteit Delft is coördinator van dit project en werkt daarbij samen met tien andere kennisinstellingen en industriële partijen uit Frankrijk, Italië, Duitsland, Zwitserland en Mexico. De Hoge Flux Reactor in Petten zal in dit project worden benut voor het uitvoeren van stralingsexperimenten.”⁴⁰¹

De thoriumreactor mag dan voortborduren op eerder werk, de onderzoeksopgave is nog enorm. Er is vooral veel onduidelijkheid over de levensduur van de materialen die in de reactor gebruikt moeten worden. En ook de chemie van het zout moet beter bestudeerd worden. Nikkel is een van de materialen die hoge ogen gooit voor het leidingenwerk in de reactor. Het is helemaal kapot gebombardeerd door radioactieve straling. Er zijn geen heftigere plekken op aarde dan het binnenste van de thorium MSR (molten salt reactor), die gebruikt maakt van thorium en dit element omzet in splijtbaar uranium. Dit type reactor wordt ook wel aangeduid met de afkorting LFTR, Liquid Fluoride Thorium Reactor. Het materiaal is daar onderhevig aan een hoge temperatuur. Het zout is 700 graden Celsius, dat is de helft van de smelttemperatuur van nikkel. Het lithiumfluoride zorgt voor corrosie en dan heb je ook nog eens het continue bombardement van radioactieve deeltjes. Ergere omstandigheden zijn ondenkbaar.⁴⁰²

Wim Turkenburg, die over het algemeen niet erg kritisch over kernenergie is en veel optreedt in media-programma's, stelde in juli 2015 over deze reactor: “Aan de ontwikkeling van de MSR is in de jaren zestig van de vorige eeuw al gewerkt. Om diverse redenen is men daarmee gestopt. Een van die redenen was de complexiteit van de technologie die bij de gesmolten zout reactor wordt toegepast. Werken met een vloeibaar zout waarin splijtstof is opgelost dat overal netjes over de vloeistof verdeeld moet zitten, is niet makkelijk. Bovendien is werken met een vloeibaar zout dat zeer heet en uiterst radioactief is technologisch gezien geen pretje. Er zijn daarom veel vraagstukken waarvoor oplossingen gevonden moeten worden, bijvoorbeeld op het gebied van materiaalgebruik, corrosie, verontreiniging van het zout, en verwijdering van de splijtingsproducten uit het circulerende zout.”⁴⁰³

Kernfusie

Kernfusie is een proces waarbij door samensmelting van lichte atomen een zwaarder atoom ontstaat. Hiervoor is een temperatuur van 100 miljoen graden nodig. De atomen vormen dan een zogeheten plasma. De samensmelting geeft energie die omgezet moet worden in elektriciteit. Geen enkel materiaal is bestand tegen deze hoge temperatuur. Het hete plasma moet derhalve van de stoffelijke wanden worden afgehouden. Dit kan met magnetische velden in een ringvormige buis met daaromheen nog extra magneetspoelen. Dit opsluitsysteem heet Tokamak, een ontwerp van de Sovjet-Unie. Tok is het Russische woord voor stroom. Nadat een aantal landen proeven had genomen, besloten ze samen te werken in de ITER, de Internationale Thermonucleaire Experimentele Reactor. Dit is wereldwijd de enige kernfusiereactor in aanbouw in het Franse Cadarache. In de ITER nemen deel: de Europese Unie, China, India, Japan, Zuid-Korea, de Russische Federatie en de Verenigde Staten. Het eerste beton is in december 2013 gestort en dat was eind augustus 2014 gereed. Vanaf 2020 beginnen de experimenten met waterstof. De realistische proeven met deuterium en tritium beginnen vanaf 2027. ITER moet aantonen dat het mogelijk is om op industriële schaal fusie-energie op te wekken: een vermogen van 500 Megawatt thermisch, zeven minuten aan één stuk. Er wordt echter geen elektriciteit opgewekt.⁴⁰⁴

De opvolger van ITER, DEMO, zal een prototype elektriciteitscentrale van 1000 Megawatt worden die, als alles voorspoedig verloopt, over 20 jaar elektriciteit aan het net kan leveren.⁴⁰⁵ Pas daarna is er een fusiereactor te koop op de markt.

Volgens het Amerikaanse bedrijf Lockheed Martin's Skunk Works kan al over tien jaar een kernfusiereactor in bedrijf komen, zo bleek eind oktober 2014. Het gaat om de Compacte Fusie Reactor (CFR) die volgens Lockheed Martin veel voordelen heeft boven de bestaande ontwerpen van fusiereactoren als de ITER. Prof. dr. Marco de Baar, hoofd fusieonderzoek bij het Nederlandse instituut voor energieonderzoek DIFFER, is hiervan niet overtuigd: "Lockheed Martin combineert twee opsluitconcepten die decennia geleden zijn geprobeerd en mislukt. Het ontwerp lijkt niet berekend op de complexiteit die de echte fusiebrandstof met zich meebrengt; is niet bestand tegen turbulentie in het plasma of materiaalschade door snelle neutronen; ook is het onduidelijk hoe ze de fusiebrandstof tritium willen kweken in dit compacte ontwerp."⁴⁰⁶

Conclusie

Het duurt nog lange tijd (als het al ooit gebeurt) voordat zowel de thorium- als de kernfusiereactor op de markt te koop zijn en – zo Nederland dat zou willen – een alternatief kunnen zijn voor aardgas. Maar er zijn nu alternatieven beschikbaar zoals zonne- en windenergie. Die moeten we benutten in plaats van jaren te wachten op thoriumcentrales of kernfusiereactoren. Daarom bespreken we deze verder niet.

---

¹ <http://www.autoriteitnvs.nl/documenten/publicatie/2015/9/30/het-nationale-programma-voor-het-beheer-van-radioactief-afval-en-verbruikte-splijtstoffen>, 30 september 2015.

² COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION, Brussels, 28 juni 2011, Interinstitutional File: 2010/0306 (NLE) 11428/1/11 REV 1 COR 1; COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION, Brussels, 15 juni 2011, Interinstitutional File: 2010/0306 (NLE), 11428/11, ATO 64, ENV 519.

³ www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/trans/123937.pdf;
<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/11/st12/st12142.en11.pdf>.

⁴ <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2013/10/02/projectplan-verkennende-studie-naar-de-lange-termijn-beheeropties-voor-radioactief-afval-en-verbruikte-splijtstoffen.html>, p 5.

⁵ <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/publicaties/2013/10/02/kennisgeving-projectplan-verkennende-studie-naar-de-lange-termijn-beheeropties-voor-radioactief-afval-en-verbruikte-splijtstoffen.html>, 8 oktober 2013.

⁶ <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2013/10/02/projectplan-verkennende-studie-naar-de-lange-termijn-beheeropties-voor-radioactief-afval-en-verbruikte-splijtstoffen.html>, p 4.

⁷ ICK-commissie Subcommissie Radioactieve Afvalstoffen (RAS), "Eerste interim-rapport betreffende de mogelijkheden van opslag van radioactieve afvalstoffen in zoutvoorkomens in Nederland", (1977).

⁸ Nota Radioactief Afval, 19 April 1984. Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer

⁹ <http://www.kngmg.nl/publicaties/Geobrief-8-2014.pdf>, december 2014.

¹⁰ <http://www.kngmg.nl/publicaties/Geobrief-7-2014.pdf>, november 2014.

¹¹ <http://www.rathenau.nl/themas/thema/project/burgers-over-berging.html>.

¹² <http://www.covra.nl/downloads/opera>,

¹³ Herman Damveld, "Touwtrekken om kernafval. 25 Jaar plannen maken voor opslag in zoutkoepels" Groningen, 2001, pagina 14 tot 19.

¹⁴ http://www.world-nuclear-news.org/WR-More_room_at_WIPP-0508137.html, 5 augustus 2013.

-
- ¹⁵ <http://www.asse-gmbh.de/pressemitteilungen.html>, 28 november 2012.
- ¹⁶ “De geschatte kosten voor het realiseren van een eindberging worden door COVRA middels haar tarieven en bijdragen-stelsel doorberekend aan de aanbieders van afval volgens het principe van ‘de vervuiler betaalt’. Een deel van de tarieven wordt belegd, zodat dit gedurende de periode van bovengrondse opslag kan renderen. Het doel is om hiermee de kosten te dekken voor het voorbereiden, aanleggen, exploiteren en sluiten van een geologische eindberging na de periode van bovengrondse opslag.” Bron: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-584336.pdf>, 18 september 2015.
- ¹⁷ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-584336.pdf>, 18 september 2015.
- ¹⁸ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-584363.pdf>, 18 september 2015.
- ¹⁹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-584336.pdf>, 18 september 2015.
- ²⁰ <http://www.covra.nl/downloads>, Jaarrapport 2013, p 26.
- ²¹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28165-182.html>, 26 maart 2015.
- ²² <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kernenergie/documenten-en-publicaties/publicaties/2013/10/02/kennisgeving-projectplan-verkennende-studie-naar-de-lange-termijn-beheeropties-voor-radioactief-afval-en-verbruikte-splijtstoffen.html>, 8 oktober 2013.
- ²³ <http://www.wisenerland.nl/kernenergie/dossier-kernafval-nederland>.
- ²⁴ <http://www.co2ntramine.nl/zienswijze-op-nationaal-programma-berging-radioactief-afval/>, 27 oktober 2013.
- ²⁵ http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2015Z08318&did=2015D16894, 1 mei 2015.
- ²⁶ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-584363.pdf>, 18 september 2015.
- ²⁷ <http://www.autoriteitnvs.nl/actueel/nieuws/2015/9/29/ontwerp-nationale-programma-radioactief-afval-lijgt-terinzage>.
- ²⁸ <http://www.autoriteitnvs.nl/documenten/publicatie/2015/9/30/het-nationale-programma-voor-het-beheer-van-radioactief-afval-en-verbruikte-splijtstoffen>, 30 september 2015.
- ²⁹ Voor een gedetailleerde bespreking zie: <http://www.nirs.org/reactorwatch/accidents/Fukushimafactsheet.pdf>; http://en.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_the_Fukushima_nuclear_accidents.
- ³⁰ <http://www.enerwebwatch.eu/webwatch.php?page=EarthQuake>
- ³¹ <http://www.worldnuclearreport.org/-2015-.html>, 15 juli 2015.
- ³² <http://groengroningen.nl/images/Kernenergie/kainbew.pdf>, februari 2011.
- ³³ http://somo.nl/publications-en/Publication_3629/view?set_language=en, 1 maart 2011.
- ³⁴ “Uranium Mining Issues: 2010 review”, in: Nuclear Monitor, 21 januari 2011, No 722, p 2 – 8.
- ³⁵ <http://groengroningen.nl/images/Kernenergie/kainbew.pdf>, februari 2011.
- ³⁶ Zienswijze van 24 juni 2008 van de gezamenlijke Milieufederaties over Derde Structuurschema Elektriciteitsvoorziening.
- ³⁷ The news remained discreetly buried in the depths of the site of the French Nuclear Safety Authority (ASN): Following recent studies, EDF has just "discovered" a disturbing "anomaly" standard on 34 of its reactors. In all reactors of 900 MW in case of major leakage from the primary circuit, the water injection safety circuit may be unable to prevent the meltdown of the reactor core, Press Release / Sortir du nucléaire / Our press release from 11/02/2011.
- ³⁸ Voor een gedetailleerde bespreking zie: “Chernobyl; Chronology of a Disaster”, in: Nuclear Monitor, maart 2011, No. 724, p 1 -18.
- ³⁹ <http://www.climatesceptics.org/ines-level/table>
- ⁴⁰ WISE/NIRS, Nuclear Monitor, 28 augustus 2008, 25 september 2008, 17 september 2009 en 11 december 2009.
- ⁴¹ Mycle Schneider et. al., "The World Nuclear Industry Status Report 2009", Commissioned by German Federal Ministry of Environment, Nature Conservation and Reactor Safety, Paris, augustus 2009.
- ⁴² <http://www.tegenstroom.nl/node/958>
- ⁴³ http://oekonews.at/index.php?mdoc_id=1057207, 20 maart 2011.
- ⁴⁴
- ⁴⁵ http://www.delta.nl/over_DELTA/perscentrum/nieuwsarchief/nieuwsberichten_2009/DELTA_start_procedure_vergunningaanvraag_2de_kerncentrale/, 25 juni 2009.
- ⁴⁶ http://www.delta.nl/over_DELTA/perscentrum/nieuwsarchief/nieuwsberichten_2012/DELTA_stelt_besluit_enkele_jaren_uit_voorlopig_geen_tweede_kerncentrale_in_Borssele/, 23 januari 2012.
- ⁴⁷ <http://www.co2ntramine.nl/ministerie-economische-zaken-vertelt-niet-de-waarheid-over-de-gaswinning/>, 17 januari 2014; <http://www.co2ntramine.nl/leren-leven-met-aardbevingen/>, 27 januari 2014.
- ⁴⁸ <http://www.nrc.nl/nieuws/2014/01/25/samsom-we-hebben-nu-een-alternatief-voor-aardgas-nodig/>, 25 januari 2014.
- ⁴⁹ <http://www.co2ntramine.nl/aardgaswinning-en-aardbevingen-tientallen-rapporten-samengevat/>, 10 april 2015.

⁴⁹ Technisch Weekblad, 1 augustus 2014, p. 9.

⁵⁰ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/07/13/kamerbrief-planning-rapporten-en-beleidsdocumenten-energiebeleid-2015-2016>, 13 juli 2015.

⁵¹ <http://www.worldnuclearreport.org/-2015-.html>, 15 juli 2015, p 13.

⁵² IAEA, "Energy, Electricity and Nuclear Power Estimates for the Period up to 2005", Reference Data Series No. 1, juli 1989 Edition.

⁵³ Eind 1988 waren er wereldwijd 429 kerncentrales in bedrijf en 105 in aanbouw. Tussen 1987 en eind 1997 zijn wereldwijd 18 nieuwe kerncentrales in bedrijf gekomen. Eind 1994 bedroeg het aantal kerncentrales 432, met een vermogen van 340 Gigawatt (GW; 1 GW=1000Megawatt (MW); 1 MW=1000 kiloWatt), eind 1995 437 (en 343 GW) eind 1996 442 (met 350 GW). In januari 1998 waren er 428 kerncentrales met een vermogen van 344 GW in bedrijf (en 30 kerncentrales in aanbouw). In januari 2010 ging het om 436 kerncentrales met een vermogen van 372 GW. In juli 2014 waren er 67 kerncentrales in aanbouw, waarvan 8 al meer dan 20 jaar , terwijl er 49 te kampen hebben met vertragingen in de bouw; van die 67 zijn er 43 in aanbouw in drie landen, China, India en Rusland (<http://www.worldnuclearreport.org/IMG/pdf/201407msc-worldnuclearreport2014-hr-v1.pdf>, p 7). Net als in 2013, werden in 2014 vijf reactoren opgestart (drie in China, een in Argentinië en een in Rusland) en een werd er gesloten (VS). In de eerste zes maanden van 2015 werden vier in China en een reactor in Zuid-Korea opgestart. Twee werden in die periode gesloten: Doel-1 in België en Grafenheinfeld in Duitsland. * Over 2014 werd met de bouw van drie reactoren begonnen. In 2010 waren dat er nog 15. * In totaal zijn 62 reactoren in aanbouw; vijf minder dan een jaar geleden; minstens driekwart is vertraagd; de gemiddelde bouwtijd is opgelopen tot 7,6 jaar. In 10 van de 14 landen waar reactoren in aanbouw is vertraging opgetreden. Vaak met jaren. * Vijf reactoren zijn al 30 jaar of langer in aanbouw. (<http://www.worldnuclearreport.org/-2015-.html>, 15 juli 2015).

⁵⁴ http://www.world-nuclear-news.org/NN_Two_up_two_down_0401101.html, 4 januari 2010.

⁵⁵ <http://www.iaea.org/programmes/a2/>.

⁵⁶ <http://www.iaea.org/programmes/a2/>.

⁵⁷ http://www.nzz.ch/nachrichten/politik/international/atomdebatte_bundestag_1.11117362.html .

⁵⁸ http://www.welt.de/print/welt_kompakt/print_politik/article13520650/Atomausstieg-nimmt-letzte-Huerde.html, 1 augustus 2011.

⁵⁹ <http://www.iaea.org/pris/>, juli 2014.

⁶⁰ <http://www.world-nuclear-news.org/NP-Nuclear-generating-capacity-rises-in-2014-0501154.html>, 5 januari 2015: begin 2015 waren er 436 kerncentrales in bedrijf met een vermogen van 377.700 MW. De bouw van drie kerncentrales begon, zodat er nu 70 in aanbouw zijn met een capaciteit van 74.000 MW.

⁶¹ <http://www.worldnuclearreport.org/IMG/pdf/201407msc-worldnuclearreport2014-hr-v1.pdf>, 29 juli 2014.

⁶² *Energy, Electricity and Nuclear Power Estimates for the period up to 2050*
<http://www-pub.iaea.org/books/IAEABooks/10939/Energy-Electricity-and-Nuclear-Power-Estimates-for-the-Period-up-to-2050-2015-Edition>, september 2015; "With respect to projections from 2030 to 2050, assumptions were made about the general rate of development and retirements. Given all the uncertainties, these estimates should be considered as suggestive of the potential outcomes."

⁶³ <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/7E4AB783-ABB3-4747-88BA-AF3E66A7ACF1/0/2013c89pub.pdf>, augustus 2013.

⁶⁴ <http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl0054-Energieverbruik-per-energie drager.html?i=6-40>.

⁶⁵ <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/industrie-energie/publicaties/artikelen/archief/2015/elektriciteitsverbruik-16-keer-hoger-dan-in-1950.htm>, 9 februari 2015.

⁶⁶ <http://www.technischweekblad.nl/rubrieken/energieserie/kunnen-we-overschakelen-op-duurzame-energie.130162.lynkx>, 24 mei 2011;

http://www.knmi.nl/klimatologie/achtergrondinformatie/Zonnestraling_in_Nederland.pdf;

<http://www.allesoverzonnepanelen.nl/voorwaarden/zonnestraling/>

⁶⁷ <http://www.co2ntramine.nl/wp-content/uploads/2013/05/Basiskennis-aardgas-mei-2013-co2ntramine-Herman-Damveld.pdf>, 28 mei 2013.

⁶⁸ http://www.energiefeiten.nl/#Energie-inhoud_van_enkele_brandstoffen.

⁶⁹ <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/industrie-energie/publicaties/artikelen/archief/2015/elektriciteitsproductie-vooral-toegenomen-door-record-export.htm>, 23 april 2015.

⁷⁰ NEA, Technology Roadmap Nuclear Energy, Paris, http://www.iea.org/papers/2010/nuclear_roadmap.pdf, 16 June 2010.

⁷¹ NEA, Technology Roadmap Nuclear Energy, Paris, http://www.iaea.org/papers/2010/nuclear_roadmap.pdf, 16 June 2010, p. 20.

⁷² <http://www.guardian.co.uk/politics/2010/jul/22/lobbying-axeing-sheffield-forgemasters-loan>, 22 juli 2010.

⁷³ <http://www.iaea.org/Textbase/nppdf/stud/14/weo2014.pdf>, 12 november 2014, p. 388.

⁷⁴ 13% van het huidige opgestelde vermogen aan centrales in Nederland zijn warmte-krachtcentrales, zie: http://www.tennet.org/images/0403-35%20KCD%20man.samenvatting_100714def_tcm41-19221.pdf, p 5.

⁷⁵ Mudd, G M & Diesendorf, M, 2008, Sustainability of Uranium Mining : Towards Quantifying Resources and Eco-Efficiency. Environmental Science & Technology, 42 (7), pp 2624-2630, april 2008; bij een gascentrale gaat het om 448 gram CO₂ per kWh; gegevens uit uraniummijnen in Z-Afrika en Australië leren dat het om 47 tot 260 gram CO₂ per kWh gaat.

⁷⁶ Benjamin K. Sovacool concludeert uit een analyse uit 2008 van 103 rapporten over indirecte CO₂-emissies van kerncentrales, dat de uitstoot nu 66 gram CO₂ per kWh is:

http://www.nirs.org/climate/background/sovacool_nuclear_ghg.pdf.

⁷⁷ Jan Willem Storm van Leeuwen, Energy from Uranium, Oxford Research Group, juli 2006,

http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/publications/briefing_papers/energy_security_and_uranium_reserves_secure_energy_factsheet_4.

⁷⁸ <http://www.peopleplanetprofit.be/beelden/oko-instituut.pdf>, maart 2007.

⁷⁹ Tabel totale (directe en indirecte) CO₂-uitstoot per kilowattuur (gram/kWh)

brandstof	uitstoot
aardgas	448
steenkool	924
kolenvergassing	800
warmte kracht (gas)	300
uranium	62 tot 230

Uit: Ir. Wouter Biesiot, "Kernenergie: Een Beoordeling van de Risico's van Nieuw te Bouwen en Bestaande Installaties", uitgave Interfacultaire Vakgroep Energie en Milieukunde van de Rijksuniversiteit Groningen, maart 1992.

⁸⁰ Herman Damveld et. al. "Atoomafval in beweging", uitgave Milieufederatie Groningen, 1982, p 7.

⁸¹ Nota inzake het kernenergiebeleid, Tweede kamer zitting 1971-1972. 11 761 nr 2.

⁸² In 1967 was de vraag naar uranium 6000 ton per jaar. Alle kerncentrales wereldwijd gebruiken vanaf 2000 jaarlijks bijna 70.000 ton uranium. We kunnen dan uitrekenen dat tot nu toe 2 miljoen ton uranium gebruikt is (zie ook Nuclear Energy Agency, "Uranium 2007: Resources, Production and Demand", Parijs, 3 juni 2008, p 74). Bij een gebruik van 430.000 ton uranium in het jaar 2000, zou er vanaf 1967 tot eind 2003 zo'n 7,7 miljoen ton uranium nodig zijn geweest. Vanaf het jaar 2004 tot en met 2014 nog eens 4,7 miljoen ton uranium. In totaal dus 12,4 miljoen ton uranium.

⁸³ Nuclear Energy Agency, "Uranium 2014: Resources, Production and Demand", Parijs, september 2014.

⁸⁴ <http://www.iaea.org/Textbase/nppdf/stud/14/weo2014.pdf>, 12 november 2014.

⁸⁵ <http://www.iaea.org/Textbase/nppdf/stud/14/weo2014.pdf>, 12 november 2014, p. 409 en 410.

⁸⁶ Volgens het IAEA was het totale energiegebruik in 2007, uitgedrukt in ExaJoule (EJ) 510 EJ, waarvan kernenergie 5,9%, dat is 30EJ. Voor 2030 verwacht het IAEA een wereldwijd energiegebruik van 826EJ, waarvan 39% elektriciteit ofwel 322EJ. Stel kernenergie zorgt voor 70% van het elektriciteitsgebruik in 2030, overeenkomend met 225EJ. Kernenergie gaat dan van 30EJ naar 225EJ, dat is 7,5 keer zoveel. Er is dan ook 7,5 zoveel uranium nodig in 2030, dwz. 525.000 ton in dat jaar. Bij benadering is gemiddeld tussen 2011 en 2030 jaarlijks zo'n 300.000 ton uranium nodig. Over 20 jaar is dat 6 miljoen ton.

⁸⁷ Zie onder meer WISE/NIRS; Nuclear Monitor 699, 11 December 2009.

⁸⁸ http://www.iaea.org/OurWork/ST/NE/Pess/assets/rds1-33_web.pdf, Energy, electricity and nuclear power estimates for the period up to 2050, 2013 Edition, tabel 5.

⁸⁹ NEA, Technology Roadmap Nuclear Energy, Paris, http://www.iaea.org/papers/2010/nuclear_roadmap.pdf, 16 juni 2010.

⁹⁰ Volgens de NEA-roadmap neemt het aantal kerncentrales toe van 440 in 2010 naar 1200 in het jaar 2050. Bij benadering kunnen we dan uitrekenen dat er gemiddeld 820 kerncentrales in die 40 jaar in bedrijf zijn. Als de kans op een ernstig ongeluk eens in de miljoen jaar is, komt dat neer op een kans van bijna 4% op een ernstig ongeluk tot 2050. Omdat volgens een IAEA-rapport uit 2012 de kans 10 keer zo groot is als voor 2011 werd aangenomen, komen we op een kans van bijna 40%.

⁹¹ http://inis.iaea.org/search/search.aspx?orig_q=RN:44011505, oktober 2012.

⁹² Tweede Kamer, vergaderjaar 2006-2007, stuk 30.000, nr. 42, 25 oktober 2006.

⁹³ <http://www.world-nuclear-news.org/ENF-Kazakhstan-tops-uranium-league-2701147.html>, 27 januari 2014.

⁹⁴ www.antenna.nl/wise/uranium.pdf, 23 juli 2011.

⁹⁵ <http://www.covra.nl/over-covra/organisatie>.

- ⁹⁶ Email Dr. Ir. Ewoud V. Verhoef, Plaatsvervangend directeur COVRA aan Herman Damveld dd. 12 december 2014.
- ⁹⁷ <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ez/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2010/02/24/nota-naar-aanleiding-van-het-verslag.html>, 24 februari 2010, p. 4.
- ⁹⁸ <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ez/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2010/02/24/nota-naar-aanleiding-van-het-verslag.html>, 24 februari 2010, p. 4.
- ⁹⁹ <http://www.laka.org/nieuws/2012/06-opwerking.pdf>, 20 april 2012.
- ¹⁰⁰ R. Jansma, "Ontwikkelingen met betrekking tot eindverwerking van gebruikte splijtstof", NRG, Petten, 13 april 2005, p 22.
- ¹⁰¹ Email Dr. Ir. Ewoud V. Verhoef, Plaatsvervangend directeur COVRA aan Herman Damveld dd. 11 januari 2013.
- ¹⁰² Email Dr. Ir. Ewoud V. Verhoef, Plaatsvervangend directeur COVRA aan Herman Damveld dd. 11 januari 2013.
- ¹⁰³ <http://www.covra.nl/jaarrapport-2013>, pp. 56 en 57.
- ¹⁰⁴ Email Dr. Ir. Ewoud V. Verhoef, Plaatsvervangend directeur COVRA aan Herman Damveld dd. 12 december 2014.
- ¹⁰⁵ <http://www.covra.nl/downloads>, Kerngegevens COVRA, Inlegvel bij Jaarrapport 2014.
- ¹⁰⁶ Email Dr. Ir. Ewoud V. Verhoef, Plaatsvervangend directeur COVRA aan Herman Damveld dd. 11 januari 2013.
- ¹⁰⁷ <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ez/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2010/02/24/nota-naar-aanleiding-van-het-verslag.html>, 24 februari 2010, p.6.
- ¹⁰⁸ Damveld Herman et.al. "Kernafval in zee of zout? Nee fout!", Greenpeace Amsterdam, 1994, p.14
Bij een kerncentrale van 1000 MW komen jaarlijks 35 m³ aan gebruikte brandstofelementen beschikbaar; door opwerking ontstaat daaruit 120 m³ afval, waarvan de helft als hoogradioactief afval behandeld moet worden; het kernsplijtingsafval is 6 m³ en daardoor is het verhaal ontstaan dat door opwerking het volume van radioactief afval zou verminderen (zie: Tijdschrift Wetenschap en Samenleving, 78, nummer 7, oktober 1978, pp. 10 – 13).
- ¹⁰⁹ Milieu-effect rapport (behorende bij de aanvraag tot wijziging van de Kew-vergunning van COVRA NV), COVRA, 1995, samenvatting p. 5 en 13.
- ¹¹⁰ ICK-commissie Subcommissie Radioactieve Afvalstoffen (RAS), "Eerste interim-rapport betreffende de mogelijkheden van opslag van radioactieve afvalstoffen in zoutvoorkomens in Nederland", (1977).
- ¹¹¹ Herman Damveld, "Touwtrekken om kernafval. 25 Jaar plannen maken voor opslag in zoutkoepels" Groningen, 2001, voor een uitgebreide beschrijving van het protest.
- ¹¹² Atoomenergie, juli/augustus 1974, pp. 175-181.
- ¹¹³ <http://www.covra.nl/infocentrum/opera>, rapport CORA (Commissie Opberging Radioactief Afval, 1995-2001).
- ¹¹⁴ Herman Damveld, "Touwtrekken om radioactief afval. 25 Jaar plannen maken voor opslag in zoutkoepels" Groningen, 2001.
- ¹¹⁵ Commissie Opberging te Land (OPLA), Onderzoek naar de geologische opberging van radioactief afval in Nederland. Eindrapport Aanvullend onderzoek van Fase 1 (1A), (1993).
- ¹¹⁶ <http://www.greenpeace.nl/Global/nederland/image/2011/publicaties/TASurveyrapport.pdf>, 7 maart 2011.
- ¹¹⁷ <http://www.wineenmegaton.nl/tussenstand>.
- ¹¹⁸ Email Dr. Ir. Ewoud V. Verhoef, Plaatsvervangend directeur COVRA aan Herman Damveld dd. 11 januari 2013, met de mededeling dat er in Nederland geen criteria zijn voor locatiekeuze van een eindberging en ook dat zich één –niet met name genoemde - gemeente heeft zich uitgesproken voor een eindberging; desgevraagd bij Verhoef is hier geen duidelijkheid over verkregen; Greenpeace heeft van geen gemeente een dergelijk brief ontvangen.
- ¹¹⁹ <http://www.laka.org/nieuws/2014/tno-rapport-friese-klei-best-voor-opslag-kernafval-2745/>, 11 juli 2014; <http://www.no-a.nl/files/11072014-vp.pdf>.
- ¹²⁰ Zie onder meer Universiteitskrant Groningen, 29 maart 2007, pagina 6, over een proefschrift van Anton Sugonyako, een medewerker van Den Hartog.
- ¹²¹ <http://www.europarl.europa.eu/nl/pressroom/content/20110622IPR22334/html/Radioactief-afval-export-naar-landen-buiten-de-EU-moet-verboden-worden-zegt-EP>, 23 juni 2011.
- ¹²² COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION, Brussels, 28 juni 2011, Interinstitutional File: 2010/0306 (NLE) 11428/1/11 REV 1 COR 1; COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION, Brussels, 15 juni 2011, Interinstitutional File: 2010/0306 (NLE), 11428/11, ATO 64, ENV 519.
- ¹²³ www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/trans/123937.pdf; <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/11/st12/st12142.en11.pdf>.
- ¹²⁴ <http://www.covra.nl/nieuws/2011/07/start-onderzoeksprogramma-eindberging-radioactief-afval-opera>, 5 juli 2011.

- ¹²⁵ OPERA-PG-COV002 Meerjarenplan Opera, 5 juli 2011.
- ¹²⁶ Nota Radioactief Afval, 19 April 1984. Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
- ¹²⁷ COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION, Brussels, 28 juni 2011, Interinstitutional File: 2010/0306 (NLE) 11428/1/11 REV 1 COR 1; COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION, Brussels, 15 juni 2011, Interinstitutional File: 2010/0306 (NLE), 11428/11, ATO 64, ENV 519.
- ¹²⁸ www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/trans/123937.pdf;
<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/11/st12/st12142.en11.pdf>.
- ¹²⁹ <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kernenergie/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2012/12/14/nota-van-toelichting-bij-ontwerpbesluit-tot-implementatie-richtlijn-2011-70-euratom.html>
- ¹³⁰ <http://www.laka.org/nieuws/2013/national-programma-radioactief-afval-dweilen-met-de-kraan-open-1904/>, 14 augustus 2013.
- ¹³¹ <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kernenergie/documenten-en-publicaties/publicaties/2013/10/02/kennisgeving-projectplan-verkennende-studie-naar-de-lange-termijn-beheeropties-voor-radioactief-afval-en-verbruikte-splijtstoffen.html>, 8 oktober 2013.
- ¹³² <http://www.wisenederland.nl/kernenergie/dossier-kernafval-nederland>.
- ¹³³ <http://www.co2ntramine.nl/zienswijze-op-nationaal-programma-berging-radioactief-afval/>, 27 oktober 2013.
- ¹³⁴ <http://api.commissiener.nl/docs/mer/p28/p2842/a2842rd.pdf>, 10 april 2014.
- ¹³⁵ E-mail Inspraakpunt Nationaal Programma aan Herman Damveld, dd. 16 april 2014.
- ¹³⁶ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-25422-119.pdf>, Tweede Kamer, vergaderjaar 2014–2015, 25 422, nr. 119.
- ¹³⁷ http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2015Z08318&did=2015D16894, 1 mei 2015.
- ¹³⁸ “Zuid-Friesland kandidaat voor berging kernafval”, Leeuwarder Courant, 10 en 11 juli 2014;
http://www.lc.nl/friesland/regio/video-terwispel-niet-vrolijk-van-kernafval-17373973.html#_U9tQpPEcR1s.
- ¹³⁹ G.-J. Vis & J.M. Verweij, ‘Geological and geohydrological characterization of the Boom Clay and its overburden’, OPERA-PU-TNO411, <http://www.covra.nl/downloads/opera>.
- ¹⁴⁰ <http://www.autoriteitnvs.nl/documenten/publicatie/2015/9/30/het-nationale-programma-voor-het-beheer-van-radioactief-afval-en-verbruikte-splijtstoffen>, 30 september 2015.
- ¹⁴¹ <http://www.autoriteitnvs.nl/actueel/nieuws/2015/9/29/ontwerp-nationale-programma-radioactief-afval-lichter-inzage>.
- ¹⁴² <http://www.autoriteitnvs.nl/documenten/publicatie/2015/9/30/het-nationale-programma-voor-het-beheer-van-radioactief-afval-en-verbruikte-splijtstoffen>, 30 september 2015.
- ¹⁴³ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-584336.pdf>, 18 september 2015.
- ¹⁴⁴ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-584336.pdf>, 18 september 2015.
- ¹⁴⁵ <http://www.covra.nl/downloads>, Jaarrapport 2013, p 26.
- ¹⁴⁶ http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2013/07/12/convention-on-nuclear-safety-cns.html?ns_campaign=documenten-en-publicaties-over-het-onderwerp-kernenergie&ns_channel=att, 12 juli 2013, p 17.
- ¹⁴⁷ Brief van minister Verhagen (EL&I) aan de Tweede Kamer over de vergunningprocedure rond een nieuwe kerncentrale in Borssele, 30 januari 2012: <http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2012/01/30/beantwoording-kamervragen-over-vergunningprocedure-nieuwe-kerncentrale-borssele/beantwoording-kamervragen-over-vergunningprocedure-nieuwe-kerncentrale-borssele.pdf>.
- ¹⁴⁸ OPERA-PG-COV002 Meerjarenplan Opera, 5 juli 2011; figuur 3, blz. 6.
- ¹⁴⁹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28165-182.html>, 26 maart 2015.
- ¹⁵⁰ <http://www.laka.org/info/afval/alles-klein-vijfxvijf.pdf>, 16 april 2015.
- ¹⁵¹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-586260.pdf>, 18 september 2015.
- ¹⁵² OPERA-PG-COV002 Meerjarenplan Opera, 5 juli 2011; figuur 3, blz. 6.
- ¹⁵³ <http://www.covra.nl/downloads>, Jaarrapport 2013, p 27 en Jaarrapport 2014, p 27.
- ¹⁵⁴ <http://www.covra.nl/downloads>, Ingevel bij Jaarrapport 2014.
- ¹⁵⁵ <http://www.laka.org/nieuws/2015/geen-subsidie-voor-kernafval-3525/>
- ¹⁵⁶ <http://kernenergieinnederland.nl/node/745>.
- ¹⁵⁷ <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/vergunningen/2012/10/24/inspraak-verlenging-bedrijfsduur-kerncentrale-borssele.html>, 20 maart 2013.
- ¹⁵⁸ <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/vergunningen/2013/03/18/definitieve-beschikking-verlenging-ontwerpbedrijfsduur-kerncentrale-borssele.html>, 20 maart 2013, p 59.

- ¹⁵⁹ *Kamerbrief tijdslijn beheersopties verbruikte splijtstof en radioactief afval*, 26 september 2013; http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/09/26/kamerbrief-tijdslijn-beheersopties-verbruikte-splijtstof-en-radioactief-afval.html?ns_campaign=documenten-en-publicaties-over-het-onderwerp-kernenergie&ns_channel=att.
- ¹⁶⁰ *Antwoord op vragen van de leden Jan Vos en Jacobi over berichten over mogelijke opslag van kernafval onder de grond in Friesland*: 13 augustus 2014. <http://tweedekamer.nl/downloads/document/index.jsp?id=c3e654ca-27d8-4255-9ca8-a45a59c084da>
- ¹⁶¹ OPERA-PG-COV002 Meerjarenplan Opera, 5 juli 2011.
- ¹⁶² <http://www.covra.nl/nieuws/2011/07/start-onderzoeksprogramma-eindberging-radioactief-afval-opera>, 5 juli 2011.
- ¹⁶³ <http://www.laka.org/info/afval/alles-klein-vijfvijf.pdf>, 16 april 2015.
- ¹⁶⁴ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28165-182.html>, 26 maart 2015.
- ¹⁶⁵ <http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2015/04/30/kamerbrief-over-de-stand-van-zaken-aanvraag-tot-financiele-zekerheidstelling-kerncentrale-dodewaard/kamerbrief-over-de-stand-van-zaken-aanvraag-tot-financiele-zekerheidstelling-kerncentrale-dodewaard.pdf>
- ¹⁶⁶ <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ez/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/08/13/kamerbrief-over-nationaal-programma-radioactief-afval.html>, 13 augustus 2013.
- ¹⁶⁷ Onder meer Zwitserland en Duitsland gaan ervan uit dat een veilige opslagperiode van 1 miljoen jaar gegarandeerd moet zijn; zie Nagra, Medienmitteilung, 6 november 2008 en http://www.bmu.de/files/pdfs/allgemein/application/pdf/endaussagen_sicherheitsanforderungen_bf.pdf, juli 2009.
- ¹⁶⁸ Stewart Kemp (ed), "Management of Radioactive Waste. The Issues for Local Authorities", Proceedings of the conference organized by the National Steering Committee, Nuclear Free Local Authorities, and held in Manchester on 12 February 1991, Thomas Telford, Londen, 1991, p. 42.
- ¹⁶⁹ Nuclear Energy Agency, "Radioactive Waste Management in Perspective", Parijs, juni 1996.
- ¹⁷⁰ Herman Damveld, "Atoomafval in Beweging": februari 2012, p.13: <http://www.wisenederland.nl/sites/default/files/images/kernafval%20in%20beweging.pdf>
- ¹⁷¹ <http://www.energiestiftung.ch/files/downloads/energiethemen-atomenergie-atommuell-atommuell-kampagne/2012-nuclear-waste-web.pdf>, mei 2012. Herman Damveld en Dirk Bannink, "Management of spent fuel and radioactive waste. State of affair, a worldwide overview", <http://www.co2ntramine.nl/wp-content/uploads/2012/06/Management-of-spent-fuel-and-radioactive-waste-2012.pdf>, mei 2012. <http://energy.gov/sites/prod/files/Strategy%20for%20the%20Management%20and%20Disposal%20of%20Used%20Nuclear%20Fuel%20and%20High%20Level%20Radioactive%20Waste.pdf>, 11 januari 2013. <http://www.zeit.de/wirtschaft/2013-04/neusuche-gorleben-endlager-atommuell>, 9 april 2013; wetstekst: <http://www.ndr.de/regional/niedersachsen/endlager199.pdf>. http://www.polsoz.fu-berlin.de/polwiss/forschung/systeme/ffu/veranstaltungen/termine/downloads/13_salzburg/Auffermann-Salzburg-2013-oV.pdf, Onkalo: Recent policies on the disposal of nuclear waste in Finland Burkhard Auffermann, Finland Futures Research Centre, "Climate Policy Strategies and Energy Transition", session on "Nuclear Waste Governance in Comparison", Schloss Leopoldskron, Salzburg, August 26, 2013. <http://www.suedkurier.de/nachrichten/baden-wuerttemberg/themensk/Die-Standortfrage-bleibt-vorerst-offen;art417921,6638398>, 24 januari 2014. <https://www.taz.de/Atommuell-Endlager-in-Frankreich/!132874/13> februari 2014. http://www.developpement-durable.gouv.fr/IMG/pdf/2014-02-12_-_Stockage_dechets_radioactifs_Meuse-Hte_Marne.pdf, 12 februari 2014. <http://www.debatpublic-cigeo.org/docs/cr-bilan/bilan-cpdp-cigeo.pdf>, 12 februari 2014. http://www.bfe.admin.ch/radioaktiveabfalle/05182/index.html?lang=de&dossier_id=05183, Newsletter Tiefenlager, April 2014 / N°12, Institution: BFE, Erschienen: 15.04.2014. http://www.posiva.fi/en/final_disposal/general_time_schedule_for_final_disposal#.U1YU1PGKB1s. <http://www.world-nuclear-news.org/WR-Designing-Cigeo-disposal-site-0206141.html>, 2 juli 2014. De directeur van het Bundesamt für Strahlenschutz, Wolfram König in: http://www.asse.bund.de/SharedDocs/Publikationen/DE/1_asse_einblicke/asse_einblicke_25.pdf?__blob=publicationFile, juli 2014. <http://www.endlagerung.de/>. <http://www.endlagerung.de/language=de/7131/schweden>. http://www.bmub.bund.de/fileadmin/Daten_BMU/Download_PDF/Nukleare_Sicherheit/nationales_entsorgungsprogramm_aug_bf.pdf, 12 augustus 2015. <http://www.stralsakerhetsmyndigheten.se/Global/Publikationer/Rapport/Avfall-transport-fysiskt-skydd/2015/2015-32-Safe-and-responsible-management-of-spent-nuclear-fuel-and-radioactive-waste-in-Sweden-National-Plan.pdf>, p 115, augustus 2015

- ¹⁷² <http://www.world-nuclear-news.org/WR-Delay-in-Finnish-repository-licence-review-2606144.html>, 26 juni 2014.
- ¹⁷³ http://www.world-nuclear-news.org/WR-Application_in_for_Finnish_repository-0201134.html, 2 januari 2013.
- ¹⁷⁴ <http://www.mainpost.de/ueberregional/politik/zeitgeschehen/Endlager-in-Bergstollen-statt-unter-der-Erde;art16698,6002773>, 25 februari 2011.
- ¹⁷⁵ <http://de.euronews.com/2014/06/27/europas-atomare-endlager/> 27 juni 2014.
- ¹⁷⁶ Commissie Opberging te Land (OPLA), Onderzoek naar de geologische opberging van radioactief afval in Nederland. Eindrapport Aanvullend onderzoek van Fase 1 (1A), (1993).
- ¹⁷⁷ Commissie Opberging te Land (OPLA), Eindrapport aanvullend Onderzoek van Fase 1, (1993). Bijlage 'Samenvattingen van de deelstudies', 6A: RIVM, "Validatie van modellen en internationale samenwerking", 1993, pp. 4 en 5.
- ¹⁷⁸ Christa Garms-Babke, 'Die Unvereinbarkeit nicht-rückholbarer Endlagerung radioaktiver Abfälle mit dem Grundgesetz', Frankfurt, 2002.
- ¹⁷⁹ Commissie Opberging te Land (OPLA), Onderzoek naar de geologische opberging van radioactief afval in Nederland. Eindrapport Aanvullend onderzoek van Fase 1 (1A), (1993).
- ¹⁸⁰ http://www.sp.nl/onderzoek/normen_waarden_radioactiefafval.pdf, 2003.
- ¹⁸¹ Commissie Opberging te Land (OPLA), Eindrapport aanvullend Onderzoek van Fase 1, (1993). Bijlage 'Samenvattingen van de deelstudies', 6A: RIVM, "Validatie van modellen en internationale samenwerking", 1993, pp. 4 en 5.
- ¹⁸² http://www.cowam.com/IMG/pdf_cowam2_WP4.pdf, Long term governance WP4 Long term governance for radioactive waste Management, december 2006.
- ¹⁸³ NEA, "Chernobyl Ten Years On. Radiological and Health Impact", Parijs, 1996, p 29.
NEA, "Sarcophagus Safety '94. The State of the Chernobyl Nuclear Power Plant Unit 4", Proceedings of an International Symposium Zeleny Mys, Chernobyl, Ukraine, 14-18 maart 1994, p 46.
- ¹⁸⁴ Herman Damveld, "Touwtrekken om kernafval", Groningen, juni 2001, p 10.
- ¹⁸⁵ http://www.bmub.bund.de/fileadmin/Daten_BMU/Download_PDF/Nukleare_Sicherheit/abfallentsorgung_kosten_finanzierung_bf.pdf, 12 augustus 2015.
- ¹⁸⁶ http://www.bfs.de/de/bfs/presse/aktuell_press/stabilisierung_morsleben.html, 11 mei 2011.
- ¹⁸⁷ Bundesamt für Strahlenschutz, persbericht 27 augustus 2009.
http://www.bfs.de/de/endlager/endlager_morsleben/service/mediathek/stilllegung_morsleben_text;
http://www.bfs.de/de/bfs/presse/aktuell_press/eram_2010.html, 26 april 2012.
- ¹⁸⁸ Asse Einblicke, nr. 13, mei 2011, p 2.
- ¹⁸⁹ http://www.asse.bund.de/DE/2_WasIst/Geschichte/_node.html.
- ¹⁹⁰ Süddeutsche Zeitung, 25 juni 2008. BMU, persbericht 2 september 2008.
- ¹⁹¹ Bündnis90 Die Grünen, "Asse-Chronik – Vom Umgang mit Atom Müll in Niedersachsen", Hannover, juni 2009.
- ¹⁹² Kühn, K.; Klarr, K.; Borchert, H. (01.11.1967): Studie über die bisherigen Laugenzuflüsse auf den Asse-Schächten und die Gefahr eines Wasser- oder Laugeneinbruchs in das Grubengebäude des Schachtes II. Herausgegeben von GSF - Gesellschaft für Strahlenforschung mbH München und Institut für Tief Lagerung Clausthal-Zellerfeld.
- ¹⁹³ <http://www.heute.de/ZDFheute/inhalt/15/0,3672,7621807,00.html>.
- ¹⁹⁴ TV-programma "Hartaberfair", Erste Deutsche Fernsehen, 18 augustus 2009.
- ¹⁹⁵ Pressemitteilung des Bundesamtes für Strahlenschutz, 3 september 2009, 29/09.
- ¹⁹⁶ "Merkel sichert Sanierung von Asse zu", <http://www.mdr.de/nachrichten/6657769.html>.
- ¹⁹⁷ "BfS stellt Ergebnis des Optionenvergleichs zur Schließung der Asse vor", Pressemitteilung 01/10, 15 januari 2010: "Die Rückholung der Abfälle aus der Schachanlage Asse II ist nach jetzigem Kenntnisstand die beste Variante beim weiteren Umgang mit den dort eingelagerten radioaktiven Abfällen. ... Ergebnis des Vergleichs ist, dass auf Basis des heutigen Wissensstands die vollständige Rückholung der Abfälle aus der Asse anzustreben ist."
- ¹⁹⁸ <http://www.conratom.de/news/rssanzeige.php?newsid=20658>, 16 januari 2010.
- ¹⁹⁹ http://www.fr-online.de/top_news/2243215_Milliardengrab-Asse.html, 29 januari 2010.
- ²⁰⁰ <http://umwelt-panorama.de/news.php?id=1332>, 6 februari 2010.
- ²⁰¹ http://www.bmub.bund.de/fileadmin/Daten_BMU/Download_PDF/Nukleare_Sicherheit/abfallentsorgung_kosten_finanzierung_bf.pdf, 12 augustus 2015.
- ²⁰² Asse Einblicke, nr. 13, mei 2011, p 1; http://www.endlager-asse.de/SharedDocs/Kurzmeldungen/DE/2011/0528_asse_einblicke.html, mei 2011.

-
- ²⁰³ Asse Einblicke, nr. 13, mei 2011, p 1.
- ²⁰⁴ Asse Einblicke, nr. 13, mei 2011, p 2.
- ²⁰⁵ Asse Einblicke, nr. 13, mei 2011, p 2.
- ²⁰⁶ <http://www.n-tv.de/politik/Asse-Bergung-wird-Langzeitprojekt-article12392966.html>, 4 maart 2014.
- ²⁰⁷ Asse Einblicke, nr. 13, mei 2011, p 2.
- ²⁰⁸ <http://www.energiestiftung.ch/files/downloads/energiethemen-atomenergie-atommuell-atommuell-kampagne/2012-nuclear-waste-web.pdf>, mei 2012.
- ²⁰⁹ <http://www.landtag-niedersachsen.de/untersuchungsausschuesse/>, 8 november 2012.
- ²¹⁰ <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2012/12/2012-12-5-asse-gesetz.html>, 6 december 2012.
- ²¹¹ http://www.asse.bund.de/SharedDocs/Kurzmeldungen/DE/2013/1209_faq_zwischenlager.html, 9 december 2013.; http://www.asse.bund.de/SharedDocs/Termine/DE/2014/20140213_fachtagung_rueckholung.html, januari 2014.
- ²¹² http://www.ndr.de/nachrichten/niedersachsen/braunschweig_harz_goettingen/Atommuelllager-Sanierung-wird-immer-teurer,asse1300.html, 6 oktober 2014.
- ²¹³ Asse Einblicke, nr. 13, mei 2011, p 1.
- ²¹⁴ http://www.bfs.de/DE/themen/ne/endlager/morsleben/morsleben_node.html, augustus 2015.
- ²¹⁵ Bundesamt für Strahlenschutz, "Endlager Morsleben. Betriebliche Sicherheit und Strahlenschutz für Mensch und Umwelt", maart 2014.
- ²¹⁶ http://www.bmub.bund.de/fileadmin/Daten_BMU/Download_PDF/Nukleare_Sicherheit/abfallentsorgung_kosten_finanzierung_bf.pdf, 12 augustus 2015.
- ²¹⁷ <http://www.wipp.energy.gov/fctshts/Chronology.pdf>, 5 februari 2007.
- ²¹⁸ Voor een gedetailleerde bespreking van de geschiedenis van de plannen voor opslag van kernafval in de Verenigde Staten verwijzen we naar: 1. Ronnie Lipschutz, "Radioactive Waste: Politics, Technology and Risk", Cambridge USA, 1980; 2. A.A. Albert de la Bruhèze, "Political Construction of Technology. Nuclear Waste Disposal in the United States, 1945-1972", WMW-publikatie 10, Faculteit Wijsbegeerte en Maatschappijwetenschappen Universiteit Twente, Enschede, 1992; 3. Roger E. Kasperson, "Social Issues in Radioactive Waste Management: The National Experience", in: Roger E. Kasperson (ed), Equity Issues in Radioactive Waste Management, Oelgeschlager, Gunn & Hain Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1983, hoofdstuk 2.
- ²¹⁹ http://www.wipp.energy.gov/fctshts/Why_WIPP.pdf, 5 februari 2007.
- ²²⁰ Luther. J. Carter, Waste Management; Current Controversies over the Waste Isolation Pilot Plant; in: Environment, Vol. 31, no. 7, september 1989, p 5, 40 en 41.
- ²²¹ Nuclear Fuel, 9 maart 1998, p 6 en 7.
- ²²² Nucleonics Week, 15 oktober 1992. p 8.
- ²²³ WISE News Communique 389, 19 november 1993, p 6.
- ²²⁴ Nuclear Fuel, 1 juni 1998, p 11 en 12.
- ²²⁵ WISE News Communique, 21 augustus 1998, p 2.
- ²²⁶ http://www.cardnm.org/backfrm_a.html.
- ²²⁷ http://www.cardnm.org/backfrm_a.html.
- ²²⁸ <http://www.wipp.energy.gov/shipments.htm>, 11 februari 2014.
- ²²⁹ Eind jaren-20 zal de 175.600 kubieke meter bereikt worden, waarop de opslag stopt per oktober 2030; de mijn zal dan in 2038 worden afgesloten.
- ²³⁰ http://www.world-nuclear-news.org/WR-More_room_at_WIPP-0508137.html, 5 augustus 2013.
- ²³¹ <http://nuclearactive.org/> ACTION ALERT – AN INDEPENDENT INVESTIGATION OF WIPP IS NEEDED, 5 april 2014.
- ²³² http://www.cardnm.org/nonkarstfrm_a.html.
- ²³³ <http://www.world-nuclear-news.org/RS-WIPP-radiation-under-investigation-2702144.html>, 27 februari 2014.
- ²³⁴ <http://www.wipp.energy.gov/wipprecovery/recovery.html>.
- ²³⁵ <http://www.world-nuclear-news.org/RS-Path-mapped-to-WIPP-reopening-0110147.html>, 1 oktober 2014.
- ²³⁶ <http://www.wipp.energy.gov/Special/WIPP%20Recovery%20Plan.pdf>, 30 september 2014. Waste Isolation Pilot Plant Recovery Plan, Revision 0, September 30, 2014
- ²³⁷ <http://www.wipp.energy.gov/wipprecovery/recovery.html>, 12 februari 2015.
- ²³⁸ <http://www.world-nuclear-news.org/RS-Wrong-kitty-litter-the-culripr-for-WIPP-release-27030151.html>, 27 maart 2015.
- ²³⁹ <http://www.world-nuclear-news.org/RS-Settlement-agreed-for-WIPP-incidents-0105154.html>, 1 mei 2015.
- ²⁴⁰ <http://www.wipp.energy.gov/wipprecovery/recovery.html>, 31 juli 2015.; <http://uk.businessinsider.com/r-officials-delay-reopening-of-new-mexico-nuclear-waste-site-2015-8>, 2 augustus 2015.

-
- ²⁴¹ <http://www.nmenv.state.nm.us/wipp/documents/PublicNoticeforNMEDWithdrawal3202014English.pdf>, 21 maart 2014.
- ²⁴² <http://safeenergy.org/2014/03/26/the-wipp-story-will-be-a-saga/>, 26 maart 2014.
- ²⁴³ Anselm Tiggemann, „Gorleben als Entsorgungs- und Endlagerstandort“, erstellt im Auftrag des Niedersächsisches Ministerium für Umwelt und Klimaschutz, mei 2010.
- ²⁴⁴ <http://www.greenpeace.de/themen/atomkraft/tiggemann-gutachten-zu-gorleben-beschoenigend-und-manipulativ>, 30 september 2010; Anselm Tiggemann: „Die ‚Achillesferse‘ der Kernenergie in der Bundesrepublik Deutschland: Zur nuklearen Kontroverse und nuklearen Entsorgung von den Anfängen bis Gorleben 1955 - 1985“; http://www.derfallottojohn.mynetcologne.de/download/nukleare_entsorgung.pdf.
- ²⁴⁵ http://www.asse.bund.de/SharedDocs/Publikationen/DE/1_asse_einblicke/asse_einblicke_25.pdf?__blob=publicationFile, juli 2014.
- ²⁴⁶ Bundestag, hib-Meldung, 8 augustus 2008, 2008_227/01.
- ²⁴⁷ <http://www.zeit.de/wirtschaft/2013-04/neusuche-gorleben-endlager-atommuell>, 9 april 2013; wetstekst: <http://www.ndr.de/regional/niedersachsen/endlager199.pdf>.
- ²⁴⁸ <http://www.heute.de/ZDFheute/inhalt/12/0,3672,7620332,00.html>; ZDF, Heute Nachrichten, 26 augustus 2009.
- ²⁴⁹ http://www.bundesrat.de/cln_350/mn_6898/DE/presse/pm/2013/193-2013.html?__nnn=true, 5 juli 2013; <http://www.endlagerung.de/>;
- De directeur van het Bundesamtes für Strahlenschutz, Wolfram König in: http://www.asse.bund.de/SharedDocs/Publikationen/DE/1_asse_einblicke/asse_einblicke_25.pdf?__blob=publicationFile, juli 2014.
- ²⁵⁰ http://www.ndr.de/nachrichten/niedersachsen/lueneburg_heide_unterelbe/Live-Wie-geht-es-weiter-mit-Gorleben.gorleben1654.html, 29 juli 2014.
- ²⁵¹ <http://www.umwelt.niedersachsen.de/aktuelles/pressemitteilungen/bund-und-niedersachsen-einigen-sich-auf-ausgestaltung-der-offenhaltung-fuer-gorleben-126690.html>, 29 juli 2014.
- ²⁵² <http://www.bfs.de/de/bfs/presse/pr14/pm07.html>, Gemeinsame Pressemitteilung des Bundesamtes für Strahlenschutz, des Bundesministeriums für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit und des Niedersächsischen Umweltministeriums, 29 september 2014.
- ²⁵³ "Advies inzake een programma inzake het beheer en de opslag van radioactieve afvalstoffen", Advies van het Economisch en Sociaal Comité der EG.; Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen nr. C. 263, 17 november 1975, p 52.
- ²⁵⁴ Europese Commissie, "Proceedings of the Workshop on Partitioning and Transmutation of Minor Actinides", Karlsruhe, 16-18 oktober 1989, p V.
- ²⁵⁵ Stan Gordelier, hoofd Nucleaire Ontwikkeling, Nuclear Energy Agency, in: Technisch Weekblad, 25 april 2009, pagina 5.
- ²⁵⁶ Gerhard Schmidt, Öko-Institut e.V., Gerald Kirchner, Universität Hamburg, und Christoph Pistner, Öko-Institut e.V., "Endlagerproblematik – Können Partitionierung und Transmutation helfen?" http://www.tatup-journal.de/tatup133_scua13a.php, Nr. 3, 22. Jahrgang, S. 52-58, november 2013.
- ²⁵⁷ Tweede Kamer, vergaderjaar 1990-1991, Aankomst nr 545, antwoorden Minister EZ, Andriessen op vragen Feenstra en Zijlstra, 1 mei 1991.
- ²⁵⁸ <http://www.world-nuclear-news.org/WR-UK-considers-options-for-unreprocessed-foreign-fuel-0403144.html>, 4 maart 2014.
- ²⁵⁹ <http://www.no2nuclearpower.org.uk/wp/wp-content/uploads/2015/03/Briefing-THORP-21.pdf>, maart 2015.
- ²⁶⁰ <http://www.world-nuclear-news.org/WR-Tokai-reprocessing-plant-to-shut-2909144.html>, 29 september 2014.
- ²⁶¹ <http://www.world-nuclear-news.org/WR-Rokkasho-start-up-delayed-to-2016-0311144.html>, 3 november 2014.
- ²⁶² <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/eleni/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2011/05/11/beantwoording-resterende-vragen-eerste-termijn-ao-kernenergie.html>, 11 mei 2011, p 11.
- ²⁶³ <http://www.nucnet.org/all-the-news/2014/05/06/france-and-japan-announce-cooperation-on-generation-iv-astrid-fbr>, 6 mei 2014.
- ²⁶⁴ <http://www.iaea.org/Publications/Magazines/Bulletin/Bull222/22204883033.pdf>.
- ²⁶⁵ <http://www.world-nuclear-news.org/WR-USAs-Experimental-Breeder-Reactor-II-now-permanently-entombed-01071501.html>, 1 juni 2015.
- ²⁶⁶ <http://www.world-nuclear-news.org/WR-Dounreay-completes-first-phase-of-breeder-shipments-2905155.html>, 29 mei 2015.

- ²⁶⁷ <http://www.world-nuclear.org/info/Current-and-Future-Generation/Fast-Neutron-Reactors/> ; <http://www.world-nuclear-news.org/NN-Beloyarsk-4-criticality-soon-3012131.html>, 30 december 2013.
- ²⁶⁸ <http://www.world-nuclear-news.org/NN-Fuel-loading-begins-at-fast-reactor-0302147.html>, 3 februari 2014.
- ²⁶⁹ <http://www.world-nuclear-news.org/NN-Russia-celebrate-two-industry-firsts-at-Beloyarsk-and-Obninsk-2706141.html>, 27 juni 2014.
- ²⁷⁰ <http://www.world-nuclear-news.org/NN-Russia-postpones-BN-1200-in-order-to-improve-fuel-design-16041502.html>, 16 april 2015.
- ²⁷¹ <http://www.atomic-energy.ru/>; world nuclear news, 15 april 2015.
- ²⁷² <http://www.world-nuclear-news.org/NN-Russia-postpones-BN-1200-in-order-to-improve-fuel-design-16041502.html>, 16 april 2015.
- ²⁷³ <http://www.nucnet.org/all-the-news/2015/04/15/russia-postpones-construction-of-generation-iv-bn-1200-reactor> 15.04.2015_No82.
- ²⁷⁴ Human Interference Task Force, Reducing the Likelihood of Future Human Activities That Could Affect Geologic High-level Waste Repositories Technical Report, May 1984.
- ²⁷⁵ Expert Judgment on Markers to Deter Inadvertent Human Intrusion into the Waste Isolation pilot Plant. Sandia National Laboratories, December 1991.
- ²⁷⁶ Title 40 CFR Part 191, Compliance Certification Application for the Waste Isolation Pilot Plant, Appendix Passive Institutional Controls, Conceptual Design Report, Revision 0, United States Department of Energy, Waste Isolation Plant, Carlsbad Area Office, Carlsbad, New Mexico, 14 november 1996.
- ²⁷⁷ Science magazine: A million year hard-disk, 12 July 2012.
- ²⁷⁸ Multigenerational Warning Signs, Charles Dunn, March 17, 2011. <http://large.stanford.edu/courses/2011/ph241/dunn2/>.
- ²⁷⁹ Dennis Duncan, "Backwards and Forwards with the Atomic Priesthood," Alluvium, Vol. 1, No. 2 (2012): n. pag. Web. 1 July 2012.
- ²⁸⁰ Susan Garfield: "Atomic Priesthood" is Not Nuclear Guardianship, in: Nuclear Guardianship Forum, Issue # 3, Spring 1994.
- ²⁸¹ C. Pescatore, C. Mays: Geological disposal of radioactive waste: records, markers and people. An integration challenge to be met over millennia. Published in: NEA updates, NEA News 2008 – No. 26, Paris, 2009.
- ²⁸² Die Zeit (Germany), 22 August 2012; <http://www.zeit.de/wissen/umwelt/2012-08/atommuell-atomsemiotik>.
- ²⁸³ Opening address A.J. González in: Retrievability of high level waste and spent nuclear fuel. IAEA Seminar in cooperation with the Swedish National Council for Nuclear Waste. Sweden, 24–27 oktober 1999, IAEA-TECDOC-1187. p.16. http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/te_1187_prn.pdf.
- ²⁸⁴ Nuclear waste and core ethics, Damveld & Van den Berg, 1999, published as: Nuclear waste and nuclear ethics, Laka Foundation, January 2000; <http://www.laka.org/docu/boeken/pdf/1-01-2-12-15.pdf>.
- ²⁸⁵ No to spent fuel 'disposal', Nuclear Engineering International, 3 juli 2012 www.neimagazine.com/story.asp?sectioncode=188&storyCode=2062682.
- ²⁸⁶ <http://www.co2ntramine.nl/markering-nuclear-waste-disposal-facilities/>, 19 september 2012.
- ²⁸⁷ <http://www.oecd-nea.org/rwm/rkm/>.
- ²⁸⁸ <http://www.oecd-nea.org/rwm/docs/2013/rwm-r2013-5.pdf>, december 2013.
- ²⁸⁹ <http://laka.org/info/publicaties/anderen/2015-07-KCB-storingen.pdf>, 13 juli 2015.
- ²⁹⁰ <http://epz.nl/actueel/onderhoudsstop-kerncentrale-borssele-vervoegd>, 12 mei 2015.
- ²⁹¹ http://www.onjo.nl/Item.2569.0.html?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=41568, 25 maart 2011.
- ²⁹² <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2011/04/19/antwoord-op-vragen-over-het-bericht-dat-de-kerncentrale-van-borssele-meermaals-ontsnapt-zou-zijn-aan-een-ramp.html>, 19 april 2011.
- ²⁹³ <http://www.co2ntramine.nl/421-bedrijfsstoringen-kerncentrale-borssele/>, 3 november 2013.
- ²⁹⁴ http://www.ilent.nl/onderwerpen/leefomgeving/nucleair_en_straling/nucleair/nucleaire_installaties/ongewone_g_ebeurtenissen_2013/.
- ²⁹⁵ Large and Associates, ASSESSMENTS OF THE RADIOLOGICAL CONSEQUENCES OF RELEASES FROM EXISTING AND PROPOSED EPR/PWR NUCLEAR POWER PLANTS IN FRANCE, maart 2007.
- ²⁹⁶ <http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2014/07/02/kamerbrief-over-harmonisatie-aanpak-kernongevallen-in-nederland-en-buurlanden/kamerbrief-over-harmonisatie-aanpak-kernongevallen-in-nederland-en-buurlanden.pdf>, 2 juli 2014.
- ²⁹⁷ <http://www.veiligheidsregiogroningen.nl/zo-bereiden-wij-ons-voor/rampbestrijdingsplannen>
- ²⁹⁸ <http://risicowijzer.groningen.nl/risico-s/gevaarlijke-stoffen>.
- ²⁹⁹ World Nuclear News, http://www.world-nuclear-news.org/RS-EPR_design_NRC_not_happy_yet-2607107.html, 26 July 2010.

<http://www.platts.com/RSSFeedDetailedNews.aspx?xmlpath=RSSFeed/HeadlineNews/Nuclear/6252295.xml>, 3 augustus 2010.

³⁰¹ <http://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/news/2010/10-130.html>.

³⁰² “The EPR in Crisis”, in: Nuclear Monitor, 12 november 2010, No 719/720, p 1 tot 17.

³⁰³ <http://bit.ly/js3tkI>, 25 juli 2011; http://www.lemonde.fr/planete/article/2011/07/25/greenpeace-souligne-les-failles-de-l-epr-en-cas-de-panne-electrique_1552664_3244.html;

<http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5iKtqI4gVBDGsNee5trqyFYIqTS3A?docId=CNG.b2e3023bd6a92351deec0abbe585f880.531>.

³⁰⁴

http://www.newarn.org/?p=2729&utm_source=BenchmarkEmail&utm_campaign=Merger_reactor_flaw&utm_medium=email; http://www.fairewinds.com/sites/default/files/Fairewinds_API000_Supplemental_Report_12-21-2010.pdf, 10 januari 2011.

³⁰⁵ <http://www.rtvnoord.nl/artikel/artikel.asp?p=120013>, 16 april 2013.

³⁰⁶ <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ez/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2015/04/29/beantwoording-kamervragen-over-vestigingsplaatsen-voor-een-kerncentrale.html>, 29 april 2015.

³⁰⁷

http://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Besluitenlijst_PS/Besluitenlijst_Provinciale Staten 7 november 2012.pdf

³⁰⁸ Tweede Kamer, 18830, nrs 1-4.

³⁰⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 1985-1986, 18830, nrs. 46-47.

³¹⁰ <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2010/02/25/derde-structuurschema-elektriciteitsvoorziening-deel-4-planologische-kernbeslissing.html>, 25 februari 2010.

³¹¹ G.E. van Maanen, Pleidooi voor verbetering van de rechtspositie van slachtoffers van kernongevallen", lezing op het NVMP-symposium 'Wat leert Tsjernobyl ons?' op 13 september 1986 in Amsterdam, in verkorte versie afgedrukt in: Nederlands Juristenblad, 29 november 1986, pp. 1342-1345. De citaten in dit artikel komen uit deze lezing.

³¹² Nucleonics Week, 13 maart 2003, p. 11.

³¹³ <http://ikregeer.nl/documenten/ah-tk-20102011-2307>, 18 mei 2011;

<http://www.verzekeraars.nl/UserFiles/Image/Jaarverslag%20ATP%202009%20Bureau.pdf>.

³¹⁴ Tweede Kamer, Vergaderjaar 2006-2007, Kamerstuk 31119, Wijziging van de Wet aansprakelijkheid kernongevallen ter uitvoering van het Protocol van 12 februari 2004 houdende wijziging van het Verdrag van 29 juli 1960 inzake wettelijke aansprakelijkheid op het gebied van de kernenergie en ter uitvoering van het Protocol van 12 februari 2004 houdende wijziging van Verdrag van 31 januari 1963 tot aanvulling van het Verdrag van 29 juli 1960 inzake wettelijke aansprakelijkheid op het gebied van de kernenergie, nr. 3, MEMORIE VAN TOELICHTING.

³¹⁵ www.laka.org/nieuws/2012/09-aansprakelijkheid.pdf.

³¹⁶ Herman Damveld. “Tsjernobyl, 10 jaar later”, Greenpeace Chernobyl Papers No. 4, maart 1996.

³¹⁷ <http://www.reuters.com/article/2011/03/31/us-tepco-compensation-idUSTRE72U06920110331>, 31 maart 2011.

³¹⁸ www.greenpeace.org/belgium/Global/.../NL%20liability_briefing_eloj.d...

³¹⁹ http://www.japantimes.co.jp/news/2014/08/27/national/fukushima-nuclear-crisis-estimated-to-cost-%C2%A511-trillion-study/#.U_7wLPEcR1t, 27 augustus 2014.

³²⁰ Stuurgroep Project Herbezinning Kernenergie, SPH-06-13 Hoofdrapport, Economische schade van een ongeval met een kerncentrale.

³²¹ Antony Frogatt et al., Mythos Atomkraft, Heinrich Böll Stiftung, 2010, pp 38-42.

³²² <http://www.worldnuclearreport.org/IMG/pdf/201407msc-worldnuclearreport2014-hr-v1.pdf>, 29 juli 2014, p 8.

³²³ <http://www.foratom.org/news-report/229-ec-state-aid-guidelines-should-create-level-playing-field-for-all-low-carbon-technologies.html>, 14 februari 2014.

³²⁴ <http://www.iea.org/Textbase/npsum/WEO2014SUM.pdf>, 12 november 2014, p 5.

³²⁵ <http://www.world-nuclear-news.org/C-Rosatom-defends-cost-rises-against-Audit-Chamber-report-19011502.html>, 19 januari 2015.

³²⁶ <http://corporate.vattenfall.com/news-and-media/press-releases/2015/vattenfall-changes-direction-for-operational-lifetimes-of-ringhals-1-and-2/>, 28 april 2015.

³²⁷ <http://fd.nl/ondernemen/509856-1204/delta-bereidt-zich-voor-op-jarenlange-somberheid-op-nederlandse-energiemarkt?visited=true>, 12 april 2012.

- ³²⁸ <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kernenergie/plannen-voor-nieuwe-kerncentrales>,
<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kernenergie/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2012/01/30/beantwoording-kamervragen-over-vergunningprocedure-nieuwe-kerncentrale-borssele.html>, 30 januari 2013.
- ³²⁹ http://www.ucsusa.org/nuclear_power/nuclear_power_and_global_warming/nuclear-power-subsidies-report.html, 23 februari 2011.
- ³³⁰ World Nuclear News, 26 januari 2011.
- ³³¹ http://www.powermag.com/nuclear/The-U-S-Power-Industry-2011-The-Sequel_3293_p4.html,
http://www.powermag.com/nuclear/The-U-S-Power-Industry-2011-The-Sequel_3293_p3.html, 1 januari 2011.
- ³³² Nuclear Monitor, 29 oktober 2010, No 718, p 1 en 2.
- ³³³ http://www.energycentral.com/functional/news/news_detail.cfm?did=19038375, 2 maart 2011.
- ³³⁴ <http://www.world-nuclear-news.org/RS-US-EPR-plans-suspended-0603157.html>, 6 maart 2015.
- ³³⁵ http://www.world-nuclear-news.org/NN_Economics_hinder_US_new_build_1608111.html?utm_source=World+Nuclear+News&utm_campaign=01158fb788-WNN_Daily_16_August_2011&utm_medium=email, 16 augustus 2011.
- ³³⁶ <http://www.world-nuclear-news.org/C-Exelon-plants-in-question-2805141.html>, 28 mei 2014.
- ³³⁷ <http://www.world-nuclear-news.org/C-US-plants-suffer-under-challenging-economy-1002147.html>, 10 februari 2014.
- ³³⁸ http://www.energycentral.com/functional/news/news_detail.cfm?did=31538985&, 14 februari 2014.
- ³³⁹ www.guardian.co.uk/environment/2013/jul/11/nuclear-renaissance-power-myth-us, 11 juli 2013.
- ³⁴⁰ <http://www.world-nuclear-news.org/NN-Issuance-of-Vogtle-loan-guarantees-2002144.html>, 20 februari 2014.
- ³⁴¹ <http://www.world-nuclear-news.org/NN-Start-date-delay-for-Vogtle-units-3001158.html>, 30 januari 2015.
- ³⁴² <http://www.world-nuclear-news.org/NN-Cost-of-Summer-AP1000s-increases-0310144.html>, 3 oktober 2014.
- ³⁴³ <http://www.world-nuclear-news.org/NN-New-completion-dates-for-Summer-1603157.html>, 16 maart 2015.
- ³⁴⁴ <http://www.world-nuclear-news.org/NN-SCEG-forced-to-revise-Summer-schedule-1308201401.html>, 13 augustus 2014.
- ³⁴⁵ “With the cost of nuclear plants often running into the tens of billions of dollars, utilities are increasingly turning to a controversial financing procedure called Construction Work in Progress, or CWIP. That allows the utilities to pass the front-end costs to ratepayers years in advance of the plant going on line. Electric and nuclear trade associations defend CWIP as a way to save millions of dollars in construction borrowing costs -- savings they say they pass onto consumers.”
http://www.energycentral.com/generationstorage/nuclear/news/en/31404128/Nuclear-power-project-financing-option-sticks-ratepayers-with-tab?utm_source=2014_02_03&utm_medium=eNL&utm_content=260779&utm_campaign=GENERATION, 3 februari 2014.
- ³⁴⁶ Technisch Weekblad, 12 februari 2011, p 1.
- ³⁴⁷ THE GOVERNMENT OF THE CZECH REPUBLIC, 6 augustus 2014, number 668 concerning the Final report of the government envoy for the expansion of the Temelín nuclear power station.
- ³⁴⁸ <http://www.world-nuclear-news.org/C-Suppliers-raise-Olkiluoto-3-damages-claim-3110134.html>, 31 oktober 2013.
- ³⁴⁹ <http://www.world-nuclear-news.org/C-TVO-increases-claim-against-Areva-Siemens-in-arbitration-2210145.html>, 22 oktober 2014.
- ³⁵⁰ <http://www.aveva.com/EN/news-10362/ol3-arbitration-procedure-update-of-the-consortium-aveva--siemens-claim.html>, 27 oktober 2014.
- ³⁵¹ <http://www.tvo.fi/news/1633>, 3 augustus 2015.
- ³⁵² <http://www.tvo.fi/news/190>, 12 februari 2014.
- ³⁵³ <http://uk.reuters.com/article/2014/02/28/tvo-olkiluoto-idUKL6N0LX3XQ20140228>.
- ³⁵⁴ <http://www.aveva.com/EN/news-10288/updated-schedule-for-olkiluoto-3.html>, 1 september 2014.
- ³⁵⁵ <http://www.aveva.com/EN/news-10470/2014-annual-results.html>, 4 maart 2015.
- ³⁵⁶ <http://www.aveva.com/EN/news-10577/halfyear-2015-results.html>, 30 juli 2015.
- ³⁵⁷ http://press.edf.com/fichiers/fckeditor/Commun/Presse/Dossiers/EDF/2009/dp_edf_20090206_va.pdf, februari 2009.
- ³⁵⁸ <http://www.bloomberg.com/news/2010-07-06/edf-s-epr-reactor-at-flamanville-is-delayed-by-24-months-le-figaro-says.html>.
- ³⁵⁹ <http://de.news.yahoo.com/2/20100729/tts-gewerkschaften-rechnen-mit-kostenexp-c1b2fc3.html>, 29 juli 2010.
- ³⁶⁰ http://press.edf.com/fichiers/fckeditor/Commun/Presse/Communiqués/EDF/2010/cp_20100730_va.pdf, 30 juli 2010.

---

³⁶¹ http://www.world-nuclear-news.org/NN_New_approach_puts_back_Flamanville_3_2107111.html?utm_source=World+Nuclear+News&utm_campaign=12dc598b56-WNN_Daily_21_July_2011&utm_medium=email, 21 juli 2011.

³⁶² <http://press.edf.com/press-releases/all-press-releases/2011/edf-will-start-selling-the-first-kwh-produced-by-the-epr-at-flamanville-in-2016-85322.html&return=42873>.

³⁶³ http://www.world-nuclear-news.org/NN-Flamanville_costs_up_2_billion_Euros-0412127.html, 4 december 2012.

³⁶⁴ <http://www.nucnet.org/announcement/the-cost-of-a-nuclear-power-plant>, februari 2014.

³⁶⁵ <http://www.world-nuclear-news.org/NN-Vessel-installed-at-French-EPR-2701144.html>, 27 januari 2014.

³⁶⁶ <http://press.edf.com/press-releases/all-press-releases/2014/flamanville-epr-schedule-update-292677.html>, 18 november 2014.

³⁶⁷ https://www.edf.fr/en/edf/press_release/Flamanville-EPR-optimised-project-management-and-a-new-timetable, 3 septembere 2015.

³⁶⁸ THE GOVERNMENT OF THE CZECH REPUBLIC, 6 augustus 2014, number 668 concerning the Final report of the government envoy for the expansion of the Temelín nuclear power station.

³⁶⁹ <http://www.world-nuclear-news.org/C-EDF-to-take-stake-in-Arevas-reactor-business-0406154.html>, 4 juni 2015.

³⁷⁰ Charles Hendry, New Nuclear Power Stations- Westminster Hall UK Parliamentary debate, 13 July 2010, column 232WH.

³⁷¹ <http://www.taz.de/1/zukunft/umwelt/artikel/1/nicht-ohne-staatliche-hilfen/>, 20 juli 2010.

³⁷² <http://www.reuters.com/article/2011/07/06/us-nuclear-citigroup-idUSTRE76548820110706>, 6 juli 2011.

³⁷³ <http://www.bbc.co.uk/news/business-24604218>, 21 oktober 2013.

³⁷⁴ <http://www.theguardian.com/business/2013/dec/18/hinkley-point-c-nuclear-subsidy-european-commission>, 18 december 2013.

³⁷⁵ http://ec.europa.eu/competition/state_aid/cases/251157/251157_1507977_35_2.pdf, 18 december 2013.

³⁷⁶ <http://www.greenpeace.org/eu-unit/en/News/2014/EU-investigation-calls-Hinkley-nuclear-deal-into-question/>, 31 januari 2014.

³⁷⁷ <http://www.thetimes.co.uk/tto/business/industries/utilities/article3992127.ece>, 1 februari 2014.

³⁷⁸ <http://www.world-nuclear-news.org/NP-Europe-lists-concerns-over-Hinkley-deal-0302144.html>, 3 februari 2014.

³⁷⁹ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-1093_en.htm, 8 oktober 2014.

³⁸⁰ <http://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/atomkraftwerk-eu-billigt-beihilfen-fuer-hinkley-point-c-a-996073.html>, 8 oktober 2014.

³⁸¹ <http://www.world-nuclear-news.org/NP-Hinkley-Point-C-contract-terms-08101401.html>, 8 oktober 2014.

³⁸² <http://www.world-nuclear-news.org/NP-Hinkley-Point-C-contract-terms-08101401.html>, 8 oktober 2014.

³⁸³ <http://www.greenpeace.org/eu-unit/en/News/2014/Sell-out-on-UK-nuclear-plan-exposes-Commission-to-legal-challenges/>, 8 oktober 2014.

³⁸⁴ <http://www.greenpeace.org/eu-unit/en/News/2014/Sell-out-on-UK-nuclear-plan-exposes-Commission-to-legal-challenges/>, 8 oktober 2014.

³⁸⁵ <http://www.thetimes.co.uk/tto/business/industries/utilities/article4346816.ece>, 7 februari 2015.

³⁸⁶ <http://af.reuters.com/article/energyOilNews/idAFL6N0WZ2CD20150402>, 2 april 2015.

³⁸⁷ <http://www.ft.com/cms/s/0/b8741dd0-1048-11e5-bd70-00144feabdc0.html>, 15 juni 2015.

³⁸⁸ <http://www.no2nuclearpower.org.uk/nuclearnews/NuClearNewsNo77.pdf>, augustus 2015.

³⁸⁹ Sunday Times, 9 augustus 2015: <http://www.thesundaytimes.co.uk/sto/business/Industry/article1591057.ece>.

³⁹⁰ NuClear News, No.58, January 2014, <http://www.no2nuclearpower.org.uk/nuclearnews/NuClearNewsNo58.pdf>

³⁹¹ <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2664/Nieuws/article/detail/3373762/2013/01/08/Azie-werkt-aan-energiewonder-van-thorium.dhtml>, 8 januari 2013.

³⁹² <https://nl.wikipedia.org/wiki/Thorium>.

³⁹³ Technisch Weekblad, nr, 32/33, 14 augustus 2015. <https://www.technischweekblad.nl/achtergrond/lost-thorium-zijn-belofte-eindelijk-in/item7777>

³⁹⁴ <http://www.laka.org/info/publicaties/2008-thorium.pdf>.

³⁹⁵ International Nuclear Fuel Cycle Evaluation, Working Group 8: Advanced Fuel Cycle and Reactor Concepts, Wenen, 1980, p. 38, <http://www.iaea.org/Publications/Magazines/Bulletin/Bull222/22204883033.pdf>.

³⁹⁶ <http://www.world-nuclear.org/info/Current-and-Future-Generation/Thorium/>, 16 november 2013.

³⁹⁷ <http://www.pressenza.com/2014/03/thorium-solve-nuclear-weapons-problem/>, Thorium does not solve nuclear weapons problem, 4 maart 2014.

-
- ³⁹⁸ <http://www.inl.gov/technicalpublications/Documents/4480296.pdf> , september 2009. (The INL is a U.S. Department of Energy National Laboratory operated by Battelle Energy Alliance) : “the choice between uranium-based fuel and thorium-based fuels is seen basically as one of preference, with no fundamental difference in addressing the nuclear power issues.”
- ³⁹⁹ http://www.ucsusa.org/assets/documents/nuclear_power/thorium-reactors-statement.pdf.
- ⁴⁰⁰ 33 930 XIII, Jaarverslag en slotwet Ministerie van Economische Zaken 2013, Nr. 6 Lijst van vragen en antwoorden, Vastgesteld 12 juni 2014, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-342362.pdf>.
- ⁴⁰¹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34000-XIII-153.pdf>
- ⁴⁰² <http://delta.tudelft.nl/artikel/de-toekomst-van-kernenergie/29846>, 27 april 2015.
- ⁴⁰³ <http://www.fluxenergie.nl/niet-doen/> , 2 juli 2015.
- ⁴⁰⁴ <http://www.world-nuclear-news.org/NN-Foundation-in-place-for-Iter-Tokamak-2808144.html>, 28 augustus 2014.
- ⁴⁰⁵ <http://www.world-nuclear.org/info/Current-and-Future-Generation/Nuclear-Fusion-Power/>, december 2013.
- ⁴⁰⁶ Technisch Weekblad, 1 november 2014.